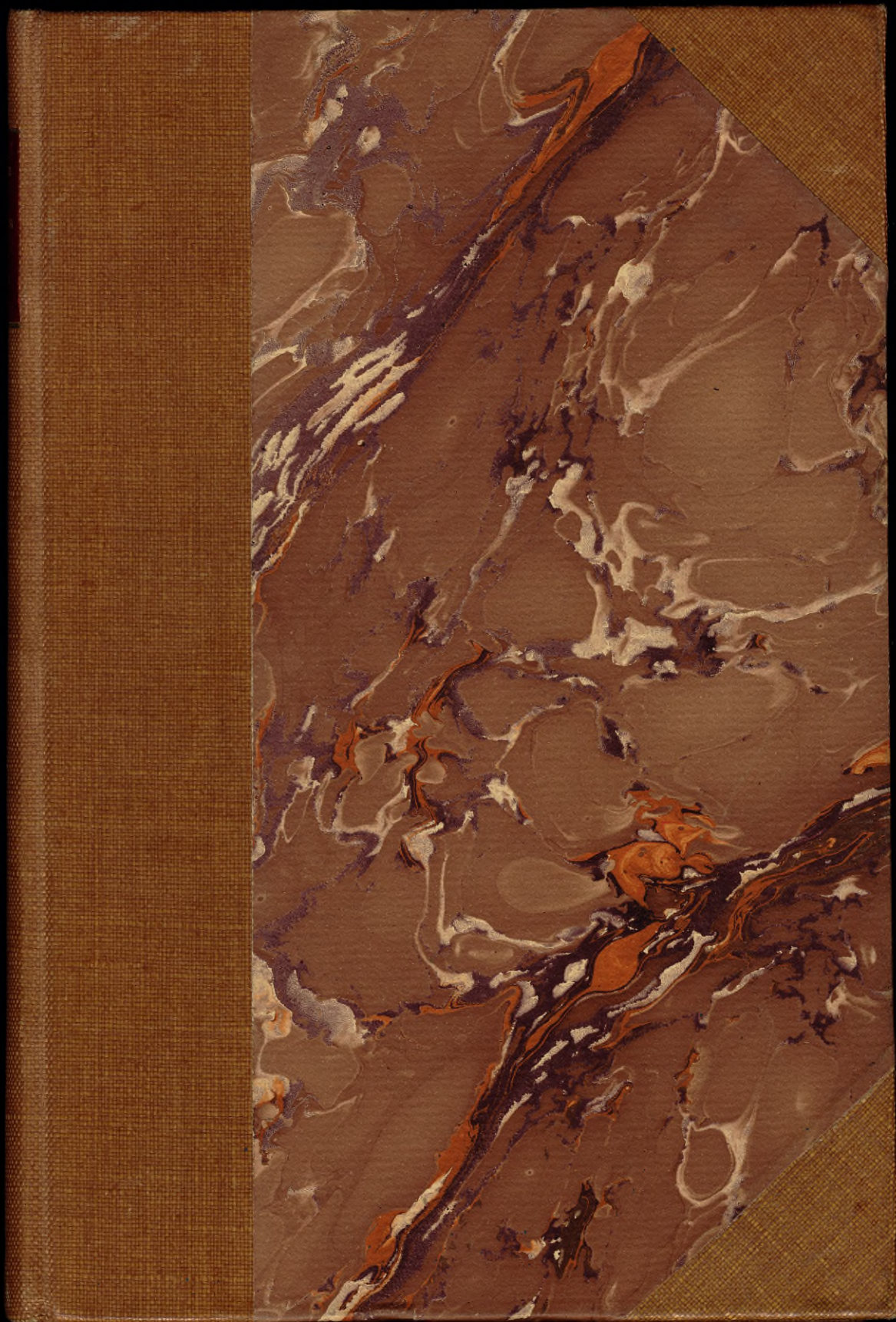

Det här verket har digitaliserats vid Göteborgs universitetsbibliotek.
Alla tryckta texter är OCR-tolkade till maskinläsbar text. Det betyder att du kan söka och kopiera texten från dokumentet. Vissa äldre dokument med dåligt tryck kan vara svåra att OCR-tolka korrekt vilket medför att den OCR-tolkade texten kan innehålla fel och därför bör man visuellt jämföra med verkets bilder för att avgöra vad som är riktigt.

This work has been digitised at Gothenburg University Library.
All printed texts have been OCR-processed and converted to machine readable text.
This means that you can search and copy text from the document. Some early printed books are hard to OCR-process correctly and the text may contain errors, so one should always visually compare it with the images to determine what is correct.

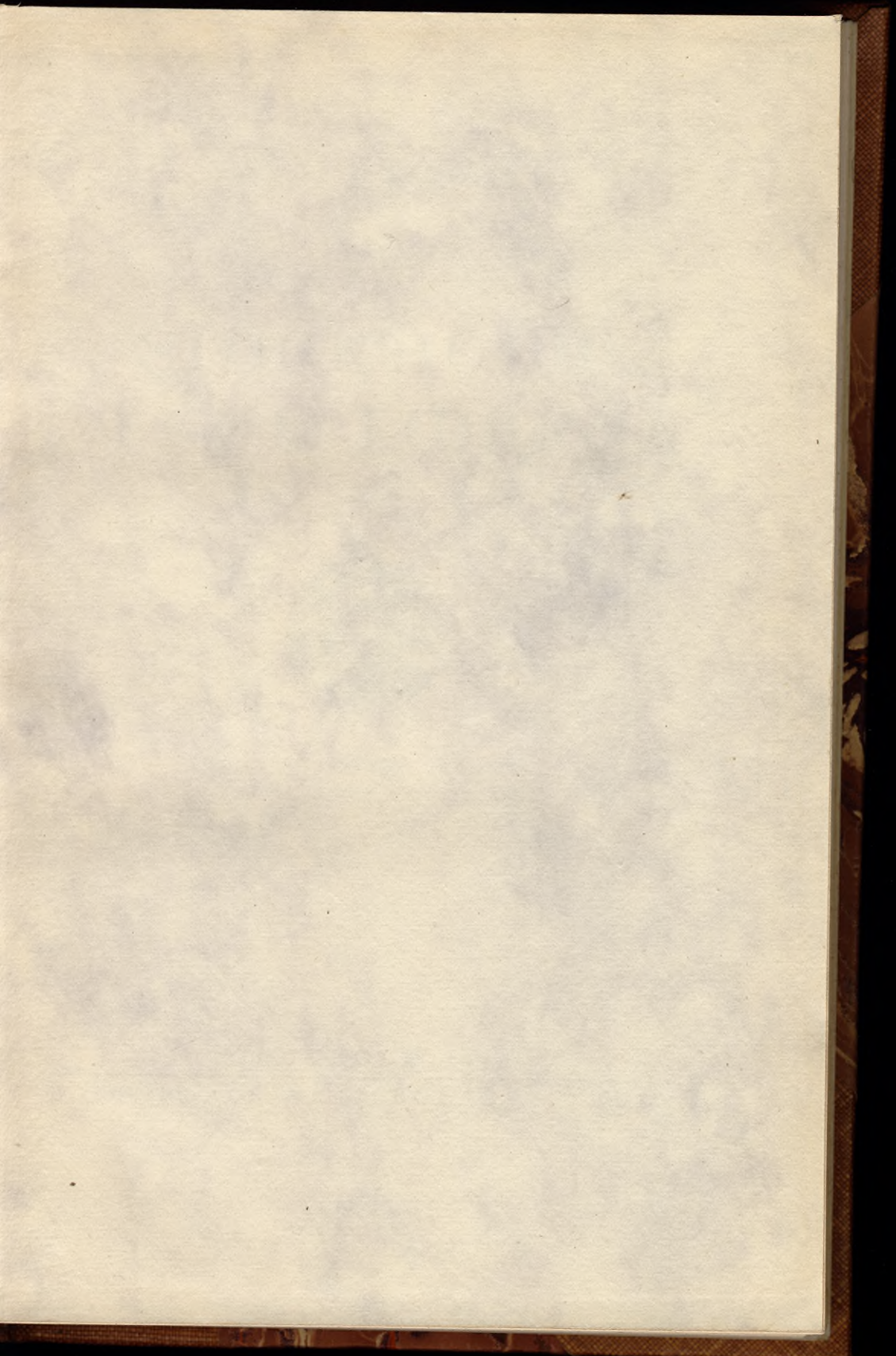

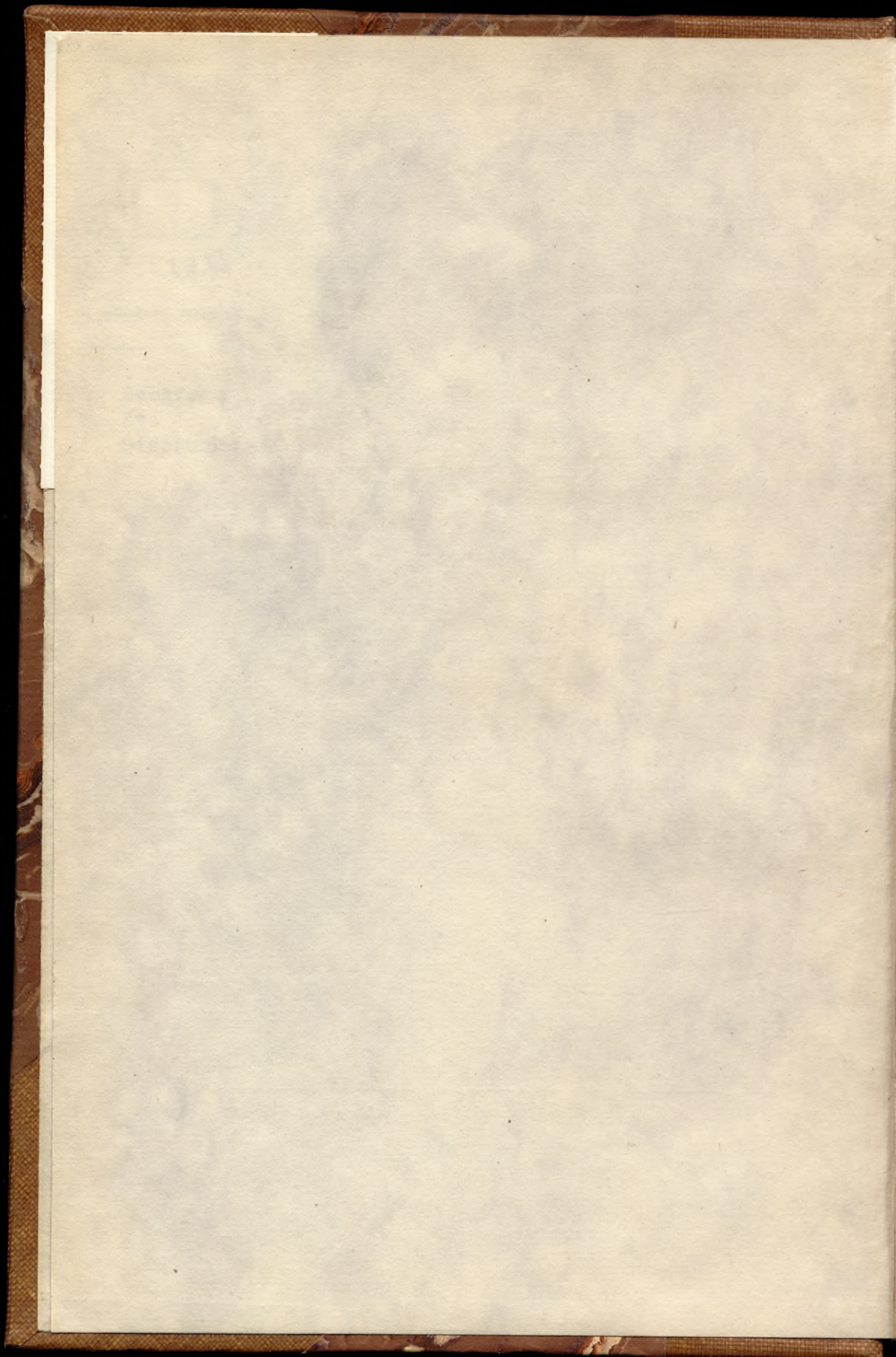

Allmänna Sektionen

Geogr.
Sv.
Stockholm

Jaog
Sv.

BENGT BERGMAN

STOCKHOLM
GENOM TIDERNA

KULTURHISTORISKA DETALJER
AV SEVÄRDHETER I STOCKHOLM.
FÄRDER I STOCKHOLMSTRAKTEN.

STOCKHÖLM 1937

BOKFÖRLAGS AKTIEBOLAGET THULE

fv. $\frac{39}{423}$

STOCKHOLM GENOM TIDERNA

BENGT BERGMAN

STOCKHOLM GENOM TIDERNA

KULTURHISTORISKA DETALJER
AV SEVÄRDHETER I STOCKHOLM.
FÄRDER I STOCKHOLMSTRAKTEN.

STOCKHOLM 1937

BOKFÖRLAGS AKTIEBOLAGET THULE

*Vinjetten & titelsidan:
Stockholms stads sigill år 1326*

TRYCKERI AKTIEBOLAGET THULE
STOCKHOLM 1937

370440

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

	Sid.
Förord	7
Spridda drag ur Stockholms historia	9
Staden mellan broarna	25
Riddarholmen	68
Helgeandsholmen	85
Norrmalm med Vasastaden	87
Skeppsholmen med Kastellholmen	120
Östermalm	122
Norra Djurgården med Ladugårdsgårde, Hjorthagen och Brunnsviken	138
Södra Djurgården	142
Kungsholmen	152
Lilla och Stora Essingen	170
Södermalm	171
Långholmen	190
Reimersholme	191
Bromma	193
Brännkyrka	196
Några förslag till studiefärder inom Stockholm	200
Översikt över den förhistoriska tidsperiodindelningen	203
Kortfattad konsthistorisk översikt	204

Utfärder.

Stockholm—Hagaparken	211
Stockholm—Stora Frösunda—Mellan Järva—Ulriksdal	215
Stockholm—Karlbergs slott—Huvudsta slott	219
Stockholm—Solna kyrka—Stenbrottet	220
Stockholm—Drottningholm	225
Stockholm—Bromsten—Risne—Spånga kyrka	226
Stockholm—Spånga station—Värsta—Kälvesta—Skesta—Spånga radio- station	240
Stockholm—Bromsten—Sundby—Vällingby—Hesselby slott	246

Stockholm—Hässelby villastad—Riddersvik—Lövsta — Sandvik — Gåse- borg	253
Stockholm—Råsta (i Spånga socken)—Sundbyberg	257
Stockholm—Spånga kyrka—Eggeby—Granby—Akalla — Hägerstalund— Knista (i Sollentuna socken)—Turebergs station	260
Stockholm—Jacobsbergs station—Jacobsbergs slott—Kvarntorp—Säby— Järfälla kyrka—Barkarby—Eggelunda—Barkarby station	275
Stockholm—Islinge (Lidingön)—Sticklinge (Lidingön)	280
Stockholm—Rudboda—Lidingö kyrka	282
Stockholm—Danderyds kyrka	285
Register	289

F Ö R O R D

Föreliggande arbete är grundat på författarens mångåriga forskning inom Stockholms och dess omgivningars historia. Förf. har inom Järvafältet på uppdrag av riksantikvariens och chefen för IV:e arméfördelningen med av Kungl. Maj:t särskilt beviljat anslag utfört inventeringen av fornminnena inom nämnda område. Härvid visade numera avlidne överste friherre Gustaf Leuhusen ett aldrig svikande intresse för förf:s arbeten.

Inventeringen av fornminnena inom Nälsta, Skesta och Lunda i Spånga socken har förf. verkställt med anslag av greve Chr. Bonde och a.-b. Hesselby egendom.

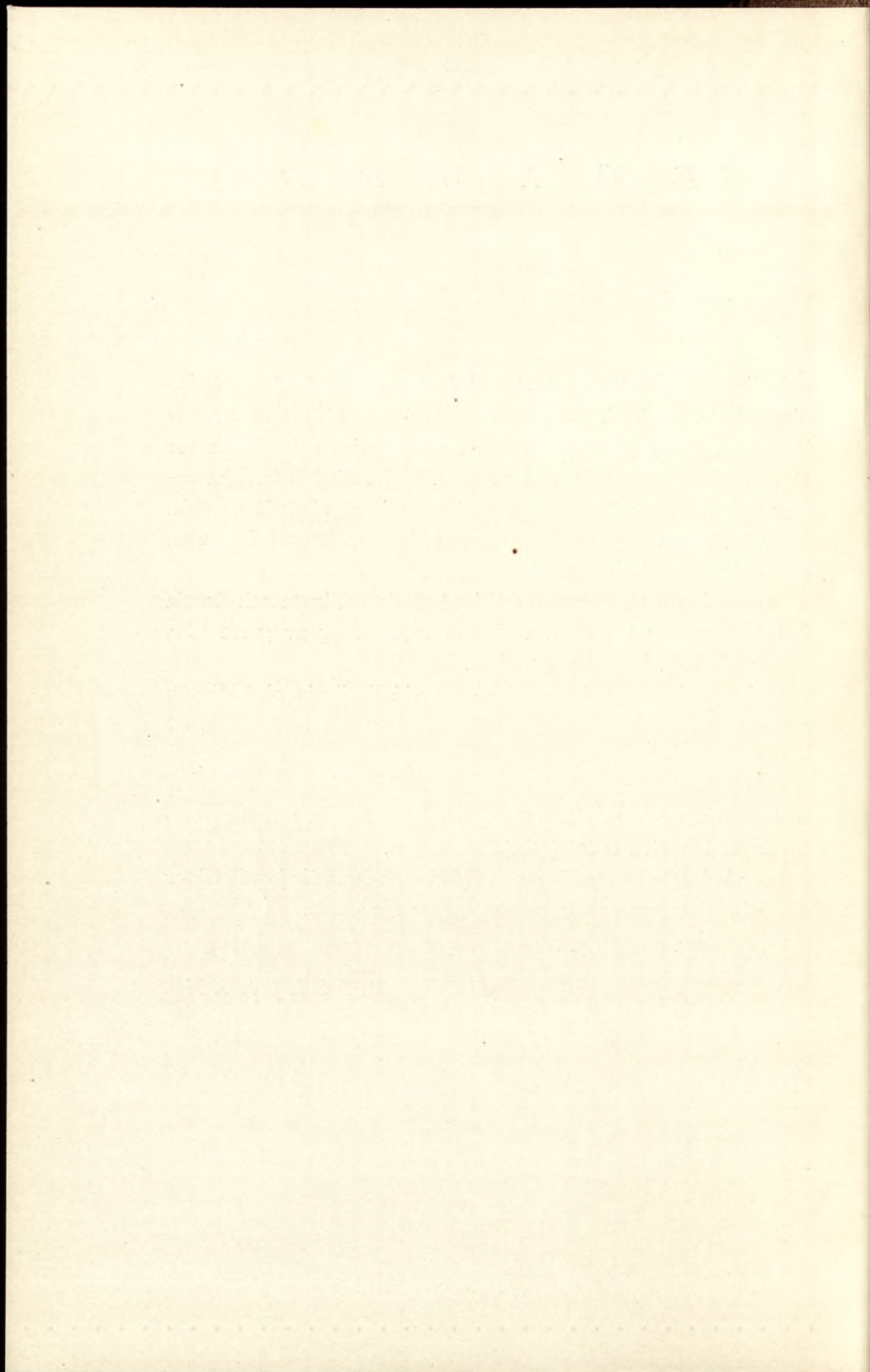
Undersökningen av bronsåldersröset vid Rudboda på Lidingön har förf. utfört på riksantikvariens uppdrag och med anslag av a.-b. Lidingöstadens.

Förf:s fleråriga museitjänstgöringar med uppdrag att verkställa undersökningar inom skilda områden inom staden och dess omgivning har givit uppslag till detta arbete.

För värdefulla upplysningar angående ortsnamn får jag till lektor fil. doktor Hugo Jungner uttrycka min tacksamhet.

Stockholm i maj 1937.

B E N G T B E R G M A N

SPRIDDA DRAG UR STOCKHOLMS HISTORIA

En del fynd från stenåldern (från ca 2500—ca 1800 f. Kr.), som gjorts inom Stockholms nuvarande stadsområde, visa, att människor under kortare eller längre tid ha uppehållit sig på denna plats redan ett par årtusenden före vår tidräknings begynnelse. Några enstaka fynd från vår bronsålder (ca 1800—ca 600 f. Kr.) ådagalägga, att dessa redan under stenåldern besökta platser även i fortsättningen varit föremål för bosättning av mera tillfällig eller stadigvarande natur. Från järnåldern (ca 600 f. Kr.—1050 e. Kr.)

Fig. 1. Järnsvärd från romersk järnålder (de första århundradena e. Kr.), funnet i Brunkebergsåsen vid Kungsgatans framdragande. Svärdets längd är 55 cm.

Fig. 2. Guldarmring från vikingatiden, anträffad vid Rörstrandsgatan mellan Norrbackagatan och Karlbergs station.

Fig. 3. Skiva av silver, funnen tillsammans med en silverskatt från vikingatiden, Inedalsgatan, Kungsholmen.

föreligga än flera fynd. Av allt detta framgår, på vilken urgammal grund vårt Stockholm bygger. Genom senare tiders forskningar i vår äldsta nordiska litteratur har det blivit oss möjligt att även erhålla uppgifter om Stockholms äldsta namn och några historiska tilldragelser här redan i början av 400-talet e. Kr. Den på 1200-talet verksamme isländske historieskrivaren Snorre Sturleson berättar härom i Ynglingasagan följande: "Agne hette Dags son, som var konung efter honom, en mäktig och berömd man, en stor krigare och en mycket dugande man i alla stycken. Det var en sommar, som kung Agne for med sin här till Finland, steg i land och härjade där. Finnarna drogo samman mycket folk och foro till strid; deras hövding hette Froste. Där blev en väldig drabbning, och kung Agne segrade; Froste föll och mycket folk med honom. Konung Agne for härjande omkring i Finland och lade under sig landet samt tog mycket stort byte; han tillfångatog och förde med sig Skjalv, Frostes dotter, och hennes broder Loge. Men när han kom västerut, lade han till i Stocksunden; han lät resa sina tält söderut på strandängen; där växte då skog. Kung Agne innehade då det guldhalsmycket, som Visbur hade ägt. Konung Agne höll nu bröllop med Skjalv; hon bad konungen göra arvöl efter hennes fader; han bjöd då till sig många stormän och gjorde ett ståtligt gästabud. Han hade blivit mycket berömd genom denna färd. Där höllos då stora dryckeslag. Men när kung Agne blev drucken, bad Skjalv honom akta smycket, som han bar om halsen; han tog och band smycket säkert fast vid halsen, innan han lade sig att sova. Tältet stod vid skogen och över tältet ett högt träd, som skulle skydda mot solhettan. Men när kung Agne hade somnat, tog Skjalv ett tjockt snöre och fäste under halssmycket; hennes män slog så omkull tältstängerna, kastade öglan av repet upp i trädets grenar, drogo sedan till, så att konungen kom att hänga alldeles uppe vid grenarna, och det blev hans bane. Skjalv och hennes män skyndade ombord på skeppen och rodde bort. Kung Agne blev bränd där, och stället kallas sedan Agnefit och ligger på östsidan av Tören väster om Stocksund."¹

I Historia Norwegiae heter det: "Agnefit, som nu kallas Stockholm". — Det har lyckats prof. B. Neremar att påvisa den typ (fig. 4 och 5) av guldhalsringar, som förekommo vid denna tid,

¹ B. Neremar, Det forntida Stockholm, sid. 20.

Fig. 4. Halsring av guld, funnen tillsammans med en gulds katt, vägnande över 12 kg., vid Tureholm i Södermanland. Fyndet gjordes år 1774. Halsringen väger 285 gr. Den härrör från folkvandringstiden.

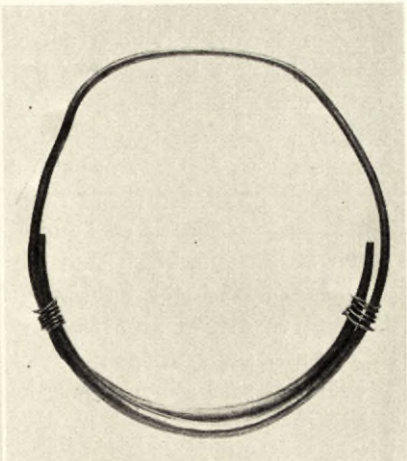

Fig. 5. Halsring av guld, anträffad vid Fagernäs i Näshulta socken, Södermanland. Halsringen härrör från folkvandringstiden.

och att det just bör ha varit en dylik ring, som kung Agne blev hängd uti.

Enligt Snorre Sturlesons uppgifter i samband med Olov den heliges färd ut ur Mälaren efter hans härjningståg där i början av 1000-talet omtalas, att ett kastell skyddade nuvarande Norrström, och detta värn bör enligt prof. Nermans åsikt ha varit uppfört ungefär på den plats, där nu Kungl. Slottet ligger. Snorre uppgiver också, att man brukade lägga ut järnlänkar över sundet, och med detta menas troligen med järnkedjor sammanlänkade stockar, som alltså hindrade fartygen att komma igenom sundet.

I samband härmed kan erinras om de försök till tolkning av namnet Stockholm, som gjorts med utgångspunkt från befästningarna i och vid nuvarande Norrström. Norrström, som tidigare burit namnet Stocksund, "kunde vara sundet, vari stockar blivit nedpålade för att hindra fientliga fartyg att komma in i Mälaren", eller "sundet, över vilket en bro av stockar ledde — över Norrström gick den stora vägen från Uppsala ned i Södertörn". "Har emellertid den nuvarande Norrström fått namnet Stocksund, blev

den nuvarande Staden mellan broarna holmen vid Stocksund, d. v. s. Stocksundsholmen,¹ vilket reducerades till Stockholmen".²

Anledningarna till att här framväxer en stad först under medeltiden, då vår äldsta kända stad Birka i Mälaren funnits redan i slutet av 700-talet, är en mycket omdebatterad och svårlöst fråga. Man tycker, att läget av nuvarande stadsholmen på gränsen mellan Saltsjön och Mälaren redan tidigare skulle ha erbjudit en synnerligen lämplig plats för en handelsstad. Varför har just vid denna relativt sena tidpunkt en stad här vuxit upp?

Många förklaringar ha givits, bl. a. att en del vattendrag, på vilka från inre delar av Mälarczyden samfärdseln gått, började att mer och mer uppgrundas genom landhöjningen, och att det därför var svårt att med större fartyg komma fram på dem till inuti landet belägna marknadsplatser, därför skulle en omlastning ha skett på holmarna vid Mälarens utlopp av varor, som komma på fartyg från Saltsjön.

Då frågar man sig, varför kunde då icke någon av de Mälärstäder, som efterträtt Birka, vilket synes ha upphört att vara stad i början av 1000-talet, vara stapelplats? På grund av landhöjningen anses strömmen i sunden vid Mälarens utlopp ha blivit stridare och medfört större svårigheter än tidigare för infart i Mälaren.

Man finner, att under medeltiden en viss växelverkan existerar mellan försvarsanordningarna på en plats och dess allmänna utveckling. Ett starkt fäste behövs för att skydda platsen, och detta å sin sida för med sig behovet av alla slags hantverkare, köpmän m. m., och i skydd av den befästa borgen kunde det fredliga arbetet och handeln utveckla sig. När en plats som Stockholm hade båda dessa faktorer — en fast borg och ett gott handelsläge — ägde den förutsättningarna för att nå en större allmän betydelse.

Från 1100-talet känna vi icke mycket till om det samhälle, som växt upp här på holmarna, endast att det var rätt betydande.

En gammal sägen förtäljer, att Sigtunaborna efter stadens skövling 1187 av "esterna" skulle lagt sina återstående dyrbarheter i en stock, och där den flöt i land, skulle en stad byggas; stocken skulle då ha flutit i land vid "Stockholm", som därav fått sitt namn.

Denna sägen kan innehålla den kärna av sanning, att allvarligare

¹ Enl. G. Bolins mening har detta namn ursprungligen avsett en liten holme, som ingår i nuvarande Helgeandsholmen.

² B. Nerman: Fornvännen 1919, sid. 164.

åtgärder vidtagits efter någon av dessa plundringar för att befästa inloppet till Mälaren. Några av de bevarade resultaten kunna, såsom dr S. Ambrosiani framhållit, vara byggandet av försvarskyrkorna, rundkyrkorna, Solna, Bromma och Munsö.

Av de befästningar, som säkerligen ha funnits vid nuvarande Norrström, äga vi inga kända lämningar i behåll.

År 1252 nämnes Stockholm för första gången som stad. Enligt traditionen har grundläggningen av Stockholm tillskrivits Birger Jarl (död 1266), och före 1260 har Stockholm erhållit sina nu förkomna första privilegier.¹ Rimkrönikan, som tillkommit ca 60 år efter jarlens död, säger om stadens grundande följande:

”han loot stokholms stad at byggia
mz dighirt with oc mykin hyggia²
eth fagert hwss³ ok en godhan stadh
Alla leedh swa giort som han badh⁴
Thz er laas fore then sio.”⁵

Som krönikan förtäljer, byggde Birger Jarl en fast borg, ”eth fagert hwss” på den ur strategisk synpunkt viktigaste platsen, nämligen på holmens högsta del vid Strömmens utlopp, såsom prof. A. Lindblom framhållit, samt försåg den dåvarande staden med murar och övriga befästningar. Enligt Stockholmsforskaren Fr. de Brun hade denna befästning den utsträckning, som framgår av fig. 11. Huvudgatorna inom denna stad voro alltså Köpmangatan från Stortorget, som förmodligen ännu icke fått sin nuvarande regelbundna form, vidare Skomakaregatan, nuv. Svartmangatan, i början av 1400-talet kallad Remslagaregatan. Staden var sannolikt även omgiven av en liknande pålkrans, som ännu kan ses på tavlan över staden från 1535 (fig. 8, jfr S:t Nicolai kyrka, sid. 52). Bomslupstrappan ligger ungefär mittför Köpmangatans nuv. förlängning Brunnsgränd, och enligt de Brun skulle sannolikt bommen ha varit belägen ungefär här i denna medeltidsstad, d. v. s. den bom, som öppnades för att släppa in fartygen intill stranden innanför pålkransen.

Den äldsta mur, som omgivit den gamla staden, anser de Brun vara just den, som under 1400-talet går under namn av ”gambla

¹ Enligt Tidner, Palats och Kåkar, del I, sid. 242.

² med stor kloket och mycket förstånd, ³ hus, ⁴ i alla hänseenden så gjort som han bjöd, ⁵ detta är lås för sjön.

stadsmuren". Invånareantalet skulle enl. densamme ha varit "kanske ett tusental". Det tyska inflytande, som spårats långt tillbaka i Stockholms historia, gör sig redan 1323 så pass starkt gällande, att vi då finna tyskar i stadens råd.

Att Stockholm börjar blomstra upp och bli folkrikare än de flesta andra städer i riket, därom talar en uppgift från 1289.

S:t Nikolai kyrka eller Bykyrkan (se sid. 50) kunna vi spåra så långt tillbaka som till mitten av 1200-talet, möjligen har här än tidigare funnits en kyrka, av vars tillvaro inga spår finnas bevarade till våra dagar.

Från år 1272 håller konung Valdemar hov i Stockholm, men ännu dröjer det några sekler, innan man kan betrakta Stockholm

Fig. 6. Stockholms stads
äldsta sigill år 1296.

som rikets huvudstad i egentlig bemärkelse. Under Magnus Ladulås' tid anlägges ett franciskanerkloster med sin kyrka (jfr sid. 68) på Kidhaskär¹ eller nuv. Riddarholmen 1270 eller 1285.² Vid samma tidpunkt omkr. 1286 grundas även S:ta Clara kloster.

Den äldsta stadslagen tillkommer nu, och vad förmåner den innebär för den uppväxande staden Stockholm, förstå vi bara av det s. k. bottniska handelstvånget, då sjöfarten på orter söder om Stockholm är förbjuden för Roslagen, Norrland och Finland med undantag för Åbo. Allt göres för att utveckla staden. Vi finna också bebyggelsen på Malmarna omnämnd, då Magnus 1288 förlänade dem, som bygga på Malmarna, samma rättigheter, som stadens borgare ägde.

¹ Av N. Östman tolkat såsom Killingskär (se Holmia 1918, sid. 44).

² Enl. Klosters diarium år 1270.

Vi finna under 13- och 1400-talen flera kapell och kyrkor på Malmarna. På Norra malmen omtalas år 1343 S:t Jacobs kapell, där nuvarande Jacobs kyrka ligger, likaså år 1449 ett S:t Örians kapell vid Sandbron, som förenade nuvarande Helgeandsholmen med Norrmalm, samt ytterligare ett S:t Görans hospital vid nuvarande Johannes kyrka, vars tomt Magnus Ladulås 1286 tillbytte sig av ärkebiskopsstolen.

På Södra malmen omtalas år 1372 ett kapell, där Maria kyrka nu är belägen, samt ett "Helga kors kapell", som låg i trakten av Katarina kyrka och vars namn enl. Fr. de Brun är bevarat i Kapellgränd.

Vid Näckströmsgatan anträffades år 1915 vid grundgrävning för ett hus (Kungsträdgårdsgatan 14) ett fartyg och pårader, utgörande rester av den medeltida hamn, som funnits här. Fartyget, som härörde från 1400-talet, var djupt nedsjunket i den redan vid skepets övergivande uppgrundade hamnen. Denna gamla medeltida hamn var en av förutsättningarna för traktens uppblomstring och relativt täta bebyggelse under medeltiden.

Visserligen finna vi i Magnus Erikssons stadslag i köpemålsbalken "ingen må köpa eller sälja på malmarna", men under medeltiden synes man ej ha följt lag och förordning alltför noga utan trots förbud idkat handel och sjöfart utanför den egentliga "staden inom murarna".

De bebyggda delarna utanför stadens murar ledo givetvis mycket av de strider, som där utkämpades.

Stadens invånarantal har starkt ökat med åren, och på själva Stadsholmen blir det nödvändigt att bygga en stadsmur runt om den utanför den "gambla muren" bebyggda delen och inlemma den uti "staden". Under 1300-talet begynner byggandet av den nya stadsmuren, och i början av 1480-talet anser Fr. de Brun denna mur vara fullbordad. Stockholms historia är intimt förbunden med rikets skiftesrika historia under 13- och 1400-talen.

Vi finna, att besittningen av Stockholm under dessa strider likasom ger insepget på makten över hela riket, och att varje ny herre över landet måste bekräfta stadens privilegier, och att staden skickligt begagnar konjunkturerna härvid för att om möjligt skaffa sig ytterligare förmåner.

Efter Karl VIII Knutsons död erhöll Stockholm år 1470 av riksföreståndaren Sten Sture d. ä. en förläning av Gästrikland och

Uppsala köpstad "med allo konungsligo ränto och rättighet", och det beredde säkerligen Stockholmsborgarna en stor tillfredsställelse att kunna få härska över sina konkurrenter inom bergslagshandeln. Brevet, som är daterat Stockholms slott den 21 september 1470 är av följande lydelse: "Vi efterskrefne Sten Sture, Sveriges rikets föreståndare, Erich Axelsson, Ivar Axelsson, Erich Erichsson, Nils Sture, och Göstaf Carlsson, riddare, göre vitterligit, at efter flere riksens rådz samtyckie och vilje, så ock för then stora skuld och geld, som vår nådige herre, konung Carl, Gud hans själ nåde, ärlige och beskedelige män, borgmestare, råd och menigheten i Stockholm skyldig var, hafve vi unt och förlänt och med thetta vårt öpne bref unne och förläne förenämpde borgmästare, rådmän och menigheten i Stockholm Gestrikeland och Upsala köpstad med allo konungsligo ränto och rättighet, så länge the igen hafva theas betalning efter theas nöije, som förberörde vår nådige herre them skyldig var.

Ty bedje vi och på cronones vägn bjude Eder alle, skattskylloge bönder och crono-landbo, som bo i förberörde Gestrikeland, thesslikes borgmästare, råd och menigheten i förberörde Upsala stad, at vara förenämpde borgmestare, råd och menigheten i Stockholm eller hvem, som the ther til skickandes varda, hörige och lydige, görandes och gifvandes them redeliga all årlig skatt, sakörer, återstäder, utskylder och alle andre rättigheter, som I uppå cronones vegna pliktige äro, och ingom androm, så lenge the theas betalning igenhafva, som föreskrifvit står.

Förbjudandes alle eho the hälst äro, eller vara kunne, synnerliga fougter och embetsmän, förbenämpde borgmästare, råd och menigheten i Stockholm här emot at hindra eller hindra låta, möda, qvälja eller i någon måtto oförrätta, vid riksens hämpd, nepst och plickt. Datum in castro Stockholmensi feria tertia ante festum beati Mathei apostoli nostro sub sigillo anno domini 1470."¹

Vi kunna kanske likväl ej i egentlig mening kalla Stockholm huvudstad på samma sätt, som vi nu mena, ty någon beständig plats för riksstyrelsen och någon centralisation av riksförvaltningen hit finna vi ej förrän under Vasaregenterna, särskilt Gustaf II Adolfs regering.

Under unionstiden sätta givetvis de främmande elementen en

¹ Givet under vårt sigill i Stockholms slott tredje dagen före den salige aposteln Matheus' högtid. Herrens år 1470.

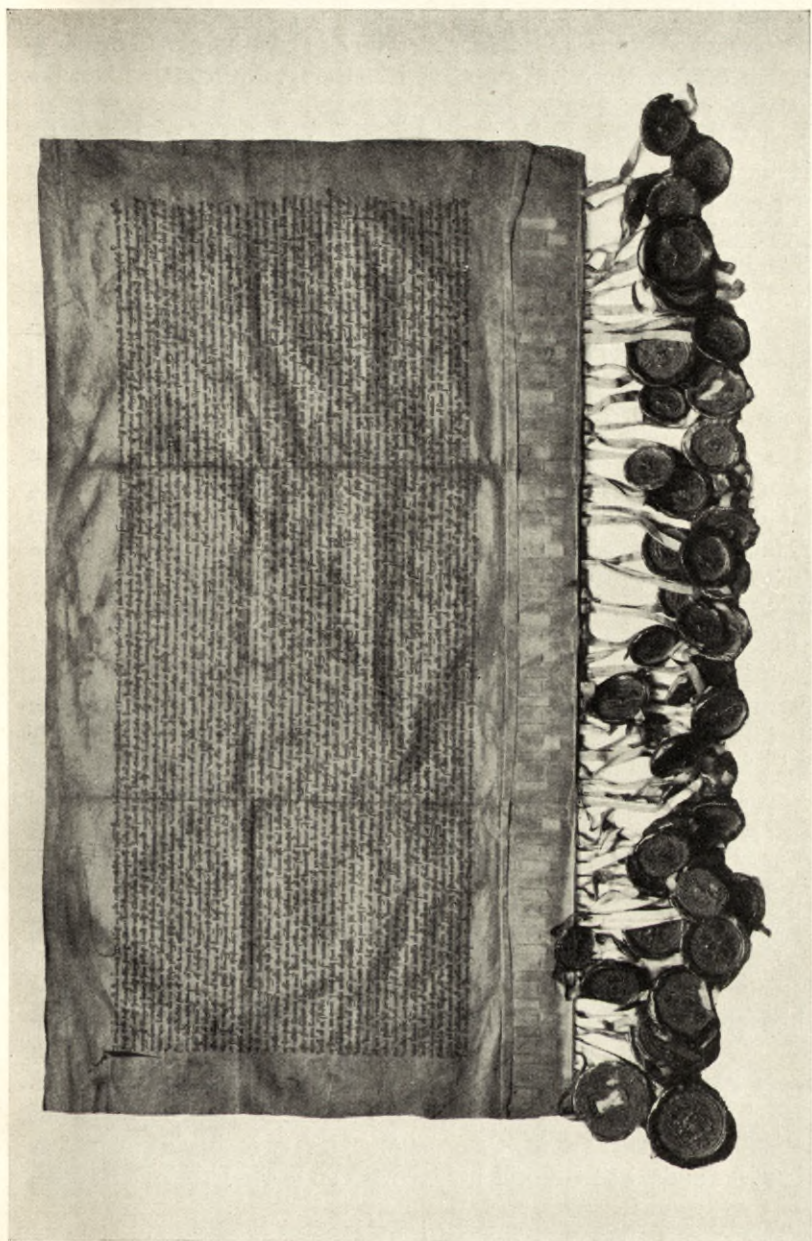

Fig. 7. Privilegium för Stockholms stad, utfärdat av rikets råd den 1 maj 1436.

rätt avsevärd prägel på staden, särskilt de tyska borgarna och fogdarna. Under denna tid finna vi i stadsförvaltningen, vilken betydande roll dessa utlänningar spelade.

Åtskilliga kloster och gillestugor växa upp inom staden under denna tid. Stadens huvudkyrka och framför allt slottet utvecklas mer och mer.

De äldsta bevarade frihets- och privilegiebrev för staden äro daterade år 1423 och 1436, fig. 7.

Många eldsvådor ha under medeltiden härjat staden, vars flesta byggnader tydligen utgjorts av trähus. Vid en synnerligen förödande eldsvåda 1419 ödelades en stor del av staden, och därvid synes också en del av stadens gamla handlingar ha gått förlorade.

Efter det så betydelsefulla slaget på Brunkeberg den 10 oktober 1471 finner man, huru den redan förut väckta nationalkänslan tager sig ett ytterligare uttryck inom stadsstyrelsen i Stockholm, där det i brevet av den 14 oktober nämnda år stadgas, att ingen utlänning finge vara borgmästare eller rådman, tullskrivare, stads-skrivare eller vårdskrivare. Ett stadgande, som aldrig senare har återkallats.

För att ytterligare understödja Stockholms handel och sjöfart utfärdar Sten Sture d. ä. den 10 augusti 1502 ett förbud mot Öregrunds, Östhammars, Gefles, Ulfsbys¹ och Raumae² borgare att idka handel och sjöfart på "utlaenschae staedher", ty det är "Stocholms stad och richtit till skade och fordarff".

"Dyrfves nogen over thette forbod af forschrifne staedher segle eller godz utföra i utlaensca staedher och far ther skade utover af Stocholms borgare eller andre, som komo utover thöm thet göre, tha hafve aldrig vold eller mact thet at klaga eller kaere, uthen beholla sin skade, som han then far, och vare sammae plict, som forscrifvit star."

Handeln på Östersjöhamnarna hade under medeltiden helt legat i händerna på Hanseförbundet, men en förskjutning av den mellanfolkliga handels tyngdpunkt väster ut från södra Tyskland och uppåt Rhen till Hansans område börjar även förmärkas i nordnorden.

Redan konung Kristoffer hade för avsikt att gynna holländarnas handel. Kristian Tyrann hade samma planer, men ville först befästa sin makt i alla de till unionen hörande länderna. Det är då,

¹ Köping nära Kumoälvs mynning i Satakunda i Finland.

² Raumo i Satakunda erhöi stadsrätt 1444.

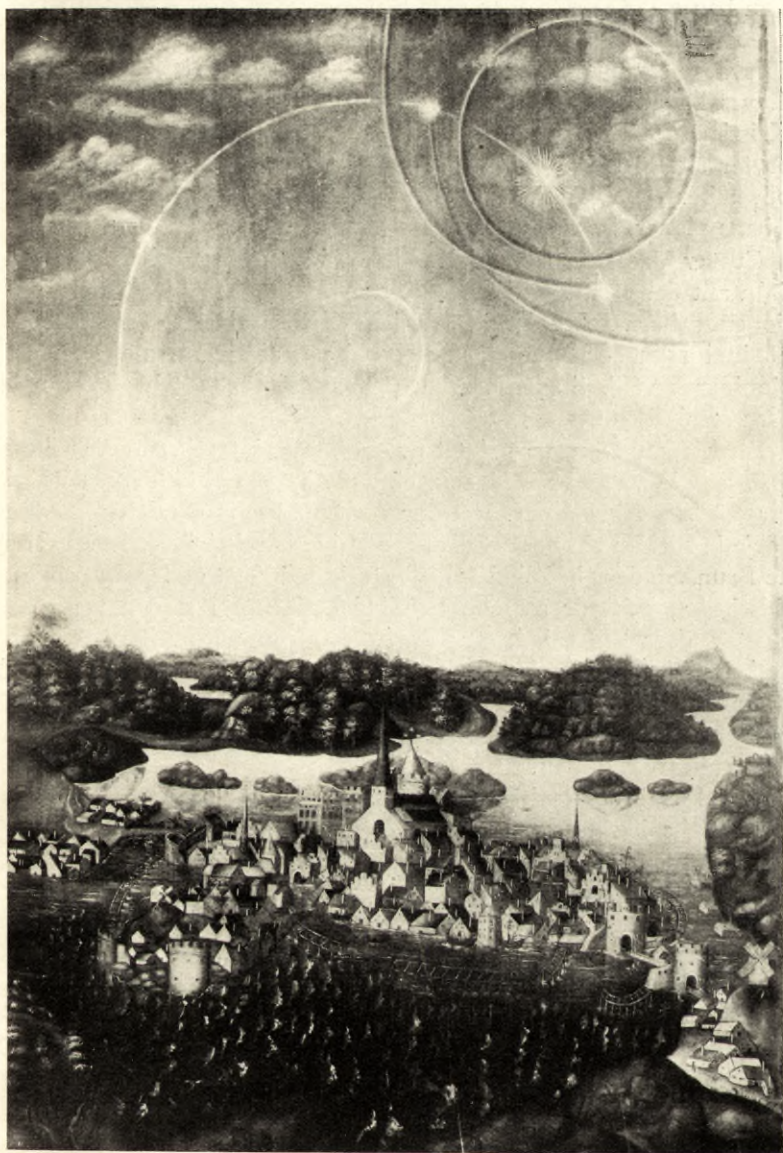

Fig. 8. Stockholm från Mälarsidan 1535. Den s. k. Vädersolstavlan i S:t Nicolai kyrka.

som han efter segern över Sten Sture d. y. på sjön Åsunden i jan. 1520 vänder sig mot Stockholm och belägrar staden, som tappert försvarar sig under ledning av Kristina Gyllenstierna, Sten Sture d. y:s änka. Huru hon sedan uppgiver staden, förlitande sig på Kristians löften och försäkringar och huru skändligt denne sedan bryter sitt ord och genom det hemska blodbadet på Stortorget i november 1520 gör sig kvitt dem, som skulle kunna hindra honom i hans planer, är väl bekant.

Gustav Vasas segrar, utdrivandet av inkräktarna och frigörelsen från allt det utländska beroendet skapar grunden till ett mera nationellt arbete. Efter det att den danska besättningen dagtingat den 16 juni 1523 och avtågat, har Stockholm aldrig mera varit i utlänningars våld. Staden var nu alldeles förfallen och murar och torn sönderskjutna.

Staden gav ännu mot slutet av 1400-talet intrycket av "en liten grönskande villastad med sina bärande äppelträd och 'bara' tomter och stora kålgårdar. Det var först under 1500-talet, som den började förlora sin hemtrevliga medeltida karaktär", skriver Frans de Brun. Stadens befolkning hade starkt minskats under det oroliga tidsskedet, och för att öka befolkningssiffran i staden utfärdar Gustav Vasa helt enkelt ett påbud om inflyttning av borgare från andra städer till Stockholm.

Gustav Vasa söker också att göra Stockholm till rikets starkaste fästning. Han griper sig först an med slottets befästning, stadens befästningar skulle invånarna själva bekosta. För att erhålla en del material bröt man ned kyrkorna och klostren på malmarna (Maria och Jacobs kyrkor samt Klara kloster). Han framhöll, att inom staden funnes tillräckligt med kyrkor ändå.

Stadens bebyggande undergår också under denna tid en förvandling, såsom nyss antyddes. Gustav Vasa utfärdar flera förordningar, att de gamla trähusen skulle ersättas av stenhus, bryggarehus skulle för eldfarans skull ej byggas inuti staden utan "sättas ut på vattnet".

Beträffande renhållningen inskräpes kraftigt den gamla skyldigheten för husägarna att hålla rent utanför sin egen tomt, och "intet dött as" får ligga framför portarna. Kor och svin få ej längre hållas inom stadsmurarna.

Ett utförligt privilegiebrev av den 30 juli 1529 erhåller staden. I detta heter det:

1. Först unne vi them och gunstelige tillåthe, ath stadhen Stockholm hafve och äghe til everdeligh tidh, såsom tilförende gammalt och for(n)t varit hafver, våghena och clädheuset (om the thet uptagha vilia), theres rento och all annor stadzens ingeld och rento, som stadhen af ålder rentat hafver och än renta kan.

2. Theslikes Åsöna¹ medh allom gambloom tillaghom,² som af ålder under stadhen leghat hafva.

3. Item³ bådha södhra qvernena,⁴ så vel then under sancte Clara closter leghat hafver som then andra, som här til dags under stadhen varit hafver, medh södhra strömen och alt thet i södhra strömen emellan stadhen och Åsöna til fiskeri eller annat byggias kan.

4. Item til stadzens mulabet och alla andra nytto nya qvern och Siclön medh åker och äng, skogh och mark och allom fiske vatnom qvernom och allom tilåghom, som ther af ålder tillegat hafver, in til Dufvonäs och Konungs haffn.

5. Item Tunningöna, som the af ålder hafft hafva, medh allo frihet.

6. Item ath stadzens fiskiare mågha fri och obehindrade fiskia i allom cronenes och richisens almennigs vatn cring om Stocholm i saltom siö och ferskom.

7. Item ath ingen bygning bygges på dammanar eller brona, norra eller södra, så ath thet kommer stadhenom til skada eller men.

8. Item ath ingen utan borghare mågha bygge hestastall i stadenom och ey utan till på malmenar innan stadzens råmerke och frihet, utan medh stadzens och ägandens godhvilia.

9. Item ath borgamestare och rådh rådha um helgandz huset, Helgandz holman och thet folk, ther ingifves och inneligger.

— — —
24. Item aht bådha malmarna blifva under stadzens regemente och lydno, undantagno at Norremalm blifver ju under slotit medh tomtöre och the dagsverke, som ther af gå kunna, såsom gammalt och for(n)t är.

25. Item, at sancte Clara gerde legges til stadzens mulabet.

— — —

¹ Södermalm. ² Särskilda inkomster för kyrka och präst utom tionden.

³ Likaledes. ⁴ Kvarnarna.

30. Item at Solna kyrkia medh all kyrke herrans rento ligge her epeter til Stocholms kyrke.¹

34. Item at stadhen må och skal upbära påla peningar til brones och bomens uphelle.

35. Item ath then gilstughen i Stocholm, som mene köpman hal-
ler effter gamla sedhvänien, skal vara så fridkallat, ath ho annan
ther slår pust eller kindhest, skal bötha XL mark, och all oqvemmes
ordh, som ther ske, skola vara i tveböthe. Oförrettar och nogher
noghen af rådit ther eller annerstedz, e hvar thet helst henda kan,
medh ord eller gerningar, skall han bötha ofver lagha böter XL
mark.”

Fig. 9. Stockholm, sett från Brunkeberg. Omkring år 1580. Kopparstick av Frantz Hogenberg efter teckning av Hieronymus Scholeus.

Att traditionen från medeltiden icke blivit helt avbruten beträffande handel och köpenskap på malmarna trots de orosfyllda tiderna, framgår av att Gustav Vasa uprepade gånger utfärdar förbud mot köpsläendet på malmarna. År 1544 uttalas, "att på Norrmalm allenast fiskare och andra goda ämbetsmän, staden till nytta, blifva skulle". När befolkningen inom staden tillväxte, trängdes den fattigare delen därav ut på malmarna.

Johan III lät sätta igång återuppbyggandet av kyrkorna på malmarna. Han lovade även år 1588 tegel till en rådhusbyggnad på Norrmalm, men den blev ej då uppförd.

Johan III inrättade i klostret på Gråmunkeholmen (Riddarholmen) en högskola, som förestods en tid av norrmannen jesuiten Laurentius Nicolai, känd under benämningen "Klosterlasse".

Sitt nuvarande utseende med de höga husen och smala gatorna

¹ S:t Nicolai.

och gränderna erhöll stadsholmen i stor sett under 15- och 1600-talen.

Malmarna begynte också få en talrikare befolkning, och sedan de ständiga skövlingarna i samband med striderna om Stockholm upphört, kunde dessa områdets utveckling förlöpa jämnare. Norra malmen hade redan under medeltiden tydligen nått en viss grad av utveckling, och kanske den förnämsta orsaken till att här uppstått ett litet stadslignande samhälle redan då torde, såsom förut påpekats, vara de gynnsamma hamnplatserna, som här erbjödös. Att det verkligen var frågan om en allvarlig konkurrens med Stockholm, förstå vi av de otaliga förbuden mot handel på malmarna och alla försök att bli kvitt denna olagliga handel.

Men trots allt vad som göres från Stockholms sida i den vägen uppstår här verkligen en särskild stad, Norrmalm. Karl IX avskiljer Norrmalm 1602, och den erhåller även sitt eget rådhus (se sid. 96) och egen magistrat och borgmästare samt egen kämnerrätt.¹ Norra malmen stod dock i ett visst beroende av ståthållaren på slottet. Sedan erhåller den nyframväxande staden flera förmåner, och höjdpunkten uti denna "stadshistoria" nås, när 1624 ett förslag till privilegier utarbetas för Norrmalm. Förslaget, som är daterat Stockholms slott i augusti 1624, begynner sålunda: "Till thet förste, gifve vi vår norre förstad och dess inbyggende borgere fulla macht och tillstånd att niute och bruke all den rett, rettighet och frihet, som Sveriges stadslag och vår gjorde handelsordinancie städerne innen land tillordner och gifver uti stadzens embezmäns val, köphandel och rättgång, biudende och förbiudende, borgerlig frihet och näring och alt annat, att de i ingen motto ringere eller mindre vara skole än andre köpstäders borgere här i riket."

Det blev aldrig mer än ett förslag, ty den 21 april 1635 var denna norra förstads saga all i och med förmyndareregeringens beslut, "att Norremalm blifver i ett corpus¹ medh staden sammanstött".

På malmarna börjar nu också ett tomtregleringsarbete under Stockholms första överståthållare Klas Flemings ledning (utnämnd den 16 oktober 1634), och en enhetlig stadsplan utarbetas för malmarna, vilken i stort sett än i dag är tämligen oförändrad.

¹ En numera upphävd underdomstol i Sveriges städer.

¹ Kropp.

Under stormaktstiden ha allt flera områden lagts till staden, så att dess yttnehåll högst väsentligt förstorats.

Stockholm blir också nu rikets huvudstad i modern bemärkelse. Riksförvaltningen koncentreras helt till Stockholm, och en rad centrala och permanenta ämbetsverk inrättas. Ett talrikt ämbetsmannastånd växer upp, och nya möjligheter för utkomst öppna sig, och detta har till följd en stark inflyttning. De förmögenheter, som skapats under krigen, omsätts till en del uti ståtliga palatsbyggen.

De gamla befästningsverken kring staden raseras. Slottets ombyggnad begynner under århundradets senare hälft, och 1697 gör elden en ände på den gamla medeltidsborgen såväl som på de nyombyggda delarna. Det stora nordiska kriget och pesten 1710 är en svår tid för staden, som då går mycket tillbaka. Under frihetstiden hämtar Stockholm sig åter. En uppblomstring sker på handels och den nyframväxande industriens område.

Stadens folkmängd har vid 1700-talets mitt stigit till 53.500 personer. Slottsbygget når sin fullbordan under detta sekel. Bebyggelsen har växt ut över malmarna, men dessa ha ännu kvar sin mera lantliga prägel. Det är först under 1800-talet och främst dess senare hälft och under de gångna decennierna av vårt sekel, som malmarna helt övergått från denna pittoreska småstadsbebyggelse med trädgårdar kring husen till storstadens stenkolosser, som genom sin höjd och sin tyngd snart komma att förvandla malmarnas gator till lika smala och solfattiga gränder, som äro utmärkande för staden mellan broarna.

Fig. 10. Stockholms stads sigill
år 1376.

STADEN MELLAN BROARNA

Baggensgatan nr 27 (Österlånggatan nr 28) Papistekyrkan. Ett av de äldsta kända stenhus i staden är detta hus, som likväl ombyggt flera gånger. På konung Magnus Erikssons befallning uppfördes det 1336 till ordenshus åt Johanniterna. Sedermera tillföll det Vadstena kloster, som innehade det till reformationen 1527. Senare övergick det i den skotske baronen Keiths ägo. År 1594 inköpte konung Sigismund huset. Under hans tid var det stamhåll för jesuiterna. I rimkrönikan heter därom:

”Slåtzyrkia har catholisk prest
befalte en annan thärnäst
på Drådningholm, tredie will¹
i staden bo, kiöpte thär til²
Anders Ketz hws³ siutusen för
gyllen⁴ och thär i kyrkia gör
catoliskom . . .”

härav har huset fått namnet ”Papistekyrkan”.

Den stentavla, som sitter inmurad över ingången vid Baggensgatan, satt under 1500-talet över porten åt Österlånggatan. På tavlan äro Keiths och Grips vapen. Den latinska inskriften lyder i översättning: Vår hjälp är från Herren. Herr Andreas Keith. Fru Elisabet (Grip).

Bollhusgränden nr 3 A (Österlånggatan nr 2). Banérska huset. Portalen till detta hus är ett bland de många exempel på barocktidens pompösa formvärld i sten, som vi möta under vår vandring i ”gamla stan”. Ovanför porten synas riksrådet Per Gustavsson Banérs och hans maka Hebbla Flemings vapen. På den med ännu mera svällande barockformer skulpterade porten åt Österlånggatan finnes årtalet 1635, vilket alltså kan utgöra en ledning vid husets datering. Huset tillhörde nyssnämnde P. G:son Banér.

¹ skall, ² därtill, ³ hus, ⁴ för 7000 gyllen.

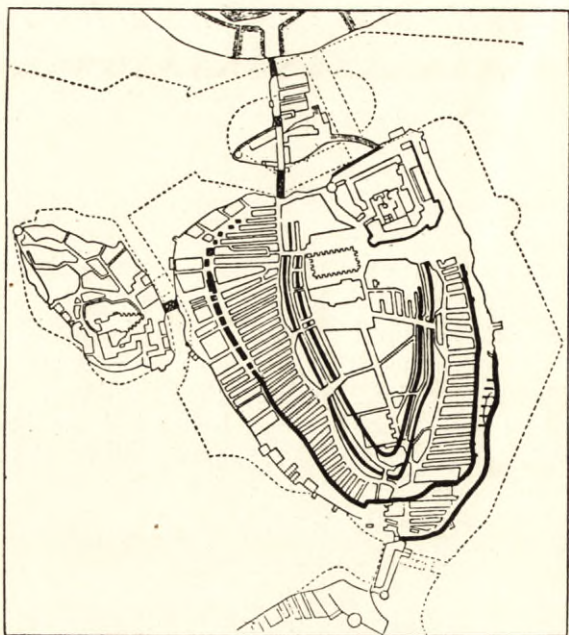

Fig. 11. Karta visande Stockholms äldre befästningar.

Bollhusgränd nr 5. Mycket typiskt för tiden är inskriptionen över porten på detta hus med året 1643. Det är en hel predikan på en blandning av svenska och latin.

"Låfvat och ährat wari Gvdh, som
 migh hafver hvlpet han ähr och
 heter een rätt nödh hielpare,
 han frelsar och förlossar migh
 ifrån mina hatare och förföliare
 ty hans godhet varar evinnerligh
 beati omnes sperantes in eum¹
 min siel sy hvrv kosteligt thet ähr
 att wara tåligh och håppas på Herrens
 Guds hielp, ty herrens Guds hand ähr
 icke förkortat at hielpa, så kasta nu

¹ Lyckliga alla, som sätta sitt hopp till honom.

tin anliggiande nödh på herren han
försörrier digh väl.

In manibus domini sorsque salusque mea¹

anno 1643

Andreas		Gabriels
Salome		Gabriels

Fig. 12. Bomärke.

Bollhusgränd nr 6 och 8. Benterska huset. Vissa delar av huset nr 6 höra till ett av de äldsta ännu bevarade privathusen i Stockholm. Huset sträcker sig tvärs igenom kvarteret till Staffan Sasses Gränd eller som den för några år sedan hette Ignatiigränden. Byggnaden har åt gränden en portal, som Gustav Upmark ansett härröra från 1580-talet. Ornamenten därovan äro senare.

Om denna gränd må här anföras ett utdrag ur den Palmsköldska samlingen, gjort av Stockholmsforskaren Fr. U. Wrangel. "Ignatii gränd (vid Slottsbacken), som så är nembder effter booktryckiarer Ignatius Meurer, war så trång at ther knapt en kärra kunde framkomma; theruti woro belagne tree huus, alla täckte medh koppar, som berättas hafwa warit upbygde med K.(onung) Erickz, K (onung) Johans och K(onung) Carlz d. 9:des beåstnad, hwilkas namn också med jernbeslag warit satte uti bjelkarna utanför muren; och wore deruti sköne spijsar medh wackert bildthuggerij wäl gjorde och förgylte, förfärdigade af den konstige krukemakaren,² som också gjort konungamonumenterna i Riddarholmskyrckian. Uti desse ofwannembde huus förmenas högstbemelte Konungar hwar efterannan hafwa hafft sine Concubiner. Utom desse tree huus war ochså uti samma gränd det fierde sammaledes koppartäckt med Lillicroonas wapnet öfwer porten. Ifrån förenempde trenne huus berättas hafwa warit hwälfde lööngångar under gatan in till Slättet. Alla dessa huus medh heela gränden är sedermera intagen av K. Hofmarskalken Tessin till dess dersammastädes upbygde

¹ I Herrens händer mitt öde och min frälsning.

² Af Johan III:s bref till Anders målare (Riksregistr.) den 3 juni 1574 erfar man, att Lucas (v. d. Werdt) stenhuggare var sysselsatt med att uthugga grafvårdarna i Gråmunkeklostret, och 1573 den 18 febr. (anf. st.), att Lucas gjort en skorsten, d. v. s. en spis.

sköna palais" (nuv. överståthållarhuset). Staffan Sasse ägde ett hus vid gränden. Han blev adlad 1524 och ihjälslagen under Dackefejden.

Bland ägarna under 1600-talet må nämnas Joachim Benter och hans hustru Kristina Benktsdotter. Under 1700-talet innehades det bl. a. av en styvson till Karl Mikael Bellmans syster Fredrika Eleonora, nämligen löjtnanten Georg Stjernhoff.

Gaffelgränd nr 1. Stockholms Sjömanshus. På byggnaden är en inskriptionstavla "Stockholms Sjömanshus 1788". Det bestod före sammanslagningen på 1700-talet av tvenne 1600-talshus, varav det norra ägdes av skepparen Magnus Hardt och det södra av Lydert Adlerschiöld. Stockholms Sjömanshus instiftades år 1748.

Stora Hoparegränden nr 6. Vindragarelagets härbärke. Detta hus är ett av de få, som ännu har en bevarad trappgavel från 1500-talet. Hissöppningen i gaveln är ännu kvar. På murarna ser man även de raka ankarjärnen med upprullade blad. Över portalen finnes följande inskrift: "Dad Hiortenbergiska huset N:o 85 d. 1 aug. anno 1747". Denna portal härrör från någon ombyggnad, som då företagits. Under 1700-talet inköptes huset till härbärke för vindragareskrået. I portalkartuschen äro inhuggna ämbetets emblem, en stockekniv och en sugare. På kniven står årtalet 1606. Huset äges nu av samfundet S:t Erik.

Ignatügränden; se Bollhusgränd nr 8.

Järntorget. Det näst äldsta torget i staden är Järntorget (jfr Stortorget sid. 60). Öster- och Västerlånggatorna, vilkas sträckning i viss mån varit beroende av den gamla stadsmuren (jfr sid. 26), mynna ut vid torget, och husen åt denna sida av torget ha även en rundning, som står i samband med den gamla stadsmurens riktning.

Torget har sitt namn av det järn, som vägdes på den järnvåg, som var belägen på östra delen av Gamla riksbankshusets tomt.

Järntorget nr 55. Gamla Riksbankshuset. Sveriges riksbank är den äldsta centralbank i världen och även den äldsta bankinstitution, som existerar. Sannolikt har denna bank också givit ut de första banksedlarna i världen. Denna sedelutgivning började år 1661. Banken stiftades år 1656 av J. Palmstruch och var då ett av staten oktrojerat monopolbolag. 1668 övertog staten den Palmstruchska banken, som gjort bankrutt på grund av den allt för stora mängd sedlar, som släpptes ut, och vilka ej kunde inlösas.

Riksbanken hyrde till en början lokal i Oxenstiernska huset nr 2 Storkyrkobrinken. Den 11 febr. 1680 inflyttade banken i det av N. Tessin d. ä. nybyggda bankhuset vid Järntorget. Byggnaden, som är ett av N. Tessin d. ä:s sista verk, är ett exempel på huru Tessin d. ä. av sin son påverkats av dennes impulser från den romerska palatsarkitekturen. Vi återfinna här den "speciella romerska palatstypen med putsade murytor, horisontala listverk mellan våningarna, rustika eller pilastrar i hörnen och kraftigt markerad fönsterarkitektur, men utan vertikal uppdelning av fasaderna", såsom Gustaf Upmark framhållit.

Åren 1694—1707 tillbyggdes bankhuset under N. Tessin d. y:s ledning, och 1734—1738 tillkom byggnadens fasad åt Skeppsbron efter Karl Hårlemans ritningar.

Byggnaden är uppförd på kapt. Hastfers tomt, gamla packarhustomten och våghustomten. I källare- eller bottenvåningen äro inmurade ett par stenplattor; i vardera är uthuggen en väldig stenkrona samt årtalet 1603. Dessa stenornament torde härröra från gamla våghuset. I Gamla riksbankshuset äro nu Lotsstyrelsen (inrättad år 1871) och Egyptiska museet inrymda.

Egyptiska museets samlingar bestå dels av de statssamlingar, som förut voro utställda i Nationalmuseum, samt en del magasinerat material i statens historiska museum och dels av nyförvärvade föremål. Egyptiska museet, som är inrymt i bottenvåningen, har i sin utställning föremål, såsom redskap, vapen, keramik och skulptur, belysande de förhistoriska epokerna i Egyptens historia, alltså tiden före 3400 f. Kr. Från de följande perioderna av Egyptens historia, Gamla rikets tid (2980—2475 f. Kr.), Mellersta rikets tid (2475—1580 f. Kr.), Nya rikets tid (1580—712 f. Kr.), Sentiden (712—332 f. Kr.), grekisk tid (332—30 f. Kr.) och romersk tid (30 f. Kr.—395 e. Kr.), finnas talrika föremål, såsom gravstenar, sarkofager, mumier, textilier, verktyg, möbler m. m.

Kindstugatan nr 4. Köpmangatan nr 3. Törneska huset. På en stenplatta över porten till detta hus står följande: "Then Gudh wil hielpa kan ingen stielpa. Anno 1674. Olof Hansson Törne, Margaret Andersén." Detta relativt enkla borgarhus är sannolikt uppfört ungefär vid den tidpunkt, som angives på nyssnämnda stentavla. Huset har en gång tillhört en av de rikaste männen i Sverige. Olof Hansson Törne var kommerseråd och handelsborgmästare i Stockholm. Han adlades under namnet Törnflycht. Fa-

dern Hans Olofsson Törne var på sin tid Sveriges rikaste man. Han ägde ett flertal hus i staden, egendomar, bruk och omkring 70 handelskepp.

Kindstugatan nr 18. Denna byggnad är särdeles intressant genom en tavla, som sitter uppsatt i nedre förstugan. På tavlan är en brinnande eld, och på vardera sidan om elden ligger en mansfigur. Den ena är klädd i munkkåpa och den andra klädd som krigare. Till

Fig. 13. Guldring, funnen i kvartéret Cepheus vid Kindstugatan. Ringen härrör från folkvandringstiden.

vänster på tavlan äro bokstäverna H. Q., i mitten ett bomärke. Till höger är årtalet 1558. Tavlan har ursprungligen suttit över porten på huset Svartmangatan nr 15.

Huset kallas Eldbrasan eller Brasan. Om denna tavla gå många sägner. Den skulle bevara minnet av ett trätlystet äkta par, som dömdes att på detta sätt draga jämnt och åter enas. Tavlan har också förklarats något i den vägen helt nyligen av frih. C. R. af Ugglas.

En annan tolkning av tavlan är, att bilderna skulle framställa den helige Cosmas och den helige Damian. Dessa voro kirurger och bårds kärarnas skyddspatroner. Den romerska prokonsuln Lysias lät binda dem på var sin sida om en eld, ty de vägrade att avsvärja den kristna tron.

Elden skadade dem icke, och detta bevisade deras helighet.

Bokstäverna H. Q. tolkas som Hans Quand, som var bårdskärare, kirurg och barberare och troligen uppsatt tavlan över porten som skylt för sin verksamhet.

Kornhamnstorg. På torget står "Bågspännaren", ett verk av Christian Eriksson.

Kornhamnstorg nr 51, se Västerlånggatan nr 68.

Kornhamnstorg nr 53. Funckska huset. Det s. k. Funckska huset är byggt av järnkramhandlaren H. Funck i samma holländska barockstil som det Petersenska huset (se sid. 32).

Kåkbrinken vid hörnet av Prästgatan. I husets vägg sitter en runsten inmurad. Inskriften lyder: Torsten och Kunugunn(?) . . . sten efter sin son. Runstenen tillhör 1000-talet.

Köpmansbrinken. En bronskopia av Storkyrkans S:t Göransgrupp uppsattes här 1912—13 (jfr sid. 51).

Köpmangatan nr 3, se Kindstugatan nr 4.

Köpmangatan nr 7. Huset är ett av de äldsta i Sthlm. Åt gården är en flygel med loggia framför trapphuset. På flygelns vägg står

Fig. 14. Munkbrohamnen i Stockholm vid den starka vårfloden 1924.

Foto förf.

årtalet 1598, som bildas av ankarjärnen i väggen. En hiss bom finnes även i en vindskupa åt gården. En kvarleva från den tid, då ej alltför stor omsorg nedlades på butikernas elegans för kundernas trevnad, finner man i den nedfällbara luckan i portgångens fönsteröppning, vilken visar, att endast säljaren och hans biträden fingo stå inne i butiken, då däremot köparen var tvungen att stå utanför på gatan.

Köpmangatan nr 11. Rosingska huset. Över den senare ombyggda portalen finnas några stenornament, bl. a. en kartusch, varå synes en hand hållande en knippa rosor och en lilja, vilka skulpturverk sannolikt härröra från 1600-talet. Ornamenten på kartuschen kunna häntyda på att en av husets ägare under 1600-talet, handlanden Karl Olofsson Rosing (död 1657) varit upphovsmannen till denna nu ombyggda portal. Nedom kartuschen är en stenplatta med årtalet 1730, vilket antyder, att dåvarande ägaren, handlanden Anders Cress, vid nämnda tidpunkt reparerade huset.

Köpmangatan nr 15. Hans Primeroos' hus. Detta hus har en synnerligen monumental portal, å vilken finnes ett vapen jämte initialerna H. P. och I. L. D. Vapnet tillhör släkten Primeroos, och initialerna tolkas såsom handlanden Hans Primeroos (död före 1664) och hans fru Ingeborg Larsdotter. De gifte sig 1650. Portalen bör alltså ha tillkommit någon gång mellan nyssnämnda år (1650) och före 1664. Två sandstensportaler finnas på den överbyggda gården. I portgången äro fem kryssvalv. Trappuppgången har sin 1600-talskaraktär relativt väl bevarad.

Köpmantorget. År 1685 revs det gamla Köpmanvalvet, som 1340 omnämndes såsom Porta platae mercatorum (Köpmangatans port). Den sålunda erhållna tomtarealen utlades till torg. Torget har sedermera utvidgats genom inköp och rivning av fastigheter. Det kallades ofta för Skvalte- eller Skvaltorget, enär det på grund av sin starka sluttning stundom åstadkom stritt vattenavlopp. Skämtsamt benämndes det även Skvallertorget, vilket namn det än i dag gör skäl för. (Jfr även Köpmanbrinken.)

Lilla Nygatan nr 2. Petersenska huset. Detta hus är ett karaktéristiskt exempel på gavelhus, uppförda i holländsk barock. Det s. k. Petersenska huset byggdes på 1640-talet av köpmannen R. Leuhusen. Prof. O. Sirén säger om huset, att det är "Stockholms motstycke till Amsterdams berömda "Huis met de hofden", visserligen något enklare och med mindre rik plastiskt utsmyckning av

fasaden, än den amsterdamska praktbyggnaden visar." På husets portal finnes följande inskrift: "Hålt Tigh Vänliga Medh Hwar Man, Men Betro Nepliga Enom Ibland Tusende." "Skil I från Tigh Tina Owänner Och Tagh Tigh Likwäl Också Tillwara För Tina Wänner". Tomten tillhörde en gång Göran Persson och benämndes hans "Kryddegårdstomt".

Lilla Nygatan nr 4. Fru Carin Bååts hus.

Grunden till det hus, som än i dag reser sig på denna tomt, har lagts omkring 1648 och byggts av dåvarande ägaren Carin Båått. Den monmentala portalen krönes av en kartusch med Sparreska och Bååtska vapnen under en friherrekrona samt bokstäverna H. L. S. (Herr Lars Sparre), F. C. B. (Fru Carin Båått). Carin Båått avled i början av januari år 1700.

Lilla Nygatan nr 6. Kungl. Posthuset. Postmuseum. Här var generalpostkontoret inrymt 1720—1875. 1720 förvärvades det i sydöstra hörnet belägna huset från landshövding Petter Francs arvingar och 1792 det närbelägna norra huset. De båda husen sammanbyggdes i nyantik stil efter Fredrik Bloms ritningar, och huset erhöll alltså sitt nuvarande utseende 1826 eller, som det står på en inskriptionsplatta: "Byggt under Karl XIV Johans VIII regeringsår".

I byggnaden är utom postkontor även postmuseet inrymt två trappor upp. Postmuseet innehåller synnerligen förnämliga samlingar av frankotecken och dessutom ytterst intressanta kulturhistoriska samlingar, varigenom man kan få en inblick i postens historia. Det är en stor njutning för filatelisten att få studera den svenska frimärkssamlingen. Den utländska samlingen av frimärken är även ytterst värdefull, och den har särskilt förstorats genom dir. H. Lagerlöfs (bosatt i Amerika) gåvor såsom en tacksamhetsgård till hans gamla fädernesland. Den utländska samlingens dyrgripar äro två Mauritiusmärken.

Mynttorget. Både torget och Myntgatan (ända till på 1820-talet kallad Riddargatan) hava sitt namn efter det gamla Mynthuset, som (se Kanslihuset sid. 33) var beläget här. På den plats, som torget nu upptager, låg troligen ända till 1695 Inre Norreport samt en del andra byggnader.

Mynttorget nr 2. Kanslihuset. Kanslihusets fasad med kolonnportiken åt torget uppfördes ej förrän 1790, då det gamla mynthuset undergick "en stor reparation, som genom Assessoren och Mynt-

Inspectoren Karströms vaksamme tillsyn skyndesamt verkstältes. Facaden åt Norrebro fick då 4 colossal-pelare, som ehuru de kunnat gifva en fin kännare i bygnings-konsten anledning att fråga: Pelare! Hvad gören I här? likväl torde vittna, om en genom K:s (Konung Gustaf III:s) resor uppväckt smak, för Italienska byggningssättet.”¹

Karl XI befallde år 1673, att mynthuset på Helgeandsholmen skulle rivas, enär det kungl. stallet skulle uppföras där. För den skull inköptes det Salviusska huset och ett mindre invid detta; genom en del ombyggnader inreddes dessa till mynthus. Det mindre revs 1852, då det 1929 rivna Centralfängelset byggdes. Det år 1934 rivna kanslihuset var alltså det stora Mynthuset. Kungl. Kansliet inflyttade här, sedan Kungl. Myntet 1849 erhållit andra lokaler på Kungsholmen (jfr sid. 157). På det gamla centralfängelsets, det forna Olivebladiska husets (nr 4 Myntgatan) och på det gamla kanslihusets tomter har ett nytt kanslihus uppförts.

Nygränden nr 2. Hans Hanssons hus. På portalen står

H. H. S.
C. I. D.

ANNO 1651.

Fig. 15. Bomärke.

Huset synes alltså ha stått färdigt vid 1600-talets mitt. Över den vackra rundbågiga portalen är en fyrkantig ljusglugg. Detta hus har också kvar den från medeltiden kända typen av nedgångar till källarna, de s. k. källarhalsarna, vilka sedermera blevo förbjudna. Initialerna härröra från de första ägarna av huset, nämligen borgaren Hans Hansson och hans hustru Kristina (Kerstin) Jacobsdotter (Schrimmsnoor).

Prästgatan nr 38. (Västerlånggatan nr 39). Hasselska huset. Invid porten är en särskild ingång direkt från gatan till källaren; under medeltiden och även framåt 1600-talet funnos dylika överbyggda, stundom med torvtak försedda nedgångar till källarna från gatan. Dessa s. k. källarhalsar voro hindrande för trafiken på gatorna, och i dem samlades all slags orenlighet, varför man påbjöd

¹ Eler: Stockholm, del I, sid. 199.

deras borttagande. En hel del av husen vid Prästgatan ha säkerligen funnits under medeltiden och lågo då inom stadsmuren. Det mot t. ex. detta huset svarande huset vid Västerlånggatan är sannolikt beläget omedelbart utom stadsmuren, vadan möjlighet finnes för att delar av stadsmuren äro inbakade i husets murar.

Prästgatan nr 78. Coijetska huset. År 1515 köpte rådmannen Mårten Leuhusen, härstammande från Brabant, den tomt, varpå det nuvarande huset står, av sin svåger, borgmästaren Gorius Holst. På tomten, som sträcker sig fram till Västerlånggatan (nr 79) fanns då ett nedfallet stenhus. Huset har innehafts och bebotts under flera generationer av släkten Leuhusen. Det har under slutet av 1600-talet tillhört vicepresidenten och hovkansleren, frih. Julius Peter Coijet. Under hans tid ha säkerligen en del ombyggnader av huset ägt rum.

År 1920 uppsatte Stockholmsgillet en minnestavla i brons på Carl Larssons födelsehus. Han föddes här den 28 maj 1853 (och dog i Falun den 22 jan. 1919).

Invid detta hur är en nu med ett plank igenstängd liten gränd, Mårten Trotzigs gränd, som blott är 90 cm. bred.

Riddarhustorget. På torget står en staty av Gustav Wasa utförd av P. H. L'archevêsqe.

Riddarhustorget nr 8. Bondeska palatset, Gamla Rådhuset. Riksskattmästaren Gustaf Bonde inköper under de första åren på 1660-talet de tomter, varest det nuvarande palatset reser sig. Nicodemus Tessin d. ä. uppgjorde ritningarna till byggnaden, som likväl med sina flyglar ej blev fullbordad förrän 1758. Ritningarna till rummen äro utförda av Jean de la Vallée. Tessin var vid denna tid (1662) upptagen av andra byggen, såsom Drottningholms slott, Wrangelska palatset, Bååtska palatset m. fl.

1730 inköper Stockholms stad palatset för att använda det till rådhus. Den 19—20 december 1753 härjades palatset av eld, och stadsarkitekten Carlberg får i uppdrag att iståndsätta det; i samband därmed blir också frågan om de södra flyglarnas tillbyggnad aktuell för att utöka lokaliteterna, men dessa flyglar bli ej utförda förrän 1758. Palatset fick då den gestalt, som det alltfört fått behålla. O. Sirén anser det vara en "synnerligen intressant kompromiss mellan ett slags lantlig villabarock och förstelnad klassicism. Den återspeglar två av de intressantaste epokerna i den svenska arkitekturens historia."

Fig. 16. Riddarhuset och Riddarhusorget.

Foto förf.

Riddarhusorget nr 10. Riddarhuset. År 1640 eller 1641 fick den franska arkitekten Simon de la Vallée i uppdrag av Axel Oxenstierna att inkomma med ritningsförslag till Riddarhus och hann även fullborda sitt uppdrag, innan han på Stockholms Stortorg blev nedstucken av översten Erik Oxenstierna av Eka. Hans förslag blev väl dyrbart för våra förhållanden att utföra. Han efterträddes av den tyske byggmästaren och stenhuggaren Heinrich Wilhelm, vars insats var av stor betydelse för utformandet av byggnaden i den gestalt den nu har. Han avled redan 1652 och efterträddes av den förnämlige holländske arkitekten Justus Vingboons. Han utarbetade de ritningar, som i huvudsak blivit följda vid byggnadens uppförande. Han återvände 1656 till sitt hemland och fick till efterträdare vid detta bygge Jean de la Vallée, son till Simon de la V. Även Nicodemus Tessin d. ä. har haft sin hand med vid detta monumentala bygge. På 1670-talet synes Riddarhuset ha stått färdigt.

I den övre våningen ligger den stora Riddarhussalen; i taket är en målning utförd av David Klöcker von Ehrenstrahl. Väggarna

äro beklädda med grevliga, friherrliga och adliga vapensköldar, som äro målade på kopparplåtar. I nedre våningen prydas väggarna i lantmarskalksrummet med porträtt av lantmarskalkar ända från 1627.

Vid Ridrarhuset står en staty av Axel Oxenstierna. Statyn är utförd av J. Börjeson.

Salviigränden har sitt namn efter riksrådet Johan Adler Salvius, jfr sid. 55.

Salviigränden nr 1. Rosengrenska källaren (Hotell Östergötland). I Rosengrenska Källarens festvåning finnas en del rumsinredningar, som utförts av konstnären Louis Masreliez på 1790-talet.

Foto förf.

Fig. 17. Ridrarhuset med Ridrarholmskanalen.

Våningen beboddes då av den sköna skådespelerskan och hertig Karls (sedermera Karl XIII) älskarinna Eufrosyne Löf.

Själagårdsgatan nr 2. Hans Bartels hus. Enligt vad Stockholmsforskaren F. U. Wrangel framhåller, kan man "med anspråk på visshet försäkra, att på den östra delen af den genom sammanslagning af tomtarna 12 och 13 i kvarteret Cepheus uppkomna präktiga hörntomten var beläget det hus, där den skotske handelsmannen Blasius Dundie under de sista åren av 1500-talet och till omkring 1620 framlevde sina mången gång ganska bittra dagar". "Den mångfrestande och förslagne" tyske handelsmannen Hans Bartel anses vara upphovsmannen till det nuvarande huset, som äger en synnerligen ståtlig portal. Han köpte det gamla Dundieska huset den 3 nov. 1658.

Det hus, som numera är förenat med det s. k. Bartelska huset, är sannolikt uppfört på 1700-talet.

Själagårdsgatan nr 3. Husets övertvåningar äro utkragade över bottenvåningen. Portalen bär årtalet 1643, portgången har kryssvalv. Av det hus, som skinnaren Hans Helsing 1456 ägde, kunna möjligen en del partier ingå i den nuvarande byggnaden.

Själagårdsgatan nr 10. (Svartmangatan nr 25). De på 1780-talet sammanbyggda konkava husen fingo då en gemensam portal. Den är prydd med doriska pelare. Det östra av de båda husen har åt Tyska Skolgränd en troligen från 1500-talet härstammande trappgavel.

Själagårdsgatan nr 13. (Baggensgatan nr 20). Trivialskolan. Redan under medeltiden fanns på denna plats Själagården, stadens sjuk- och fattighus, varav gatan fått sitt namn. Ett tryckeri inrättades sedermera här. Under 1600-talet tillhörde huset greve Bengt Horn. Staden gjorde år 1666 med honom ett byte, så att han för den gamla "Själagården" erhöll den gamla skoltomten på Gråmunkeholmen (jfr sid. 81). N. Tessin d. ä. gjorde därefter en ombyggnad av huset. Trivialskolan inflyttade därefter i det nyomdade huset och hade sina lokaler här ända till 1814. Trivialskolan var Stockholms förnämsta lärdomsskola. Därifrån flyttade den till en av de gamla klosterbyggnaderna på Riddarholmen, vilka tjänstgjort som boställe åt kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen. I denna byggnad var skolan till 1820, då den efterträddes av Stockholms gymnasium, vars stentavla alltfort sitter över porten till huset nr 7 Birger Jarlstorg. Det gamla huset har nu rivits, varvid

konstaterades att medeltida murpartier kvarstodo till ungefär en vånings höjd.

Skeppsbron. Logårdstrappan.

Skeppsbron. Gustav III:s staty. Statyn restes år 1808 och är utförd av J. T. Sergel. På porfyrsockeln står: "Åt Gustaf III, lagstiftare, segervinnare, fredens återställare, av Stockholms borgerskap 1790".

Skeppsbron. Bomslupstrappan, se sid. 13.

Skeppsbron. Räntmästaretrappan.

Skeppsbron nr 2. (Slottsbacken nr 10). Telegrafverkets hus. Saltkompaniet inrättade 1647 ett packhus här. Under 1700-talet ombyggdes huset, Riksgäldskontoret, riksarkivet, vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien ha haft sina lokaler här. 1869 ombyggdes huset ånyo, och telegrafverket disponerar nu huset.

Skeppsbron nr 6. Wittmackska huset. Huset är sannolikt uppfört av borgaren och rådmannen Josef Månsson. Det såldes av hans arvingar till handelsmannen Klas Wittmack (död 1707), som erhöll lagfart på köpet den 12 maj 1688. Han var en mycket betydande man inom Stockholms handelsvärld, bl. a. var han direktör för Tjärvarukompaniet. Portalen till huset är mycket monumental.

Skeppsbron nr 10. Ett typiskt exempel på de i holländsk barock byggda husen i Stockholm under vår storhetstid. Huset är tämligen oförändrat, huvudvåningen har väl bevarade dekorationer av Louis Masreliez (f. 1748, d. 1810), som även ägt det. Husets dekor, de joniska pilastrarna, vilande på en rusticerad sockel och ovan pilastrarna bjälklagsstycken samt hela mittfältet upptill avslutat med en stor segmentformig frontespis, dekorerad med girlander, krönt av en byst, äro drag, karakteristiska för samtida holländska borgarhus.

Huset är byggt på 1670-talet, ägdes av Kammarrådet Isac Cronström och såldes den 20/9 1675 till excellensen greve Lorenz Creutz, och dennes arvingar sålde det 1682 till Jacob Ruuth.

Skeppsbron nr 20. Här låg ett hus, som N. Tessin d. ä. byggt åt sig själv, och som var ett av de förnämsta skeppsbrohusen. Det nuvarande huset är uppfört efter I. G. Clasons ritningar i modifierad italiensk barock.

Skeppsbron nr 26. Huset är ett verk av Tessin d. ä., ehuru det senare ombyggt. Det härrör från 1600-talets senare del. Kryssvalv och gallerräcken i trapporna från nämnda tid. Bland ägarna

må nämnas år 1700 borgmästare Olof Hansson Törnflycht (jfr sid. 29).

Skeppsbron nr 28. I huset finnas rester av praktinredningar från 1801. Husets yttre har under 1800-talet moderniserats.

Skeppsbron nr 32. På en kartusch över en gårdsportal står "Der Herr Zebaot ist mit uns. Der Gott Jacobs ist unser Schutz. Psalm 46. Anno 1647." Denna tavla har säkerligen haft sin plats på gatuportalen. Under 1700-talets senare hälft om- och påbyggdes huset. En del gustaviansk rumsinredning finnes bevarad från denna tid. Under 1800-talet ha ytterligare ombyggnader företagits.

Skeppsbron nr 36. Huset är byggt av N. Tessin d. ä. år 1674. Det har sedan omkr. 1790 påbyggts. Inuti huset finnas sengustavianska dekorationer.

Skeppsbron nr 38. Tullhuset är uppfört efter ritningar av E. Palmstedt i florentinsk byggnadsstil. På en stentavla över den av två kraftiga pelare omgivna portalen står följande: "Gustaf III:s sextonde regeringsår MDCCLXXXVIII". Konungen har efter denna beräkning ej ansett sin egentliga regering begynna förrän 1772.

Skeppsbron nr 40. Roland Eliaesons hus. Huset har en holländsk prägel över sig, och arkitekten har varit väl förtrogen med Tessin d. ä:s arkitektur, Nicodemus Tessin d. y. har också förslagsvis nämnts som mästare.

Skeppsbron nr 42 b. Gamla Riksbanken, se Järntorget nr 55.

Skeppsbron nr 46. Huset härrör från 1600-talet, ehuru restaureeringar skett under de följande seklen.

Skomakaregatan nr 7. Federska huset. Huset med dess vackra portal torde härröra från 1600-talet. Möjligen ingå delar av ett 1500-talshus i nuv. byggnaden. 1656 erhöll skomakaren Johan Feder lagfart på sitt köp.

Skomakaregatan nr 28—30. Helga lekama gillet's hus (enl. Frans De Brun. Skomakaregatan nr 24 el. 26.) Om de till våra dagar bevarade delarna av detta märkliga gillet's hus samt om Helga lekama gillet berättar C. Lundin och A. Strindberg i Gamla Stockholm följande:

"Mest förvåna dock de höga hvalven under huset nr 30 vid Skomakaregatan, dit traditionen förlägger Helga Lekama gille, och om hvilket förhållande husets egare än i dag äro förvissade. Här nedstiger man till ett betydligt djup under hvalf med ganska ringa

spännvidd, och när man kommit ner till fast grund, finner man spår efter eldstad med skorstenshål och fönsteröppningar, hvilka senare numera icke kunna insläppa något ljus, något, som synes angifva, att en mycket lång tid förflutit, sedan grunden lades, enär marken kunnat hinna höja sig i så betydlig mån.

Mera upplysningar om forntida lif i detta Stockholms förnämsta gille lemna dess i Storkyrkan, mot slutet af förra århundradet (1700-talet), funna handlingar, bestående af nio häften papper, af hvilka de två sistas omslag äro prydda med gillet's vapen. (fig. 18). Med ledning af dessa anteckningar och de bearbetningar af desamma, hvilka, första gången år 1797, företogos af Johan Murberg till en afhandling i Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien, sedan af riksantiqvaren H. Hildebrand i Hist. Bibliotek 1877, skola vi försöka återgifva några drag af detta Stockholmsgillet's lif och plägseder.

Helga Lekamagillen stiftades af en långsökt anledning till ära åt Kristi lekamens förvandling (trans-substantiation), hvilken trosartikel antogs på Lateranska mötet 1215. Sådana funnos i Upsala, Kalmar, Malmö samt på Gotland, i Upland (Alsike) och i Stockholm.

Fig. 18. Helga Lekama Gillets vapen och sigill.

Detta sist nämnda skall hafva sin upprinnelse på 1300-talet, egt prebender och altare i Storkyrkan, vid sydvästra dörren under läk-taren. Gillets samlingslokal eller stuga låg redan tidigt vid Skomakaregatan, 'på högra handen ifrån torget', och kallas i handlingarne Helga Lekama gård. Den bestod 1436 af två hus: curia inferior eller egentliga gillestugan och curia superior. Här höllos i äldre tider sammankomsterna. Då ledamöternas antal sedermera betydligt ökats, hyrdes rum stundom i Vårfru Gillestuga, stundom i S:t Gertruds; mindre sammanträden höllos i Storkyrkans sakristia.

Ehuru gillet egentligen var ett andligt sådant för Stockholms klerkeri, blefvo dock bröder och systrar af alla stånd antagna. Kungliga och furstliga personer, riksråd, riddare, embetsmän, borgare, handtverkare, bönder, drängar och pigor; ingen, som fört en oförvitlig lefnad och kunde erlægga afgiften, var derifrån utesluten. Ordentliga tiden till nya ledamöters antagande var, då "gillet blef drucket", och vid de fyra större begängelserna, dock kunde intagning ske äfven vid andra, mindre sammankomster.

Med hvilka ceremonier receptionerna skedde, vet man numera icke. Inträdesafgiften var ganska skiftande, och om den ej kunde utgöras i pengar, erlades den in natura, såsom med guld- eller silfverpjäser, tennkannor, kopparflaskor, messingskittlar, grytor, vapen, sängkläder o. s. v. Men i synnerhet var vax ett gångbart betalningsmedel, emedan stora förråd af detsamma åtgingo till ljusen, både i kyrkan och på gillesalen.

Gillet's förnämsta embetsman var åldermannen. Honom måste alla såsom sin förman med heder och lydnad bemöta, och då han med klockan äskade ljud, måste hvar och en tystna, vid vite af ett halfpund vax. Han skulle vara prest och valdes på ett år. Till biträde hade åldermannen två klerkbröder, kallade stolbröder, vid hvilkas sida funnos medhjälpare eller skaffare, som hade att beställa om gillet's hushållning och framför allt om det, som hörde till gilledrickningen. Derjemte funnos andra betjenter, hvilka dels voro ständiga, dels tjenstgjorde vid vissa tillfällen.

De förra voro: Kapellaner, som förrättade messorna uti de kor, som gillet egde i Storkyrkan;

Klockaren vid bykyrkan, som hade årlig lön för ringning och klämtning i primklockan; hvarförutom han drog försorg om ljusstöpning och duktygstvätt;

Orgamästaren, som skötte orgelverket vid gillet's gudstjenst;

Orgtramparen, som fick 2 penningar i veckan, då han trampade gillet mindre orgel, men en albus ($\frac{1}{2}$ öre), då han trampade kyrkans;

Gillesvennen, som gick omkring och kallade.

De, som endast tjänstgjorde vid vissa tillfällen, voro:

Fyra större djeknar, som vid de större begängelserna buro stångfacklorna kring kyrkogården eller kring staden samt biträdde vid gillesalens klädande till drickningen;

Fyra mindre djeknar, som vid drickningen understödde sången;

Musikanter af flere slag, som legdes, då man drack. År 1438 betalades till Conrad trumpetare och följande året till Conrad lutenista mark 6 öre. År 1510 voro två af stadens lekare¹ närvarande, och 1516 och 19 nyttjades, utom gillet lekare¹ och hans stallbroder, herr Stens pipare, bombeslagare² och tymbblare, stadens tyske trummeslagare, en lekare med trummeskyde; o. s. v.

Dörrvärden, som hade fyra öre för sitt omak och af ingen fick ofogas;

Badstufvuvinnan, som hade gillet badstuga om hand.

Heliga Lekamensdag firades af gillet genom en stor procession med sakramentet omkring gatorna, hvarvid de fyra större djeknarne buro stångfacklorna, och en hop mindre underhjelpte sången. En af de hymner, som då sjöngos till Kristi lekamens ära, var följande, hvilken kan återfinnas i samtida brevvarier och i gradualet:

Pange lingua glorioso — Corporis mysterium
Sanguinisque preciosi — Quem in mundi precium
Fructus ventris gloriosi — Rex effudit gentium.

och som i översättning lyder:

Besjung, min tunga, den ärorika lekamens och det dyra blodets mysterium, vilket människornas konung, det ärofulla moderlivets frukt, utgjutit till världens frälsning.

Gillet firade dessutom fyra egna stora begängelsedagar, nämligen söndagarna näst efter H. Lekamens dag, Marie födelsefest (den 8 Sept.), Martinsmessa (den 11 Nov.) och trettondedag Jul.

Blef någon af samfundet, andlig eller verldslig, illa sjuk, voro alle klerkbröder förbundne att i full skrud hålla stora procession

¹ spelman, ² trumslagare.

och med ljus och sång af vissa stycken andäktigt besöka honom, både vid processionens början och slut.

Gillesdrickningen, som egde rum vid den stora begängelsen första söndagen efter helga lekamens fest, skedde med många ceremonier och efter grundliga förberedelser. Alla syskonen sutto kring sina bord, och samtliga klerkbröder vid det öfversta. Framför åldermansbordet stodo fyra djeknar med vaxljus, och på bordet voro sex stora kannor framsatta. Äldermannen äskade ljud med en klocka. Skaffarne med de andra betjenande fylde brödernas bägare, den de sittande emottogo, och då det var gjordt, stego de alla upp och afsjöngo sånger, beledsagade af pukor, trummor och pipor, hvarpå skålen tömdes. De vanligaste skålarne gälde jungfru Maria och frälsaren.

Man har ännu i behåll en gillesvisa till jungfru Maria:

Jesus Christus vår herre,
Och han var födder i Betlehem;
Och alle Guds helga änglar
De sungo honom lof igen.
Sången sungo de alle Jula otta så,
Lofvat vari Jesu Marie Son.
Drickiom nu det¹ fyrsta¹ sinne¹
Vårs Drottins minne m. m.

Vid måltiden, som samtliga ledamöter nu höllo, spisade hvar och en, hvad han sjelf låtit förut tillreda och uppsända. Men för att förekomma täflan och yppighet var vid vite stadgadt, att ingen måtte hafva mer än 2 eller 3 fat. Af samma skäl var ock förbudet att hafva egen duk och egen bänkdyna. Ölet var gemensamt för alla, och vid dess upphemtande ur källaren tjenade de många kittlar och flaskor af tenn, koppar och messing, gillet egde. Ingen, utom de tjenande bröderna, skaffarne och klockaren samt deras medhjelpare, djeknarne, fingo under drickningen vid vite af en mark vax gå i källaren, der merendels klockarens hustru med en hjälpqvinna skötte tappningen.

Sjelfva gillesalen var klädd med löf och granris, golfvet beströdt med färskt och välluktande gräs och blomster, och utanför dörren voro satta löfruskor. Rummet var alltid upplyst med vaxljus, även

¹ I första omgången

om solen sken. Vid plikt af fyra marker var det förbudet att lasta ölet; därför skulle det förut pröfvas och gillas vid en stämma, Öl smakningen, vanligen torsdagen i pingstveckan. Till denna förrättning beredde man sig med en måltid på gillet bekostnad, hvarvid vankades, utom annat, skinka, groffmat (oxkött) och färsk såsom varande särdeles lämpliga förberedelser.

I samma vecka höll äldermannen en stämma för bisittare, skaffare och några förnämligare klerker och lekmän, hvarvid räkenskaperna granskades. Att dervid gick ganska grundligt till, kan inhemtas af följande räkning för en dylik stämma år 1513, hvilken äfven gifver ett begrepp om tidens matordning:

1 oxsida, 2 får, 2 pund rökt kött, 2 skinkor, 3 nötatungor, ett halft pund grant salt, 1 pund groft salt, 1 lod saffran, 1 skålpund russin, 1 skålpund mandel, 3 lod peppar, som hönsen fylles med, 3 lod ingefära till puder till stekarna, 3 lod socker till klenothen, 14 höns, persilja, lök, ägg till klenoth och aftonkost, 1 kanna ättika, 18 marker smör, hvetekakor, semblor, hvetebröd, 2 "såkker kooll", salt torsk, 3 lod peppar, kummin, senap, 2 marker honung, 1 kanna vin, 2 tunnor öl.

'Rogbröden räknar jag intet', tillägger räkenskapsföraren. Man uppger, att endast fjorton personer voro närvarande vid denna revisionsmåltid, men det låter otroligt för oss.

Helga Lekamagillet hade vexlande öden. En gång på 1430-talet var det nära att upplösas, men sedan förkofvrades det igen och blomstrade som mest omkring 1450. År 1523 tog Gustaf den förste betydliga tvångslån ur gillet kassor och 1527 'öfvertog' han all gillet fasta egendom, som uppskattades till 5.590 mark, och vid samma tillfälle befordrades äldermannen till föreståndare i Helgeandshospitalet. Så slutade Stockholms ryktbaraste gille, sedan det fyllt sin uppgift att vara en föreningspunkt för de olika samhällsklasserna och ett medel för ståndsskilnadens utjemnande."

Skomakaregatan nr 30, enl. Frans De Brun Vårfrugillet och S:t Olafs gilles hemvist.

Slottsbacken. Kungl. Slottet. På samma plats, där det nuvarande slottet är beläget, låg det gamla medeltidsslottet. Såsom förut (sid. 13) framhållits, omtalar rimkrönikan, att Birger Jarl här låtit uppföra "eth fagert hwss". Detta slott utvidgades allt mer och mer under hela medeltiden. På nuv. borggårdens södra sida låg det fasta runda tornet Kärnan. Det är detta torn, som sedermera går

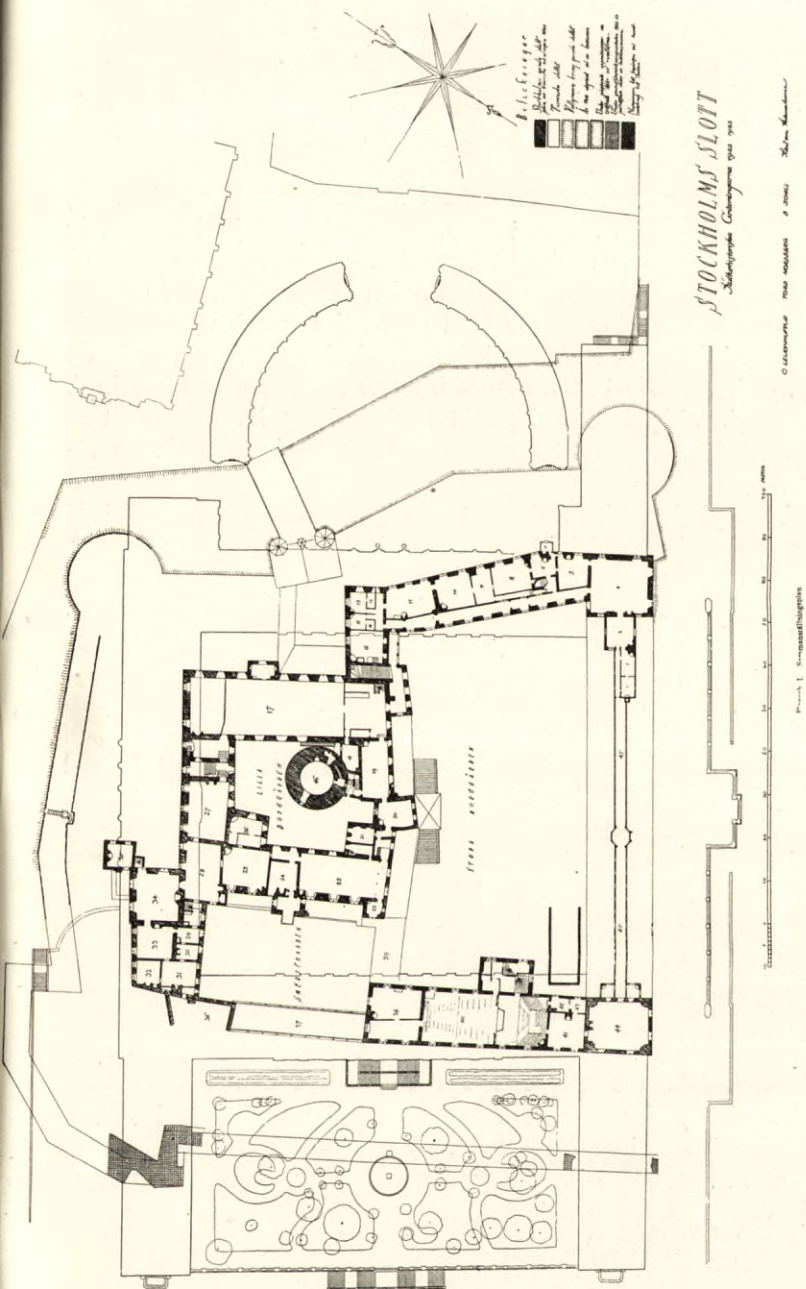

Fig. 19. Kungl. Slottet. Flaggning på konung Gustafs 75-årsdag, den 16 juni 1933.

Foto förf.

under namnet Tre kronor på grund av sin med trenne kronor prydda tornhuv. Slottet har att utstå många beläringar under medeltiden. Under Gustav Vasas tid befästes slottet kraftigt, men redan under hans söners tid börjar denna kärva fästningskaraktär att försvinna, och det ombyggdes delvis i renässansens festliga stil. En rad eldsvådor härjade det gamla slottet under århundradena, 1330, 1525, 1641, 1642, 1648, 1697.

Arkitekten Jean de la Vallée (1620—1696) får i uppdrag av drottning Kristina och Karl X Gustaf att göra upp förslag till ombyggnad av den gamla konungaborgen. Det första förslaget kommer 1654, och vissa ombyggnader ha även företagits. Nicodemus Tessin d. ä. (1615—81) håller under 1660-talet på med nyrörelser i slottet samt fortsätter sin företrädarens påbörjade arbete med omändringar av slottets exteriör. Nicodemus Tessin d. y. framlägger 1688 ett förslag för Karl XI om en mera genomgripande ombyggnad av slottet. År 1690 beslutar konungen ombyggnad av en del av slottet, och 1692 utsträcker den att omfatta hela gamla slottet.

En rad konstnärer äro härvid verksamma, dels de från Frankrike inkallade, skulptören René Chauveau (i Sverige 1693—1700), målaren Jacques Foucquet (i Sverige 1694—1702) och hans fader Bernard Foucquet (i Sverige 1696—1710), dels målarna David Klöcker Ehrenstrahl (1628—98) och Johan Sylvius (död 1695) samt skulptören Burchard Precht (1651—1738).

Den 7 maj 1697, medan Karl XI stod lik, utbröt en eldsvåda, som lade det gamla slottet i aska. Redan den 21 juni samma år stadfästes ritningarna för det nya slottet, som skulle uppstå på det gamlas ruiner. Först sattes den redan ombyggda norra fasaden i stånd, därefter vidtogo arbetena med röjning och uppbyggande av slottet i dess helhet. Trots kriget kunde bygget fortgå ända till 1707, tack vare Karl XII:s stora intresse för saken och Tessin d. y:s energi. Vid nämnda tidpunkt torde arbetet ha fortskridit så långt, att fasaderna runt borggården blivit uppbyggda till en vånings höjd.

Arbetet på slottet låg sedan nere till 1727, då ständerna beviljade den s. k. slottsbyggnadshjälpen, som anskaffades genom uttaxering, vidare tillsattes en slottsbyggnadsdeputation, som skulle ha om hand vården av företagets ekonomi. Efter den 1728 avlidne N. Tessin d. y. får sonen, greve Carl Gustav Tessin (1695—1770), i uppdrag att som överintendent svara för den konstnärliga ledningen av bygget. Vid hans sida står arkitekten K. Hårleman. En rad franska konstnärer inkallas för att biträda vid slottsbygget. Bland dem må här anföras målaren G. T. Taraval (i Sverige 1732 till sin död 1750), skulptören Antoine Bellette (i Sverige 1732—1738), målarna Domenico Francia (i Sverige 1736—44) och Alessandro Feretti (i Sverige 1736—37), skulptörerna Ch. G. Cousin (i Sverige 1737—1746) och J. Ph. Bouchardon (i Sverige 1737—sin död 1753); som ornamentsskulptörer voro bl. a. Paul de Saint-Laurent (i Sverige 1744—47) och Andrien Masreliez (i Sverige 1748—sin död 1806) verksamma.

Karl Hårleman övertog 1741 högsta ledningen av slottsbygget och efterträddes vid sin död 1753 av K. J. Cronstedt, som 1757 fick K. F. Adelcrantz till efterträdare.

Först den 7 dec. 1754 kunde kungafamiljen inflytta i slottet, som likväl ännu ej var fullbordat. Under Gustav III:s tid ersattes åtskilliga av de äldre inredningarna, som ansågos gammalmodiga, med nya.

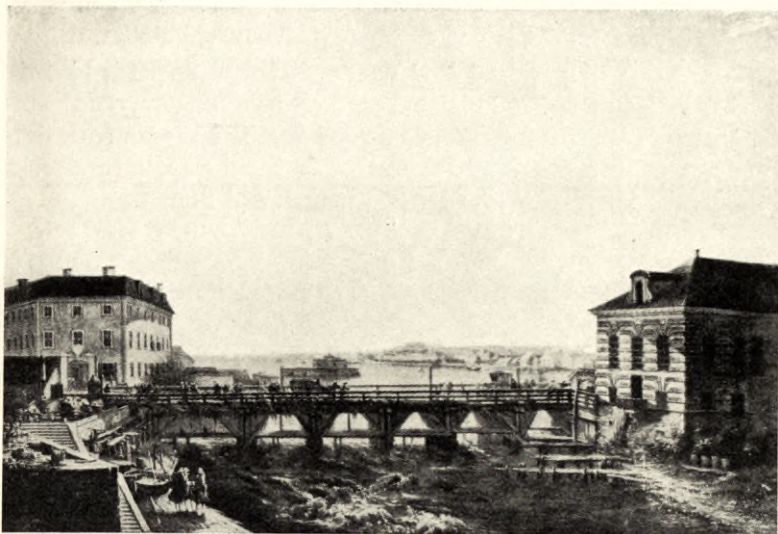

Fig. 21. Utsikt från Lejonbacken över södra Norrström med gamla Norrbro, Kungl. Myntet och Kungl. Stallet. Oljemålning av Johan Säfvenbom, 1761.

Utom de nyssnämnda konstnärerna, som varit verksamma vid utsmyckningen av slottet, märkas skulptörerna P. H. L'archevêque (i Sverige 1755—78), den svenske skulptören Johan Tobias Sergel (1740—1814) och målaren Johan Pasch (1706—69).

Lejonbackens ordnande fullbordades ej förrän 1834.

På slottets yttre borggård uppställdes 1912 i Kommendantsflygelns arkad en staty av Kristina Gyllenstierna, utförd av T. Lundberg.

Kungl. Slottet. Slottsmuseet utgör en del av Stockholms gamla slott "Tre Kronor". Museet disponerar nedre våningarna av Stockholms slott åt Norrbrosidan. Ingången är belägen mitt för Norrbro.

Museet visar som nämnts de medeltida och från Vasatiden härrörande partierna av slottet jämte åtskilliga fynd, som gjorts vid utgrävningar inom slottet.

Slottsbacken. På obeliskens västra sida är en latinsk inskrift, som i översättning lyder: "Gustaf III beslöt efter fredens återställande 1790, att minnet av Stockholms borgares ådagalagda trohet under det brinnande kriget skulle bevaras åt eftervärlden. Gus-

taf IV Adolf överlämnade (detta minne) 1799". — På den plats, där obeliskan står, fanns den forna Lejonkulan vid slottet.

Slottsbacken. S:t Nicolai kyrka (Storkyrkan). En stads historia är nästan utan undantag intimt förenad med sin huvudkyrkas historia. Vill man studera Stockholms stads historia, bör man naturligtvis först och främst studera dess båda huvudmonumentalverks historia, S:t Nicolai kyrka eller Storkyrkan och Slottet.

Fig. 22. Utsikt över en del av Norrmalm och Blasieholmen och Ladugårdslandet från Slottsbacken i början av 1700-talet. [Okänd konstnär].

Storkyrkan eller, som den kallades, Bykyrkan, grundlades under Birger Jarls tid i mitten av 1200-talet. Kyrkan var då den enda kyrka i staden, som ej var förenad med något kloster. På 1300-talet omnämnes kyrkan som helgad åt S:t Nicolaus. S:t Nicolaus var de sjöfarandes skyddspatron, och hans bild saknades ej gärna i hamnstädernas kyrkor, vanligen uppkallade efter honom. S:t Nicolaus stillade en gång på ett övernaturligt sätt en häftig storm.

Den ursprungliga kyrkan, för vilken vi känna invigningsårtalet 1306, torde ha varit treskeppig och i den nuvarande kyrkan omfattat det utrymme, som begränsas av västra väggen innanför vapenhuset och i öster av pelarna i jämnhöjd med predikstolen samt omfattat mittskeppet och det närmaste skeppet på vardera sidan därom. Denna första kyrka torde delvis ha varit välvd. Omkring 1346 byggdes det ännu bevarade Vårfrukoret, på södra sidan

vilket alltså var helgat åt Vår Fru eller jungfru Maria. Detta var det första i den krans av kapell, som sedermera kom att omsluta den ursprungliga, treskeppiga kyrkan, som också i början av 1400-talet förlängdes till ungefär det dubbla av den äldre kyrkan. Kyrkan var då även en valvtravé längre, än den nu är, som synes i stenläggningen utanför kyrkans östra vägg. Här var alltså ursprungliga platsen för kyrkans ståtligaste skulpturverk, S:t Göransgruppen, som skänktes år 1489 av Sten Sture d. ä. och hans maka Ingeborg Åkesdotter Tott och förfärdigats av lübeckaren Berndt Notke.

S:t Göransgruppen uppsattes till minne av slaget på Brunkeberg 1471, då svenskarna sjöngo S:t Örjansvisan, såsom det heter i rimkrönikan.

”thy¹ beegynnandhe the alle siunga
och giorde siik godhan² liisa²
och qwaadho sancti Örians wysa
i gudz nampn farom wy
synne³ naadher³ beegärom wy
nw draghom wy tiil Stokholms by”.

S:t Göransgruppen har antagligen varit placerad så, att den varit synlig ovan det dåtida lägre altarskåpet, som nu förvaras i statens historiska museum. Detta altarskåp var även förfärdigat av S:t Göransgruppens mästare. Man kan då tänka sig, vilken ståtlig anblick detta varit, när man stått i mittskeppet och sett mot koret.

För försvarsanläggningar vid Stockholms slott högg Gustav Vasa emellertid av denna utbyggnad i öster, och därmed blev också i viss mån S:t Göransgruppen hemlös.

Den avslutning, som kyrkans östra gavelvägg nu har, erhöi den 1736—42, då kyrkans yttre omgestaltades för att harmoniera med det nybyggda slottet. Under samma ombyggnad fick tornet sin nuvarande huv, då den gamla höga spiran togs ned.

På kyrkans södra sida är den sista resten av den kyrkogård, som ursprungligen sträckt sig omkring hela kyrkan. De statyer, som omgiva de båda kyrkogårdsingångarna, äro vid östra grinden allegoriska framställningar av ”försiktigheten” och ”hoppet”, gjorda 1702 av Daniel Kortz. Vid västra grinden ”kärleken” och ”för-

¹ därför, ² god ro, ³ hans nåd.

nuffet", förfärdigade 1675 av P. Schultz. Utanför kyrkans östra gavel står en bronsstaty av reformatorn Olaus Petri. Statyn uppsattes 1898 och är utförd av Th. Lundberg.

I västra vapenhuset äro uppsatta en serie reliefer med religiösa framställningar. Dessa bilder jämte en vid uppgången till orgelläktaren och en under läktaren på södra sidan hemfördes under storhetstiden från Böhmen.

När man träder in i kyrkan, gör den genom sin skog av pelare och de höga valven ett mäktigt och storslaget intryck. Går man stora gången upp mot högaltaret, känner man något av högtid och fest. Den rikt skulpterade predikstolen och de ståtliga kungsstolarna med sitt ledigt veckade draperi och de genier, som uppbära den väldiga baldakinliknande kronan, äro förnäma verk av bildhuggaren Burchard Precht (1651—1738).

I koret på ömse sidor om altaret äro uppsatta tvenne präktiga och tidstypiska epitafier, vid södra pelaren över riksrådet Simon Grundel Helmfeldt (utfört i Nicolaus Millichs stil omkr. 1677) och vid norra pelaren över häradshövdingen Henrik Hoghusen (utfört i samma stil som nyssnämnda omkr. 1690).

En av kyrkans förnämsta prydnader är altarskåpet av ebenholts och silver. Detta altarskåp, som år 1654 skänktes till kyrkan av änkan efter riksrådet Adler Salvius, är utfört av hamburgska juveleraren Erdmüller coh ebenisten Hertel.

I 1674 års inventarium omtalas sjustaken (sjuarmade ljustaken) "frammanför altaret i choret" såsom den alltjämt står. Sjustaken härrör sannolikt från 1400-talet.

Under predikstolen har placerats den gravsten, som en gång täckte mäster Olofs grav (Olaus Petri). På en tavla å pelaren mitt emot finnes stenens nu utnötta inskrift anbragt.

Under samma tavla är uppsatt en minnestavla över ekumeniska mötet i Stockholm 1925. Vid västra väggen märkes den ståtliga orgelfasaden från senare delen av 1700-talet.

På västra väggen vid södra ingången tilldrager sig den s. k. Vädersolstavlan särskild uppmärksamhet. Denna tavla är målad år 1535 på föranstaltande av Olavus Petri och myntmästaren Anders Hansson. Motivet för dess tillkomst är att söka i den händelse, som inskriften omtalar, nämligen

— — — "den 20 april ungefär ifrån klockan sju till nio förmidagen syntes i Stockholm på himmelen sådana tecken". Tavlan är

Foto S. Hedlund.

Fig. 23. S:t Göransgruppen i S:t Nicolai kyrka.

av stort intresse, därför att vi erhålla en synnerligen god bild av huvudstaden och dess omgivningar vid nämnda tidpunkt.

I nordvästra hörnet är ståthållaren Lars Skyttes (död 1634) och hans maka Anna Posses grav med deras bilder huggna i relief på gravstenen.

På andra sidan om norra läktaren finnes en på liknande sätt anordnad grav, som den i nordvästra hörnet, över greve Gustav Johansson Tre Rosor (död 1566). Stenen med bilderna av hela familjen ger ett gott prov på tidens gravmonument.

Vid norra väggen är också det stora gravmonumentet över riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock (död 1705). Monumentet är utfört efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar av Bernhard Foucquet, som var verksam vid inredningen av Stockholms slott.

Den kolossala målningen "Yttersta domén" av Ehrenstrahl är målad 1694. Den var beställd för Slottskapellet och färdig 1696, men flyttades vid slottsbranden 1697 till Storkyrkan.

Invid östra väggen i det norra sidoskeppet, som ligger närmast midskeppet, är Jesper Mattson Cruus' grav med den stora sarkofagen, omsluten av en baldakin. Han dog den 1/11 1622. Denna typ av gravmonument ger oss en god bild av den begynnande storhetstidens gravmonument, vilka vi även återfinna i många landskyrkor.

I det södra sidoskeppet närmast midskeppet är vid östra gavelväggen det vackra Wattrangska gravmonumentet över lagmannen över Södermanland Carl Wattrang, död den 26/12 1749.

I samma skepp är vid första pelaren uppsatt ett epitafium över Kommerserådet Carl Christian Arfwedson (död 1826); det är utfört 1833—1838 av Johan Niklas Byström.

I det södra sidoskeppet är på östra väggen placerad Ehrenstrahls målning Korsfästelsen (färdig 1695), vilken liksom den förutnämnda Yttersta domén var avsedd för Slottskapellet, men liksom denna vid slottsbranden flyttades över till Storkyrkan.

Till vänster om nyssnämnda målning är uppsatt en minnestavla över Kronprinsessan Margareta (död 1/5 1920), och på pelaren mitt emot den silverkrans, som skänktes till hennes bår från provinsen Skåne.

Vid södra väggen är David Klöcker von Ehrenstrahls (död 1697) epitafium. Monumentet påstås vara utfört på kunglig bekostnad och troligen ett verk av Bernhard Foucquet.

Vid södra väggen strax invid nyssnämnda epitafium är riksrådet Johan Adler Salvius' (död 1652) gravmonument, förfärdigat av Heinrich Wilhelm omkring 1652—1659. Hans hustru skänkte till kyrkan det förut omtalade altarskåpet. Salvius deltog energiskt bl. a. i fredsunderhandlingarna i Osnabrück och Münster.

På pelaren mitt emot Salvius' grav är ett epitafium över ärkebiskopen och skalden Johan Olof Wallin (död 1839). Detta minnesmärke uppsattes 1927 och är utfört av Christian Eriksson.

Slottsbacken. Finska kyrkan. Den byggnad i Slottsbacken, som allt sedan år 1725 varit den finska nationella församlingens i Stockholm kyrka, blev färdigbyggd 1653. Kyrkans officiella namn är Friderici kyrka, uppkallad efter Fredrik I. I kyrkan finnes av nyssnämnda konung en byst, vilken tidigare varit placerad i Karlbergs park och i Kungsträdgården. Altartavlan föreställer Kristi uppståndelse.

Den finska församlingen omnämnes tidigast i stadens tänkebok av år 1533, då Svartbrödraklostret i Stockholm uppläts till gudstjänstlokal och prästgård. Efter dettas nedrivande 1547 var församlingen hemlös ända till 1725. Under tiden höllos gudstjänster i Stoorer-kapellet¹ (se sid 181), Storkyrkan, S:t Gertruds kyrka, Riddarholmskyrkan, Katarina kyrka och Holmkyrkan (se sid. 121). Den byggnad, som 1725 inköptes av hovrådet Beyers arvingar, är det s. k. Lilla Bollhuset. Omändringsarbetena gingo fort, och redan i december nämnda år kunde kyrkan invigas. Kyrkan äger även ett porträtt av Fredrik I.

Slottsbacken nr 4. Tessinska palatset. Överståthållarehuset. Palatset är uppfört efter Nicodemus Tessin d. y:s ritningar för hans egen räkning. Tomten inköpte Tessin 1692, och byggnaden var 1697 så pass färdig, att han och familjen vid midsommartid kunde flytta in i den. Omkring 1700 torde flyglarna också ha stått färdiga. Huset, som är uppfört i senklassisk renässans, harmonierar väl med slottet genom sina lugna linjer. De perspektiviska anordningarna åt gårdssidan med kolonnader äro märkliga. Huset har i övrigt förnämliga inredningsdetaljer i behåll.

Efter att ha varit i flera olika ägares händer, bl. a. hertig Karls (sedermera Karl XIII), förvärvades byggnaden 1773 av Stockholms stad och har sedan använts till bostad för överståthållaren.

Slottbacken nr 6. Överståthållareämbetets hus. Riksrådet Per

¹ Eller Sturekapellet.

Gustafsson Banér (död 1644) ägde i hörnet av Österlånggatan ett mindre hus med tillhörande trädgård. Ett hus med tvenne flyglar uppfördes här efter hans död. 1780 blev skomakareämbetet ägare av huset. En mycket bekant restaurant, Skomakarekällaren, var här inrymd till 1907. 1909 ombyggdes huset, vari nu överståthållareämbetet har sina lokaler. Överståthållareämbetet inrättades genom 1634 års regeringsform.

Slottsbacken nr 8. Flemingska palatset. År 1653 förvärvade riksrådet Erik Fleming större delen av den tomt, där palatset nu reser sig, samt inköpte senare en del angränsande tomter. Det palats, som här uppförts, har en relativt oförändrad prägel av Tessinsk 1600-talsklassicism. Huset tillhör sedan 1891 telegrafverket (Telegrafverkets pensionsanstalter).

Slussplan nr 9. Tullmuseet. Museet vill ge en framställning av tullverkets historia. Där finnas redskap, uniformer m. m. Sprit-smugglarnas otroliga uppfinningsförmåga är belyst av en hel del kuriösa föremål.

Staffan Sasses Gränd, se Bollhusgränd nr 8.

Stora och Lilla Nygatorna. Efter den stora branden den 1 sept. 1625, som lade en femtedel av staden i aska, begynte en ny tomtreglering av det avbrända området jämte angränsande deler. Man finner här dessa raka och breda renässanstidevarvets gatuideal i t. ex. Nygatorna. Om man jämför denna typ av kvartersindelning och gatans rätlinighet, som ej fick krökas för höjder i terrängen eller dylikt, med det gamla medeltidsgatusystemet, där man ej var rädd för en krök på gatan och där också den omgivande fästningsmuren har varit bestämmande för gatusträckningen, så finner man lätt skillnaden. (Se kartan!)

Stora Nygatan nr 1. Huset torde härröra från början av 1700-talet. Riksrådet Mattias Soop (död i Sthlm 1653) ägde här en del hus; av dem återstår sannolikt ej mer än en gårdsmur, ankar-sluten på denna äro svängda i eleganta voluter.

När kronprins Karl Augusts av Augustenburg liktåg den 30 juni 1810 var på väg till Riddarholmskyrkan, blev riksmarskalken greve Axel von Fersen överfallen. Han sökte då taga sin tillflykt till våningen en trappa upp i detta hus men förgäves. Han mördades av stockholmspöbeln på Riddarhustorget mitt för dåvarande rådhuset (jfr sid. 35) i truppernas åsyn. En till matros förklädd löjtnant Tandefelt säges hava fullbordat mordet.

Fig. 24. Den äldsta kända kartan över Stockholm.

Anledningen till mordet var den, att stadens befolkning satte tro till ryktena om att Fersen skulle ha låtit förgifta kronprinsen. Fersen var för övrigt hatad på grund av sitt aristokratiska uppträdande och hans gustavianska tänkesätt alltför väl känt.

Stora Nygatan nr 2. Ryningska huset (även kallat Bergstrahlska huset). Den från återerövringen av Gotland kände amiralen och riksrådet friherre Erik Eriksson Ryning (död 6 dec. 1654 i Stockholm) erhöll denna tomt med byggnader och delar av de gamla fästningsverken, bl. a. "Gråmunketornet" (enl. F. U. Wrangel antagligen samma torn, som gick under namnet Herr Benkts torn) såsom ersättning för de hus och tomter, han måst avstå i och för regleringen av Nygatan. Det palats, han här uppförde, omfattar hela kvarteret Atomena och blev färdigt 1644. Palatset har vid ombyggnaden på 1700-talet förlorat en hel del av sin 1600-talskaraktär. På sticket i Dahlbergs Suecia Antiqua et Hodierna framträda tydligt de vackra gavelfälten, takets lätta konkavitet och de med lansförande krigare bemålade fasaderna. Väl bevarade äro likväl ett par portaler, en åt gatan och en mindre åt gårdssidan. I portalen åt gatan får man en viss blandning av renässans och barockdrag. Portalen krönes av Ryningska och Kurzelska vapnen. De båda friskulpturerna föreställa tron och hoppet.

Bland senare ägare må nämnas assessor J. Bergstrahl, som köpte byggnaden 1760 och företog den nyssnämnda ombyggnaden. År 1841 köpte handlanden Lars Johan Warodell egendomen, som efter Bergstrahls tid varit i flera olika händer, och den 23 april 1863 testamenterade han den till Stockholms bemedlingskommission.

Stora Nygatan nr 22. Ehrencreutzska huset. Handelsmannen Hans Kolmäter innehade år 1661 de trenne tomter, på vilka huset nu ligger. Han sålde dem nämnda år till Nicodemus Tessin d. ä., som möjligen uppfört det nuvarande huset. Huset innehades efter Tessin av flera olika ägare, bl. a. den rike brukspatronen Jesper Ehrencreutz. Han erhöll den 14 jan. 1699 av staden fastebrev på sitt köp. Efter honom har det ofta kallats det Ehrencreutzska huset. Han företog sannolikt en del ombyggnader av huset. Bland raden av ägare efter honom må anföras stadsmäklaren Mattias Lafrensen, som köpte egendomen den 29 november 1755. Han var farbror till den kände miniatyrmålaren Niklas Lafrensen d. y. Under 1800-talet innehades huset av bl. a. Lars Johan Hierta (jfr sid. 101), som här hade lokaler för sitt tryckeri.

Storkyrkobrinken nr 2. Rikskansleren Axel Oxenstiernas hus. Huset är uppfört 1652—54 troligen efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar. Axel Oxenstiernas mening var att här åt sig uppföra ett större palats, men genom hans död blev det aldrig fullbordat. Riksbanken var sedan inrymd här till 1680 (jfr Järntorget nr 55).

Fig. 25. Munkbron med Ryningska (el. Bergstrahlska) huset, t. v. Riddarhuset. Foto förf.

Enligt Stockholmsforskaren A. Tidner låg "öster om det nuvarande huset nr 2 Storkyrkobrinken den äldsta skolstugan, uppförd 1431 och riven efter 120 år". Platsen kallades också i äldre tider Skolbacken och även Kyrkogården.

"På Oxenstiernska tomten har man vid grävning i vår tid påträffat människoben, varför det antages, att här varit en begravningsplats, möjligen för missdådare, enär bödeln bodde i trakten."¹

Storkyrkobrinken nr 3. Huset "Kronan". Enligt sägen skulle Karl XII utanför detta hus varit nära att förlora kronan, när han återvände till kungshuset på Riddarholmen från kröningen i Storkyrkan, där han själv satte kronan på sitt huvud. Kronan upp-

¹ A. Tidner: Palats och kåkar, del I sid. 274.

fångades likväl, innan den nådde gatan, av riksmarskalken Johan Gabriel Stenbock. Till minne av denna händelse skulle kronan över porten blivit uppsatt. Sannolikare är likväl, att kronan varit en skylt för det här 1693 inrättade apoteket Kronan eller möjligen haft något samband med det här belägna kungliga postmästare-ämbetets huvudlokal under 1600-talet. Från 1600-talet härröra de ståtliga gatu- och gårdsportalerna, portarna och de elegant sirade ankarjärnen.

Stortorget. Det är Stockholms äldsta torg. Trakten omkring torget och Storkyrkan voro också mycket eftersökta byggnadstomter. Greve Per Brahe erhöll 1544 av Gustav Vasa ett hus invid torget.

På den plats, som nu upptages av Börsen, stod gamla rådhuset. Detta hade en utbyggnad, ett burspråk, från vilket för menigheten kungjordes viktigare upplysningar och från vilket Kristian II 1520 åskådade blodbadet. I rådhuset förvarades även en del tortyrredskap.

På torget försiggingo avrättningar och andra offentliga bestraffningar. Här halshöggos bl. a. 1437 Engelbrekts medhjälpare Erik Puke och 1605 Hogenskild Bielke "den gamle räven", som Karl IX kallade honom. Han misstänktes för riksfarliga stämplingar.

Fig. 25. "Stortorget i Stockholm med gamla Rådhusbyggnaden, före dess afrikning År 1768". Teckning av E. Palmstedt, 1768.

1520 i november var det skådeplatsen för Kristian Tyranns massavrättning, Stockholms blodbad, då 82 människor blevo avrättade. Till minne av denna hemska tilldragelse lades fyra stenar, som bildade årtalet 1520. Dessa försvunno emellertid vid brunnsgrävningen efter börshusbyggets fullbordande.

Ett minne från den tid, kåken stod på torget, ha vi kvar i namnet Kåkbrinken. I Visby stadslag finnes ordet "kac" i betydelsen schavott eller skampåle. I Skånelagen har ordet kagh samma betydelse. Kåken bestod av en rest trä- eller stenpelare, invid vilken förbrytaren, fångslad med bojor, utställdes till allmänhetens beskådande och begabbande. Vissa bestraffningar skedde i bödelshuset eller rådstugan.

År 1647 beslöt man, att en kåk med huggna sandstenstrappor skulle uppföras och att "ett justitiaebeläte av fin mässingsmalm uti sin rätta gestalt utan all mangel och väl utpolerat och skåttfri skulle gjutas och på kåken uppsättas". Denna figur, den nu i Rådhuset (sid. 166) uppställda Kopparmatte, var klädd i sin tids typiska herremansdräkt och bar ett ris i handen. Den tyska borgmästare, som styrde om bildens utförande, lär även ha sökt göra bilden lik en av hans ämbetsbröder, som han hyste agg till.

År 1776 flyttades kåken till Packartorget, nuv. Norrmalmstorg (se sid. 110).

Stortorget nr 3. Grillska huset. Handlanden Hans Bremer erhöll den 5 september 1649 fastebrev på sitt "store nybyggde hus vid Storetorget". En stentavla i förstugan, som förut suttit över porten, bär följande inskrift: "Drey schöne Ding sind die beyde Gott und den Menschen wohlgefallen. Wenn Brüder eins sind, und die Nachbarn sich lieb haben und Mann und Weib sich mit einander wohlbegehen. Syrach 25 cap. Hans Bremer. Anna Höyers". Huset har en synnerligen förnämlig gavel, som även bidrager till att ge Stortorget dess karaktär. Trots de många restaureringarna, senast 1914, som huset undergått, har det likväl mycket av denna dess 1600-tals karaktär kvar. Under 1600-talets senare del övergick huset till guldsmeden Antony Grill (död omkr. 1675), som inkallats från Augsburg. Huset jämte den 1718 inköpta, därinvid belägna byggnaden, Svartmangatan nr 7, var sedan länge i den Grillska släktens ägo.

Stortorget nr 9. "Kulan". Huset har sitt namn efter den i knuten inmurade kanonkulan. Denna påstås "hava blivit avskjuten

Fig. 27. Dahlström. Julmarknaden på Stortorget.

från Brunkeberg och varit ämnad åt Kristian II, som här satt vid ett fönster". Huset nybyggdes 1795 av möbelhandlanden F. K. H. Grevesmühl, varvid kulan återinsattes. Skalden J. H. Kellgren hade sin bostad i det forna huset.

Stortorget nr 20. Ribbingska huset. Detta hus, som är ett av de intressantaste och vackraste i staden, har antingen uppförts av riksrådet Bo Ribbing eller hans systerson, landshövdingen Bengt Kavle, i början av 1600-talet. Husets stolta gavel, den vackra portalen, de tidstypiska, fyrkantiga sandstensplattorna kring fönsterna och de ännu bevarade 1600-talsinredningarna göra byggnaden ur kulturhistorisk synpunkt än värdefullare.

Stortorget. Börsen. Stockholms köpmän hade länge måst sammanträda på Stortorget, innan man den 10 maj 1661 beslöt att "till Stadsens heder och nödtorfft" bygga en "ansenlig" börs vid Järntorget. Men beslutet verkställdes ej. 1728 och vid flera tillfällen senare utarbetade dåvarande stadsarkitekten Carlberg olika förslag till börsbyggnad. Omkring 1768 började den gamla från medeltiden stammande rådhusbyggnaden (jfr Stortorget) att rivas och den nya börsbyggnaden att uppföras på dess plats. Överintendenten Cron-

stedts ritningar hade nu omarbetats av arkitekten Palmstedt (f. 1742 d. 1803), och det blev hans förslag, som kom att utföras.

En synnerligen förnämlig festsal är den stora börssalen i gustaviansk stil och hållen i vitt och guld. Här hölls förr i världen Stockholms borgerskaps stora nyårsbal, då de kungliga, företrädda av fackelbärande förridare, åkte till balen.

Svenska Akademien (stiftad år 1786 av Gustav III) har här sin årliga högtidssammankomst. Övre våningen i börshuset har genom Magna Sunnerdahls donation 1913 tillförsäkrats Svenska Akademien för all framtid. Sv. Akad:s Nobelbibliotek är här inrymt. — Stockholms fondbörs, som är Sveriges enda börs, har här sina lokaler. — En rad byster pryda salarna i börshuset.

Svartmangatan nr 6. Cruuseska huset. Svartmangatan från Stortorget och fram till Dominikanerklostret i nuv. huset nr 24 vid denna gata hörde också till de tidigare bebyggda delarna av det medeltida Sthlm. Riksrådet och riksskattmästaren Jesper Mattson Cruus erhöll en del av den tomt, som det nuvarande huset ligger på, i arv efter sin svärfar Pontus De la Gardie. Jesper Mattson Cruus erhöll den 21 jan. 1621 privilegium att "i det hus, han låtit bygga vid Svartmangatan, till prydnad för staden och bekvämlighet till sådant värdshus, hvaruti främmande gesandter och andre ståndspersoner kunna härbärgerade blifva, alltid skulle få säljas vin, i hvars hand huset ock framdeles komma måtte, dock att den, som där bodde och af samma privilegier sig begagna ville, vore en borgare, som till staden gjorde sin rättighet". Det var nämligen vid denna tid i Stockholm en stor brist på anständiga härbärgen, där de främmande ambassaderna kunde taga sin bostad.

Husets portal är synnerligen monumental och krönes av Lewenhaupts och Cruus' till Edeby vapensköldar. Denna portal har tillkommit åtskilligt senare, än huset uppfördes. Ankarslutarna på gatufasaden bilda årtalet 1620 och även initialerna till nyssnämnda J. Mattson Cruus' och hans hustrus, Brita Pontiidotter De la Gardie, namn.

Svartmangatan nr 20. Ehrenstrahlska huset. Huset tillhörde målaren David Klöcker von Ehrenstrahl, som 1666 köpte tomten. Om den senare här belägna källaren, som innehades av Fuhrman, sjunger Bellman i Fredmans sånger nr 22 och 23. Genom Fuhrmans testamente blev tyska församlingen ägare av huset. Nu är huset ombyggt för S:t Nicolai folkskolas räkning.

Svartmangatan nr 22. Storkyrkans eller S:t Nicolai folkskola. Vid grundgrävningar här 1904 och senare hittades människoskelett, vilka troligen härröra från Svartbrödraklostrets kyrkogård, som antagligen var belägen här.

Svartmangatan nr 24. På denna plats låg det av Magnus Ladulås 1336 inrättade dominikanerklostret. 1407 brann det men var 1436 återuppbyggt. 1533 stängdes klostret, och 1547 raserades det. I Tänkeboken heter det för den 6 juni 1547: "Anno Domini 1547. Dhå brötz Swartmunka klöster nidher i grundh och fördis tiill slottet."

På en inskrifttavla på det nuvarande huset står: "Carl Carelson Gildenhelm (Gyllenhielm) Freyherr auv Berqvarn, Herr zu Sunthyholm und Caseby, Richsrath und Admiral, Christina Ribbing, Freyherrin auf Berqvarn, Frawe auf Sundbyholm und Caseby 1627." Huset har moderniserats 1878.

Tyska brinken. S:t Gertruds kyrka (Tyska kyrkan). År 1353 omtalas S:t Gertruds gillesstuga, som under medeltiden utgjort en samlingspunkt för de talrika tyska köpmännen i staden. Under medeltiden, när latinet var det gemensamma kyrkospråket, synes ingen anledning ha varit för utlänningarna att bilda särskilda församlingar, men i och med reformationen ställer sig saken annorlunda. Nuvarande tyska kyrkan reser sig på samma plats, där den gamla gillesstugan stått. Möjligen ingår en del därav i den nya kyrkan.

Den ursprungliga norra hälften av kyrkan, vilken år 1607 upplåtits till gudstjänstlokal för den tyska församlingen, utvidgades genom den södra hälftens tillbyggnad 1636—42, vilket arbete utförts av byggmästaren Hans Jacob Kristler.

Tyska brunnen uppfördes efter prof. Palmstedts ritningar år 1787.

Vasabron blev färdigbyggd år 1878.

Västerlånggatan nr 27. Prästgatan nr 26. Arkitekten Erik Palmstedt rev de trenne hus, som stodo här, samt uppförde 1801 det nuvarande ståtliga palatset åt sig.

Västerlånggatan nr 27 och 29. I väggen är insatt en tavla med följande inskrift: "Uplandz och Sudermannalandz skillnad". Den sten har uppsatts efter den 1680 sönderkörda gränsstenen.

Västerlånggatan nr 39, se Prästgatan nr 38.

Västerlånggatan nr 52. *Tyska brinken nr 17.*

Huset är sannolikt en ombyggnad av ett äldre hus. Den päron-

liknande kläpp eller pärla, som synes i medaljongen i sandstensornamentet ovan porten, har varit den skylt eller det emblem, som släkten Myhrman haft. År 1694 uppgives "bokhållaren Myhrman" vara ägare av tomten. Han har sannolikt varit son till sidenkramhandlaren Henrik Myhrman, som inflyttat hit i början av 1600-talet från Lübeck. Han blev stamfader för den adliga ätten Mannerstedt. I deras vapen ingå tre pärlor eller kulor.

Under medeltidens slut synes ett hus här, kallat "Kråkehuset". En del av Tyska Brinken hette även "Kråkegränd" under slutet av 1500-talet. Det hus, som då stått här, har tillhört S:t Eriks kor vid Uppsala domkyrka.

Västerlånggatan nr 54. Grönbergska huset. Huset har en vacker 1600-talsportal. Det nuvarande huset torde härröra från senare delen av 1600-talet. 1617 inköptes ett här beläget hus av köpmannen Peter Grönberg från Söderköping, vilkens fader var kommen från Schlesien. Under 1500-talets slut ägdes det av vinhandlaren Peter Skekerman från Lübeck, som tillika var "härbärgerare".

Västerlånggatan nr 65. Prästgatan nr 64. Peter Hanssens hus.

Huset har tillhört den holsteinske köpmannen och klädehandlaren Peter Hanssen. Han var kyrkoföreståndare i tyska församlingen. Han har 1659 köpt tomten och därå låtit uppföra det hus, som än i dag reser sig här. Den ståtliga portalen åt Västerlånggatan har överst en tavla med årtalet 1661 samt följande inskrift: Soli Deo Gloria (åt Gud allena äran) samt Peter Hanssens bomärke. Vidare P. H. och A. S. H. (Peter Hanssen och Anna Stecker Hansdotter). Åt Prästgatan finnes även en vacker portal, som synes vara samtidigt med den nyssnämnda.

P. Hanssen blev stamfader för den adliga ätten Rosenhoff. Han dog 1662 och ligger jämte sin år 1672 avlidna maka begravnen i Tyska kyrkan.

Västerlånggatan nr 67. Prästgatan nr 66. Bezelii hus. Huset innehades under 1600-talet av kyrkoherden i tyska församlingen, pastor primarius Kristoffer Bezelius, död 1689. Om detta hus säger hovintendenten G. Lindgren följande: "Ur den af Nicodemus Tessin d. ä. införda italienska smaken, sådan den tillämpats på t. ex. gamla Riksbankens hus vid Järntorget, sprang äfven en art af fasaddekoration, utförd dels i huggen sten, dels i puts, af hvilken ett vackert prof finnes å huset n:r 67 Västerlånggatan. Här kunde den förutnämnda behandlingen af fasaden med pilastrar eller lise-

ner på grund af gatans ringa bredd icke göra sig gällande. Konstnären företog sig därför att gifva byggnaden en rikt behandlad portal, krönt af ymnighetshorn, inramad av en arkad och flankerad av pilastrar samt belägen på midten af den väl artikulerade hvälfvda bottenvåningen, hvars arkitektur ännu kan skönjas under de moderna butikfönstren. Ofvan denna bottenvåning höjer sig den 1799 (av handelsmannen K. A. Grevesmühl) påbyggda fasaden, artikulerad med ett svagt framspringande mittparti och prydd endast med smala och tunna listverk samt diskret profilerade fönsterramverk, en både elegant och delikat tillämpning på platsens förhållanden av den italienska barockens bästa medel."

Västerlånggatan nr 68, Kornhamnstorg nr 51.

Von der Lindes hus. Huset uppfördes i början av 1630-talet av storborgaren Erik Larsson, senare adlad med namnet von der Linde. Huset utgör ett prov på ett praktfullt borgarhus vid denna tid. Byggnaden har stått färdig före 1635, ty då besöker den franske ambassadsekreteraren Ogier von der Linde och har i sin dagbok antecknat: "Von der Lindes hus är det mest lysande i hela staden, rikt på konstskatter, tagna från tyska städer".

I januari 1636 avlider Erik von der Linde, och hans många arvingar sälja 1637 egendomen till riksdrotsen Gabriel Gustafsson Oxenstierna, en yngre bror till rikskansleren Axel Oxenstierna. Byggnaden övergår vid Gabriel Oxenstiernas död 1640 till sonen, lantmarskalken och presidenten Gabriel Gabrielsson Oxenstierna, som säljer huset den 6 april 1646 till kronan. Den 28 augusti 1648 donerar drottning Kristina huset till sin halvbroder greve Gustaf Gustafsson av Vasaborg. Huset har sedan haft en hel rad ägare. Enligt en bevarad tradition skall den berömde filosofen Cartesius (jfr sid. 116) ha bott någon tid i flygeln åt Kornhamnstorg under sin vistelse i Stockholm från slutet av 1649 till sin död här i februari 1650.

Österlånggatan nr 2. Banér-Flemingska huset. Ett brandförsäkringsmärke, en fågel Fenix, har uppsatts på huset.

Österlånggatan nr 28, se Baggensgatan nr 27.

Österlånggatan nr 51. "Den gyldene Freden". Huset ägdes vid slutet av 1600-talet av häradshövdingen Andreas Stiernhöök, son till Johan Stiernhöök, "den svenska lagfarenhetens fader".

I början av 1700-talet inrymdes källaren Den gyldene Freden, som ännu är kvar, i dessa lokaler och har sin gamla skylt i behåll.

Huset inköptes av Anders Zorn och donerades till Svenska Akademien, som alltså är ägare till den av Bellman besjungna källaren. Gyllene Freden öppnades 13 sept. 1922.

Österlånggatan nr 53, Lilla bankohuset. Huset är uppfört på 1770-talet och tillbyggt 1819. Numera har en avdelning av Kammarkollegiets arkiv och flottans underofficersskola sina lokaler där.

Fig. 28. Stockholms stads sigill
år 1507.

R I D D A R H O L M E N

Riddarholmskyrkan.

"Sidhan sköt honom gud i hugha
fore sina siel ok synne¹ husfrwa¹
A en holm heet kidha skäär²
eth kloster loot han mwra thär
swa wänt ok swa höwelikt³
at i hans rike war ey annat slikt
kyrkian er wään ok stoor
ok hauer en fagran liwsan⁴ koor
swigbogane⁵ äre alle lagde mz gul⁶
ther er mykit folk i tha hon er full
thz kloster gaff han barfötta bröder
Ther badh han leggia sik tha han var döder."⁷

Sålunda förtäljer medeltidskrönikan om fransiskanerkyrkans och klostrets tillkomst under konung Magnus Ladulås' tidevarv. I klostrets eget diarium nämnes grundläggningsåret 1270. Själva kyrkobyggets begynnande torde ha dröjt ännu något årtioende. När konung Magnus år 1290 dör, ha troligen varken kyrkan eller klostret stått färdiga. Kyrkan bör likväl i början av 1300-talet ha nått sin fullbordan.

Kyrkan var ursprungligen tvåskeppig och omfattade då mittskeppet med det nuv. koret, norra sidoskeppet med norra vapenhuset, vars ingångsdörr då befann sig på Ö. väggen. Denna ingång, som vette mot staden, var säkerligen lekmännens huvudingång. Ytterligare tvenne portar ledde in till kyrkan, en på västra gaveln och en på södra väggen i koret (kp å planen, fig. 31).

Kyrkans nuvarande kryssvalv härröra från denna tid. Kalkmål-

¹ hans hustru. ² På en holme, som hette kidha skär (jfr sid. 14).
³ så vackert och präktigt. ⁴ ljus. ⁵ valvbågarna. ⁶ guld. ⁷ Där bjöd han, att man skulle begrava honom, när han var död.

Fig. 29. Utsikt över Riddarholmskanalen och Riddarholmen. Oljemålning av G. W. Palm, 1830-talet.

ningarna i valven och på väggarna tillhöra början av 1300-talet. Golvet i kyrkan var ursprungligen belagt med kullersten, och där berget framträdde, har detta fått tjäna som golv (b å planen).

Fönstren voro spetsbågiga och försedda med glasmålningar.

Utom fönstrens dekorativa rosettverk gävo blindnischer med figurmålningar och friser av fyrpass och rundstavar liv åt fasadernas stora murytor.

I en blindnisch på den ursprungliga sydväggen finnes en bevarad figurmålning, föreställande en konung, som troligen är kyrkans grundläggare och huvuddonator, konung Magnus Ladulås.

På kyrkans södra sida låg klostret. Byggnadslängorna och kyrkan voro grupperade kring en firsidig gård, som var omgiven av en välvd korsgång. De spetsbågiga nischerna i kyrkans södra vägg ha varit de öppna bågarna mot gården från denna med valv betäckta gång. Över Strijkska graven i detta kyrkans södra skepps västra ände finnas spår av dessa valv. Södra tornväggen är till en del det gamla klostrets nordgavel och porten till klostret synes vid k å planen. Ovan läktaren synas en del av de blindnischer, som prytt denna gavelvägg i klosterlängan.

Vid 1400-talets mitt förvandlades kyrkan till treskeppig, därigenom att man bröt igenom kyrkans södra vägg och endast behöll de nuvarande tjocka fyrkantiga pelarliknande partierna av väggen samt inlemmade uti kyrkan den nyss omtalade korsgången och byggde på dess södra vägg samt slog det nuvarande valvet, som

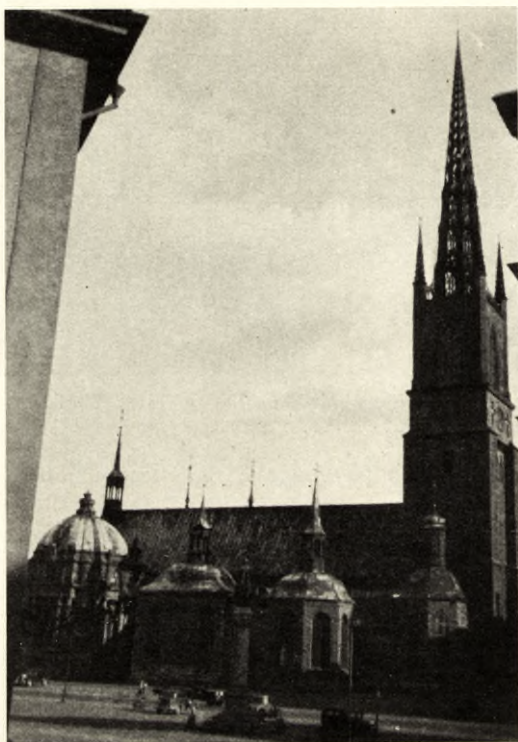

Foto förf.

Fig. 30. Riddarholmskyrkan och Birger Jarlstorg.

samtidigt försågs med de ännu bevarade målningarna. — Ungefär samtidigt byggdes tornet.

År 1527 drogs klostret in till staten med all dess egendom, som utom hela holmen bestod av ett stort antal hus i staden och jord-egendomar. Det var ett av landets rikaste kloster. Nunnorna från det rivna Klara kloster (jfr sid. 102) fingo först bo här, men redan 1531 inrättade Gustav Vasa helgeandshus i klostret, och då fingo

de deltaga i sjukvårdsarbetet. 1551 flyttades helgeandshuset till Danviken.

En del ombyggnader av tornet verkställdes under Johan III:s regering, då tornet även erhöll en hög spira, som utfördes efter hovarkitekten Willam Boys ritningar.

En hel del altare funnos i kyrkan samt möjligen en del utbyggda kapell.

Innan Gustav II Adolf 1629 avreste till Tyskland, hade han utvalt sin gravplats invid högkoret på kyrkans södra sida. Det gustavianska gravkoret uppfördes 1633—1634 i holländsk renässansstil. Gustav II Adolf begravdes här den 22 juli 1634.

Sedan följde hela kransen av gravkor runt om kyrkan.

År 1811 begynte en restaurering av kyrkan under arkitekt Fredrik Bloms ledning. 1817 överfördes statens trofésamling hit under stora högtidligheter.

Den nuvarande gjutjärnsspiran i nygotik uppfördes 1838—41 efter skulptören E. G. Göthes ritningar, sedan den gamla spiran brunnit ned, efter det åskan den 28 juli 1835 slagit ned i tornet. Kyrkan restaurerades härefter 1841—46 under ledning av arkitekt A. Nyström i nygotisk stil.

Statens trofésamling överfördes 1906 till Livrustkammaren.

Åren 1914—22 undergick kyrkan en genomgripande restaurering under arkitekten, hovintendenten G. Lindgrens och prof. Martin Olssons insiktsfulla ledning.

Norr om västra ingången ligger det Torstenssonska gravkoret. Det är uppfört 1651 för fältmarskalken Lennart Torstenson och består såsom alla de övriga gravkoren i kyrkan av ett gravvalv och över detta ett minneskapell.

Skalden Olof von Dalin har författat inskriptionen på stenplattorna å ömse sidor om dörren. "Här hvilar Lennart Torstenson, född d. 17 aug. 1603, död d. 7 april 1651. — — —"

I kapellet är en vit marmorbyst av fältherren. Den har utförts omkring 1650—75, troligen av Nicolaes Millich. I kapellet äro uppsatta en del sorgefanor och vapensköldar. I gravvalvet synes Lennart Torstenssons enkla kopparkista samt ett antal praktfulla tenn- och kopparkistor, i vilka vila medlemmar av hans ätt.

Öster om det Torstenssonska är det Wachtmeisterska gravkoret beläget. Det uppfördes 1654 för generalen greve Hans Wachtmeister (död 1652).

Öster om vapenhuset äro de båda Lewenhauptska gravkoren, som blivit byggda 1654 av fältmarskalkarna Gustav Adolf och Carl Mauritz Lewenhaupt. Det östra korets smidesgaller är från 1600-talet, det andra är nygjort vid sista restaureringen. I västra kapellet äro fältmarskalken Carl Mauritz Lewenhaupts och hans hustrus, grevinnan Dorothea Wrangels, tennsarkofager jämte en mindre barnsarkofag. I östra kapellet är grundarens av kapellet tennkista samt en hans sons. I kapellen äro uppsatta huvudbaner och anvapen samt i det östra två vita sidenbaner, förda som länsfanor vid översten, greve Gustav Mauritz Lewenhaupts begravning år 1700 för att representera hans svenska och tyska värdigheter.

I västra gravvalvet vilar bl. a. generalen, greve Adam Ludvig Lewenhaupt, död i rysk fångenskap i Moskva 1719.

På väggarna i norra sidoskeppet liksom koret äro upphängda de avlidna serafimerriddarnas vapensköldar. I koret vid högaltaret står serafimerbaneret. Magnus Ladulås, som har sin grav i kyrkan, anses vara serafimerordens stiftare. Vid serafimerriddares död ringes på begravningsdagen i Riddarholmskyrkans klocka.

På norra sidoskeppets östra vägg äro tvenne epitafier av svart marmor uppsatta. Det ena till minne av riksamiralen, friherre Göran Gyllenstierna (f. 1601, död 1646). Det andra över riksrådet Johan Gabriel Oxenstierna (f. 1557, död 1607) och hans fru Kristina Gylta. Detta monument är utfört av stenhuggaren Heinrich Wilhelm (jfr sid. 55) och har bekostats av rikskansleren Axel Oxenstierna.

Nedom epitafierna ligger historieskrivaren Erik Göransson Tegel (son till Göran Persson) begravnen.

Vid uppgången till koret i norra sidoskeppets SÖ hörn är en upphöjd grav (vg å planen), den har av gammalt kallats "äldsta Vasaättens graf". Inskriften lyder i översättning: "Herrens år 1442 på Petrus martyrens dag dog herr Christianus Nichelsson, riddare och Sveriges rikets drots, och är här begravnen tillika med sin hustru, fru Margareta Krumedich, som dog nådens år 1451". I de fyra hörnen evangelistsymbolerna, på stenens mitt de två ägarnas bilder och vapen. Under denna håll hava ett antal av Gustav Vasas övriga förfäder begravts.

Nedanför trappstegen upp till högkoret ett steg söder om Vasa-graven är Johan III:s kända hovkonstnär, arkitekten, bildhuggaren och målaren Willam Boys gravsten. I den är nr 24 inhugget. In-

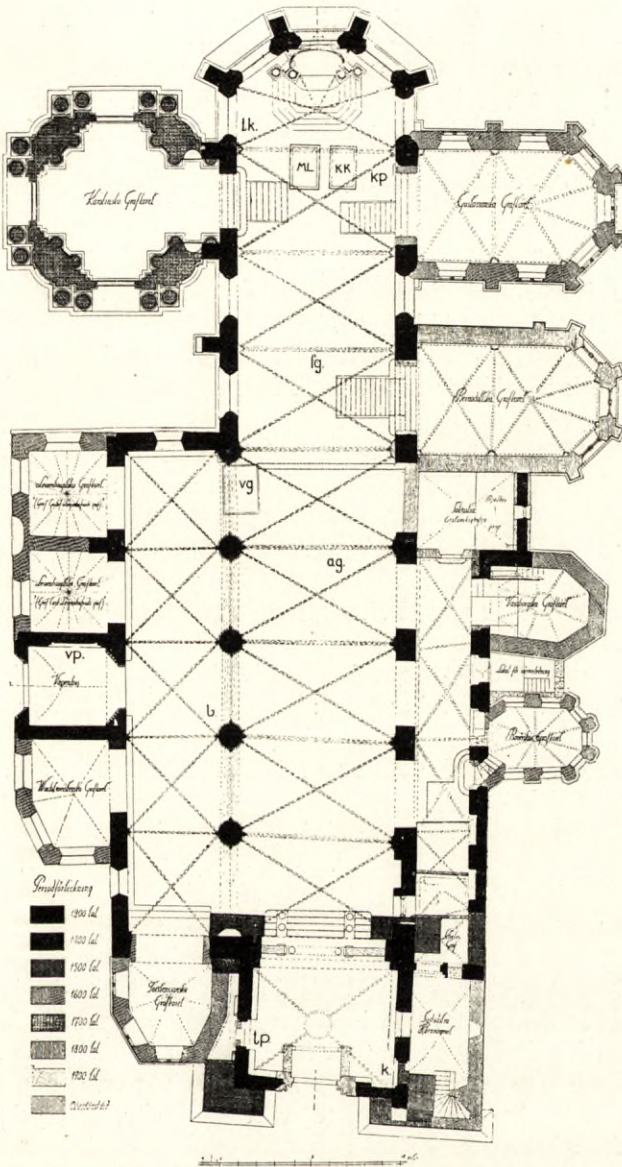

Fig. 31. Plan av Riddarholmskyrkan. (Efter Martin Olsson "Riddarholmskyrkan".)

skriften skall enligt en gammal anteckning ha varit följande: "Här under ligger begrafven Konstrik Mäster Willam Boij, hvilken af-sompnad 1592".

Mitt i koret vid fg å planen ligger den s. k. Färlastenen från 1300-talet. I skölden synas två korslagda färlor, den under medeltiden så betydelsefulla släktens vapen. Riddaren Karl Nilsson av nämnda släkt blev 1381 dräpt vid högaltaret av Bo Jonsson (Grip), och troligen har stenen legat över hans grav.

Framför högaltaret stå två gravmonument, båda uppsatta av Johan III över medeltidskonungarna Magnus Ladulås (död 1290) och Karl Knutsson (död 1470). Monumenten äro utförda 1573 och 1574 av stenhuggaren Lucas van der Werdt (jfr sid. 27). På tumbornas lock äro bilder av de båda konungarna. Bilderna ha även varit bemålade.

På monumentet över Magnus Ladulås (M. L. å planen) finnes runt locket en inskrift, som i översättning lyder: "Här vilas den allernådigste fursten och herren, herr Magnus, svears och götars konung, son till Birger Jarl, styresman över förutnämnda riket, systems barnbarn till samma rikens konung Erik, med namnet den tolfte. Han dog år 1290 i sitt trettonde regeringsår. Må hans själ leva i evig ära."

På monumentets östra gavel var följande, av Johan III författade inskrift, som i översättning lyder: "Då Magnus var konung, blomstrade lag och rätt. Han var religionens fromme vårdare, brottens stränge hämnare och älskad av de fattiga. Så länge han levde, var han aldrig girig."

På södra långsidan är en inskrift, författad av Vencelavus Herold, sekreterare hos Johan III. Den lyder i översättning: "Under denna ristade marmor vilas konung Magnus, berömd genom härstamning från kungliga förfäder. Tempel, grundade på många ställen, vittna om huru högt han älskade den heliga fromheten, denne lagarnas väktare och beskyddare av likheten inför lagen. Han styrde svearnas värde i djupaste fred, så att man hade sin egendom skyddad utan vakt; för inbyggarna gällde lag lika mycket som lås och regel. Frikostig och en väldig krigare, var han berömd i fred och i krig. Slutligen mätt av ett långt liv, borttrycktes den gamle från jorden."

På norra långsidan står "Rättens strålande värn och fäderneslandets fader, må du leva i evighet, o salige store".

Under monumentet är en murad kammare, som undersöktes 1915 och 1916, och i denna påträffades lämningar av konung Magnus Ladulås och drottning Helvig samt deras sonson Magnus Birgersson och av ytterligare fyra personer, däribland möjligen konungens dotter Rikissa, som var abedissa i Klara kloster.

Inskriften på lockhällens kant på Karl Knutssons monument (K. K. å planen) är författad av Rasmus Ludvigsson och lyder i översättning: "Här vilar den allernådigste fursten och herren, herr Karl, den lysande riddaren herr Knuts son, svears, göters och norrmäns konung. Han lämnade detta liv nådens år 1470 i sitt 22 regeringsår. Må hans själ njuta den eviga sällheten."

På fotändans gavel är en av Vencelavus Herold författad inskrift, som i översättning lyder: "Att vårt liv är ovisst och utsatt för växlande öden, därpå kan Karl vara ett exempel. Fastän denne konung, snillrik och mäktig, styrde över nordanvindens omätliga välden, så långt svears, göters och norrmäns berömda riken sträcka sig inom vidsträckta gränser, rik på skatter, lycklig, vis, lärd och ättling av gammal konungastam, blev han genom ett avundsam och hårt öde tvenne gånger driven till främmande land. Återkommen ur landsflykten, slutade han sitt liv i sina fäders land. Hans kropps ben vila i denna grav."

Vid undersökningen av konung Karl Knutssons grav befanns hans kista "vara orubbad, ehuru helt förmultnad. Den har varit av trä samt överdragen av tyg. Konungen har begravts i en dräkt av sammet. Jackan har varit hopsnörd framtill med silkessnodder, som löpt genom guldmaljor. Dräkten har säkerligen varit sobelbrämad, ty vid undersökning kunde talrika bevarade sobelhår iakttagas. På fötterna hade han skor med långt utdragna spetsar (snabelskor), vilka voro ganska väl bevarade. Konungen, som vid sin död var 62 år gammal, hade samtliga tänder i behåll, ehuru de voro starkt slitna. Han har varit av medellängd, omkring 170 cm lång."

Över gravarna hänger ett av vårt lands praktfullaste silverarbeten, nämligen den ljuskrona från 1600-talet, som skänkts av änkedrottningen Hedvig Eleonora till minne av hennes gemål Karl X Gustav. Kronan är utförd i Augsburg.

Vid tk å planen norr om Magnus Ladulås' grav stå resterna av marsken Tyrgils Knutssons gravsten. Han blev avrättad i Stockholm 1306. Hans grav blev förstörd vid Karolinska gravkorets

byggande. De återstående resterna av gravstenen, återfunna vid sista restaureringen, ha infogats i en ny sten, som upprests vid hans grav. Stenens latinska inskrift, som man känner från äldre avbildningar, lyder i översättning: "Här ligger jordad konungens marsk Tyrgils, våldsamt halshuggen, lidande oförtjänt straff, given till gemål åt Birgitta, nyss begravnen och vid hustruns sida med henne förenad liksom fordom på den äkta bädden."

Invid nyssnämnda grav ligga två medeltida gravstenar, den ena över Upplandslagsmannen Greger Matsson Liljes till Toresö och hans hustru Ramborg Gustafsdotters grav, den andra över Upplandslagmannen Gustav Karlssons till Ekholmen och hans båda hustrurs grav. Vid den senare är nedgången till Forbuska eller de la Gardieska graven.

Efter N. Tessin d. y:s ritningar har altarpopsatsen utförts i barockstil av bildhuggaren Peter Schulz (jfr sid. 52) 1678 och närmast följande år. Altartavlan av okänd konstnär från samma tid. På den medeltida altarskivan synas inhuggna invigningskors.

I rokokokistan på norra sidan om altaret förvaras de kungl. svenska ordnarnas originalstatuter, på trappsteget därinvid står riksbanneret. På altaret södra sida står Serafimerordensgilletts kista och det förut omnämnda serafimerbaneret.

Vid korets norra vägg är det karolinska gravkoret beläget. Detta påbörjades 1671 efter N. Tessin d. ä:s ritningar och fullbordades 1743 av Karl Hårleman. Byggnadsmaterialet är Gotlandssandsten.

I sarkofagen vid gravkorets norra vägg vilar Karl XII. Den är utförd efter N. Tessin d. y:s ritningar i Holland. Konungens kista öppnades 1917. Svepningen var av vitt linne utan några prydnader, på händerna voro tjocka handskar av vitt sämskat skinn och kring pannan en lagerkrans. Vid sarkofagen står ett standar, vilket Karl XII enl. tradition egenhändigt skall ha erövat. På väggarna äro den av Karl XII år 1703 erövrade fästningen Thorns nycklar upphängda (jfr sid. 180).

Vid den östra väggen står Fredrik I:s (f. 1676, d. 1751) och vid den västra drottning Ulrika Eleonora d. y:s (f. 1688, d. 1741) av K. Hårleman ritade sarkofager.

Från Karl X Gustafs, Karl XI:s och Karl XII:s fälttåg häröra de i koret befintliga troféerna.

I gravkoret vila Karl X Gustav (f. 1622, d. 1660), riksänkedrottningen Hedvig Eleonora (f. 1636, d. 1715), Karl XI (f. 1655,

d. 1697), Ulrika Eleonora d. ä. (f. 1656, d. 1693) samt kronprins August av Augustenburg (f. 1768, d. 1810) m. fl.

I det Gustavianska gravkoret står vid södra väggen Gustav II Adolfs (f. 1594, d. 1632) sarkofag. På sarkofagen står "Gustavus Adolphus Magnus". (Gustav Adolf den store.)

På den marmorhäll, som täcker nedgången till gravvalvet, läses följande av G. Adalbeth författade inskrift, som i översättning lyder: "Nalkens vördnadsfulla, I, som besöken dessa rum, och bevisen de ärebetygelser, som tillkomma hjältarnas stora andar av den Gustavianska Vasaätten. I skåden gravstället, I beträden de helgade råmärken, där blott få steg skilja Eder från den store Gustav Adolfs stoft."

Här vila Drottning Maria Eleonora (f. 1599, d. 1655), konung Adolf Fredrik (f. 1710, d. 1771), drottning Lovisa Ulrika (f. 1720, d. 1792), Gustav III (f. 1746, d. 1792), drottning Sofia Magdalena (f. 1746, d. 1813), Karl XIII (f. 1748, d. 1818), drottning Hedvig Elisabet Charlotta (f. 1759, d. 1818), Gustav IV Adolf (f. 1778, d. 1837), drottning Fredrika Dorothea (f. 1781, d. 1826), prinsen av Vasa (f. 1799, d. 1877) m. fl.

I Bernadotteska gravkoret vila samtliga regenter av denna dynasti från och med Karl XIV Johan (f. 1763, d. 1844). Hans praktfulla sarkofag är utförd av Älvdalsporfyr. Vid sista restaureringen utfördes de efter väggarna placerade sarkofagerna. I den gröna kolmårdsmarmorsarkofagen, där drottning Desideria (f. 1777, d. 1860) vilar, var förr Oscar II:s kista placerad.

I gravvalvet vila medlemmar av den Bernadotteska ätten.

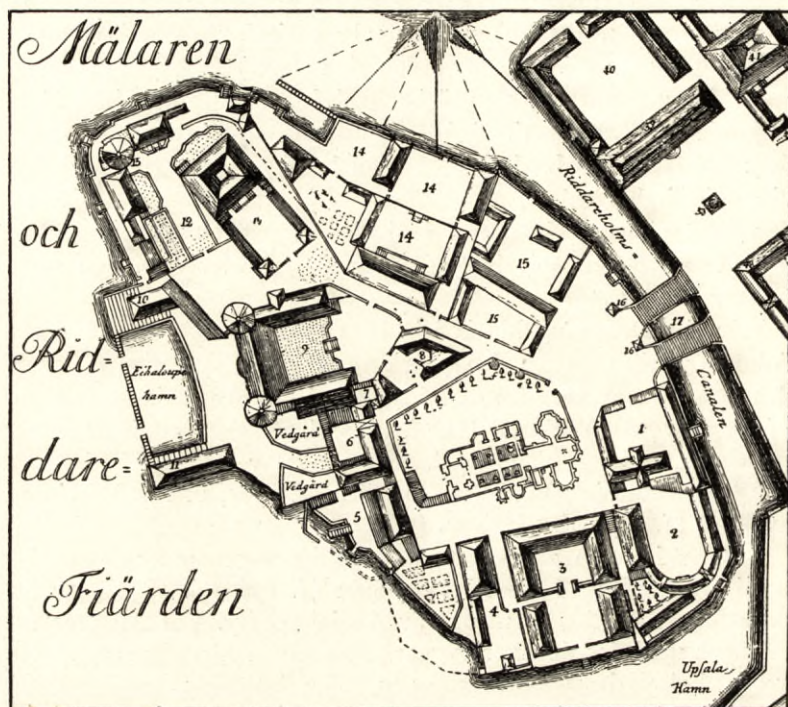
Väster om det nyssnämnda gravkoret på södra väggen är kyrkoherden i Riddarholmsförsamlingen, doktor Gabriel Roséns (f. 1720, d. 1784) epitafium.

Vid ag å planen är krigaren Carl Johan Adlercreutz' gravsten. Söder om denna släkten Cabelieaus grav.

På södra sidoskeppets östra vägg är ett epitafium över generaladjutanten, frih. Knut Leijonhufvud (f. 1674), som stupade vid Karl XII:s sida i slaget vid Narva.

Vid södra väggen ligger det Vasaborgska gravkoret, där Gustav II Adolfs son, greve Gustav Gustavsson av Vasaborg (f. 1616, d. 1653) är begravnen.

Väster om detta gravkor ligger det Banérska; i det övre koret

Karta öfver Riddarholmen 1771.

Efter JONAS BROLINS »Grundritning öfver Stockholms stad».

1. K. husgerädmästarens Sterkes hus.	12. Brukspatron Ströms arfvingars egendom.
2. Kommercerådet Finlaijs hus.	13. H. Königs fabrik i gamla Rundelen.
3. Schantziska huset.	14. Braheska huset.
4. Pastorshuset.	15. Hessensteinska huset.
5. Professor Schulzenheims hus.	16. Spruthus.
6. K. kammarrevision.	17. Riddarholmsbroarna.
7. K. Collegium medicum.	18. Gustaf Is bronsbild.
8. Anatomisalen.	19. Riddarhuset.
9. Gamla kungshuset.	20. Hyrkuskgård.
10. Slottsbageri.	21. Rådhuset.
11. Kök.	22. Assessor Gjörwells bokläda.

Fig. 32. Karta öfver Riddarholmen 1771.

står fältherren Johan Banérs bruna kalkstenssarkofag. I koret hänger ett porträtt av Johan Banér samt ett par äldre rustningar.

I västra änden av södra sidoskeppet är landshövding Johan Strijks och hans hustru Brita Skyttes grav.¹

Arkivgatan nr 3. Riksarkivet.

Byggnaden uppfördes efter ritningar av intendenten A. Nyström och togs i bruk år 1890. "Fasaden är komponerad i romansk stil med listverk, fönsteromfattningar och orneringar av cementgjutning samt väggytorna av fogstruket tegel", såsom prof. E. A. Jacobsson 1897 skriver.

Foto förf.

Fig. 33. Birger Jarls torg. T. v. Hessensteinska huset, nu Socialstyrelsen, t. h. Riddarholmskyrkan, i mitten S:t Nicolai kyrka och Ryningska huset.

Birger Jarls torg nr 2.

På torget är rest Fogelbergs staty av Birger Jarl.

Redan under 1500-talet har sannolikt tomten tillhört Oxenstiernska släkten. Det nuvarande huset har möjligen börjat uppföras av Bengt Bengtsson Oxenstierna (f. 1591, d. 1643). Under Fredrik I:s tid utgjorde det bostad och ämbetslokal för de Kasselska hovråden, bl. a. Fern och Holler. Huset kallades även för det Kasseliska kansliet. Efter Fredrik I:s död tillföll byggnaden hans söner med fröken Hedvig Taube, Grevarna von Hessenstein. 1831 inköptes huset av staten för riksgäldskontorets räkning. Nu har socialstyrelsen sina lokaler där.

¹ Till grund för ovanstående beskrivning över Riddarholmskyrkan ligga de av prof. Martin Olsson utgivna arbetena om kyrkan.

Fig. 34. Hessensteinska huset, nu Socialstyrelsen. Foto förf.

Birger Jarls torg nr 4.

Riksrådet greve Fredrik Gustavsson Stenbock har 1649 uppfört byggnaden. Över porten synes Stenbocks och De la Gardies vapen.

Foto förf.

Fig. 35. Birger Jarls torg med Stenbockska huset, nu riksarkivet

Fr. Stenbocks fru var Katarina Johansdotter De la Gardie. Kronan köpte 1772 huset av handlanden Ad. Ludv. Levin. Byggnaden hör numera till riksarkivet.

Birger Jarls torg nr 5.

Gamla riksdagshuset. På denna tomt låg Franciskaner- (eller gråmunke-) klostrets huvudbyggnad. Gustav II Adolf skänkte 1621 tomten med byggnader till Stockholms stad. År 1640 inrättades här för en kort tid en skola Collegium Stockholmense. Trivialskolan var en tid inrymd här (jfr Själagårdsgatan nr 13, sid. 38). Byggnaden har haft många olika ägare och användes en följd av år som riksdagshus.

Birger Jarls torg nr 7.

I byggnaden finnas delar av det gamla klostret bevarade (jfr ovannämnda hus). En hel del valv bära ännu vittne om den ursprungliga byggnaden, trots senare ombyggnader. Byggnaden har haft flera ägare. 1758 inköptes den till Riddarholmsförsamlingen från kammarherre Gustav Wachsslager. I förstugan står en minnessten, som tidigare stått i församlingens gamla kyrkoherdeboställe Övre Munkbron nr 3. Stenens latinska inskrift omtalar, att församlingen erhållit huset vid Munkbron som gåva av riksmarskalken Lars Kaggs änka, Agneta Ribbing. Åren 1758 till 1807 utgjorde de gamla klosterbyggnaderna kyrkoherdeboställe för Riddarholmsförsamlingen.

1814—1820 inrymdes Trivialskolan här. 1821 invigde ärkebiskop J. O. Wallin Stockholms gymnasium här, varom den ännu kvarsittande skylten utanpå byggnaden erinrar.

Birger Jarls torg nr 10.

Byggnaden, uppförd av riksrådet och överståthållaren Schering Rosenhane (d. 1663) efter Jean de la Vallées ritning. Byggnaden härjades av eld 18 april 1692. Efter 1697 års slottsbrand inrymdes här konungens kansli.

Senare inköptes huset av handlanden Berge Olsson Ström, "som icke allenast förbättrade stora huset; utan ook lät göra vackra nybyggnader, nedanföör vid strömmen; reparerade det runda tornet (se Birger Jarls torn), och uppbyggde på det nära belägne skäret det så kallade Strömsborg" såsom stockholmsskildraren Elers berättar.

Birger Jarls torg nr 12. Stadsarkivet.

Birger Jarls torg nr 13. År 1635 donerades tomten till riksrådet,

frih. Karl Bonde (död 1652), som här lät uppföra ett palats åt sig i holländsk renässansstil. I huvudsak bibehöll byggnaden denna prägel ända till branden 1802, då den reparerades av arkitekten Fredrik Blom och i stort sett erhöll sitt nuvarande utseende.

Birger Jarls torg nr 14—16, Wrangelska palatset, Kungshuset. Tomten donerades 1629 av Gustav II Adolf till Ståthållaren på Jönköpings slott, sedermera riksrådet Lars Sparre. På tomten funnos

Fig. 36. Wrangelska palatset eller Kungshuset. Foto förf.

då en del av stadsmuren och ett skyttetorn samt några träbyggnader.

När Lars Sparre 1644 dör, önska arvingarna sälja huset. Carl Gustav Wrangel, som är strängt upptagen av kriget, står likväl i en ständig kontakt med hemlandet genom sina bokhållare, Nils Jönsson och Nils Olofsson, får genom dem veta, att det Sparreska huset var till salu, och ger dem i uppdrag att underhandla med Lars Sparres arvingar. Köpet skulle just avslutas, då drottning Kristina fick kunskap därom. Hon köper genast in det för 16.000 rdr sp. och överlämnar det som en tacksamhetsgård från regeringen för Carl Gustav Wrangels stora tjänster under fälttåget.

Efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar uppfördes det nuvarande palatset, som hade en långt rikare dekorerings och en mycket festligare prägel än nu. Wrangel kunde likväl 1663 taga sin bostad i palatset, vilket då icke var alldeles fullbordat. År 1693 förstördes det av eldsvåda. Huru djupt intryck denna olycka gjort på sam-

Fig. 37. "Birger Jarls torn" på Riddarholmen. Ett av hörntornen i stadsmuren.

Foto förf.

tiden, framgår bl. a. därav, att Stockholms konsistorium förordnade tvenne medlemmar att kondolera två präster, som hade sin bostad uti palatset. "Öfver den olycka, som i går, den 4 april, monde det kosteliga Wrangels-hus öfvergå; hvilken stora olycka och skada alla uti landet hafva så mycket mera att beklaga, som detta hus varit det kosteligaste uti hela Riket och många andra land." Konungen har själv antecknat i sin almanacka om branden och säger

där bl. a.: "Att hela det stora och vackraste huset i hela staden blev i aska lagdt".

Huset reparerades nödtorftigt efter branden. I maj 1697 efter slottsbranden inleddes underhandlingar om inköp av palatset för de kungliga. Huset värderas då till 13.333 dlr smt., och köpekontraktet undertecknades den 9 juni samma år.

Palatset återställdes under N. Tessin d. y:s ledning och användes sedan till bostad för de kungliga ända till 1754, då de kunde inflytta i det nya slottet. År 1802 utsattes byggnaden åter för en eldsvåda, varefter den restaurerades av arkitekten K. Gjörwell.

På 1800-talet erhöles de två främsta tornen de krönande huvarna och lanterninerna.

Riddarholmshamnen. Birger Jarls torn. Detta befästningstorn, som ingått som ett av hörntornen i holmens försvarsanläggningar och benämnes Birger Jarls torn, kan enl. prof. Martin Olssons preliminära undersökning (1921) "mycket väl vara från 1400-talet men inte gärna tidigare". I tornet förvarades länge en urholkad stock, vilken enligt sägen skulle vara den stock, som Sigtunaborna inlagt sina dyrbarheter i, och vilken flöt iland vid Stockholm, som därav fått sitt namn (jfr sid. 12).

Tryckerigatan nr 2. Norstedt och Söner Kgl. boktryckeri.

Fig. 38. Riddarholmen och Staden från väster. 1800-talets mitt.

HELGEANDSHOLMEN

Helgeandshuset, se sid. 173.

Norrbro. Den nuvarande monumentalastenbron började byggas under Gustaf III:s regering. De tre ståtliga valven över den stora

Foto förf.

Fig. 39. Norrström, Norrbro och Gustaf Adolfs torg.

strömgrenen utfördes 1787—97 efter C. F. Adelcrantz' ritningar och efter E. Palmstedts arbetsplan. Bron över den lilla strömfåran eller stallkanalen byggdes 1799—1806 efter ritningar av J. E. Norberg.

Norrbrolejonen uppsattes år 1926.

Riksbankens nya byggnad blev färdig 1906. Arkitekt var Aron Johansson. — I banken förvaras även riksregalierna.

Riksdagshuset. Byggnaden uppfördes 1895—1904 efter Aron Johanssons ritningar.

Strömparterren. Bronsstatyn "Solsångaren" är utförd av Carl Milles och statyetten "Dimman" av Lindberg.

NORRMALM MED VASASTADEN

Adolf Fredriks kyrka, se sid. 113.

Adolf Fredriks Kyrkogata nr 13. Bergholtz & C:o, klockgjutare.

Atlasområdet. På det område, där förut Atlas hade sina verkstäder, ha sedan 1926 växt upp stora bostadskomplex, där man sökt tillämpa en del moderna stadsplaneanläggningsmetoder med bredare, planterade gator, mera avskilda från genomgående trafik.

Barnhusgatan nr 14. Folkets hus. Byggnaden invigdes 1901 vid jultiden av Hjalmar Branting. I Folkets hus' stora hall står Meuniers "Hamnarbetaren" i brons.

Bellevue. Bellevue tillhörde fordom Klara kloster. Gården hette förr Löhgeboda eller Löijeboda. Den har sedermera ägts av bl. a. hovintendenten Johan Pasch och efter honom hovintendenten Jean Erik Rehn. Gården erhöll sitt nuvarande namn av överståthållaren friherre Karl Sparre, som ägde densamma. Bellevue inköptes för kronans räkning av Gustaf III. På 1830-talet var på egendomen en silkesodling.

Beridarebansgatan nr 21. Under ett av fönstren en trappa upp sitter en minnestavla över Anna Maria Lenngren, som dog här den 8 mars 1817. En trappa upp i farstun är uppsatt en porträttmedaljong av skaldinnan (född den 18 juni 1755 i Uppsala).

Berzelii park. Berzelius' staty. Statyn, som utförts av Qvarnström, har bekostats av insamlade medel och avtäcktes den 16 juli 1858.

Berzelii park ordnades på 1850-talet genom igenfyllandet av det s. k. Katthavet, såsom namnet var på denna del av Ladugårdslandsviken.

Vid hörnet av *Birgerjarlsgatan* och *Grevturegatan* står en fontän av Eldh. Den är uppsatt år 1924.

Birgerjarlsgatan nr 27. Komediteatern. Teatern är invigd 1911.

Birgerjarlsgatan nr 32. Föreningens för arbetareskydd utställning.

Fig. 40. Bellevue.

Foto förf.

Birgerjarlsgatan nr 35. Kristliga Föreningen av unga män. K. F. U. M:s Svenska riksförbund bildades 1887. Den första svenska lokalföreningen kom till stånd 1855 i Jönköping.

Birgerjarlsgatan nr 98. Ryska kyrkan. Den ryska ortodoxa kyrkan är inrymd i husets bottenvåning. Man får här inne i någon mån ett intryck av orientalisk prakt. Prinsessan Maria Pavlovna har även smyckat kyrkan med gåvor.

Birgerjarlsgatan nr 101. Grönwalls Bryggeri.

Blasieholmsgatan nr 5. Blasieholmskyrkan. Kyrkan är byggd 1865—67 av G. Sjöberg.

Blasieholmsgatan nr 6. Seved Bååts palats (Frimurarordens hus). Den 20 juli 1650 donerades en tomt på Blasieholmen till riksskattmästaren, friherre Seved Bååt. Nicodemus Tessin d. ä. har gjort upp ritningarna till det palats, som än i dag tämligen oförändrat reser sig på tomt. Byggandet torde knappast ha börjat förrän på 1660-talet. Palatset räknas till de mest självständiga av Tessin d. ä:s skapelser. Några månader efter Seved Bååts död 1669 brann palatset. Hans änka Magdalena Stenbock sålde då byggnaden till sin broder, riksamiralen greve Gustav Otto Stenbock. Han "för-

byggde sig" emellertid på restaureringen av det vid branden skadade palatset. Vid mannens död råkade änkan Kristina de la Gardie i brydsamma ekonomiska omständigheter, varvid hon dock genom "adelns bankir", fältmarskalken greve Nils Bielkes förmedling fick bo kvar i palatset till sin död. Palatset pantsattes därefter i Riksbanken. Stockholms borgerskap visade större tacksamhet än staten mot Magnus Stenbock för hans frejdade bragder, då han efter slaget vid Hälsingborg 1710 erhöll sitt gamla fädernehem som gåva av borgerskapet, som återlöst palatset från riksbanken. Hans maka Eva Magdalena Oxenstierna bodde där till sin död 1722. Palatset har sedan dess haft flera ägare, tills det 1874 inköptes av frimurareorden, som alltfort äger detsamma.

Blasieholmstorg nr 8. Utrikesministerhotellet. Tomten donerades 1651 till amiralitetsfiskalen Åke Wrång. Rikstygmästaren Gustav Horn ägde den samt ett hus 1674. Byggnaden byggdes till år 1746, så att längan åt torget sträckte sig utefter hela tomten. Ankarslutens eleganta utformning livar upp husets murytor. Huvudvåningen har en förnämlig inredning. Från 1700-talets mitt ha danska, österrikiska, franska och engelska ministrar residerat i palatset.

Skalden och kanslipresidenten, greve Gustav Filip Creutz (död 1785) bodde även här. 1787 inköptes huset och en del av den Creutzska inredningen av staten. Den första innehavaren av ämbetsbostaden var skalden och riksmarskalken, greve Johan Gabriel Oxenstierna.

Brunkeberg. Brunkebergsåsen, som är en del av Stockholmsåsen, vilken sträcker sig igenom hela Uppland och som även fortsätter över holmarna och söder om staden, har fått sitt namn av Johan von Brunkow, Johan Brunke, som avrättades 1319 på sandåsen norr om staden. Han hade varit upphovsman till "Nyköpings gästabud" (år 1317). På åsen stod ända till 1769 ett vårdtorn, som ersatt äldsta tidens vårdkase, vilken stått här. Från vårdtornet utropades varje timme från kl. 10 e. m. till 4 f. m. på följande sätt:

"Vektarerop! Klockan är tio slagen
Gud bevare Staden
Ladugårdslandena,
Brunkebergena med!
Klockan är tio slagen."

Fig. 41. S:ta Clara forðna Closter.

Vid eldsvåda gavs brandsignal. Ringning i vårdtornet skedde morgon och afton. Stadslagen föreskrev, att ingen tavernare (vårdshushållare), man eller kvinna, skulle längre hava ljus eller något slags eld eller ölförsäljning i sitt hus eller något slags drycker, sedan i "vård är ringt".

Brunkebergstorg. Brunnen. En del av den gamla rullstensåsen fanns vid 1800-talets början ännu kvar, där det nuvarande torget är beläget. Brunnen på torget togs upp 1795, och 1857 flyttades den ståtliga brunnsöverbyggnaden från Stortorget, där den stått sedan 1770-talet.

Brunkebergstorg nr 2. Kungl. Telegrafstyrelsens hus.

Brunkeborgstorg nr 13. Stockholms folkskoledirektion.

Brunnsgatan nr 11. Jacobs folkskola.

Bråvallagatan. En rest av "Rörstrands slott" står ännu kvar vid Bråvallagatan. 1288 skänkte konung Magnus Ladulås Rörstrands egendom till Klara kloster. 1511 bytte klostret bort egendomen till borgaren Gert Brynning mot ett jordområde på Selaön. Bland andra innehavare av egendomen märkas hertig Karl Gustav (Karl X Gustav), greve Arvid Wittenberg. Rörstrand, som genom Karl XI:s reduktion kommit i kronans ägo, uppläts av Karl XII, för att där skulle anläggas och inrättas "tjänlige manufaktur". Rörstrands porslinsfabrik inrättades 1726 och har till 1926 haft sina fabriksanläggningar på den gamla egendomen.

Dalagatan nr 14. Adolf Fredriks folkskola, se även Tegnérsgatan.

Dalagatan nr 18. Åhlinska Skolan.

Drottninggatan. Gatan har uppkallats efter drottning Kristina. Den kallades förut för Sträckegatan eller Stråkevägen. Namnförändringen skedde i samband med stadsplaneregleringarna för Norra malmen på 1630—40-talen.

Drottninggatan nr 2. Adelswårdska huset uppfördes efter ritningar av I. G. Clason. I de båda undre våningarna är materialet skiffer från Åtvidaberg.

Drottninggatan nr 36. Preissiska huset. Detta hus är ett bland de få vid denna gata, i vars nedre våning icke butiker äro inredda. Husets utseende är i det närmaste oförändrat sedan 1775; det är ett bland de bäst bevarade från denna tid vid Drottninggatan. Huset tillföll kronan som danaary efter diplomaten, friherre Joakim Fredrik Preis, enligt Kungl. Maj:ts beslut 1788 och 1796. Det anslogs sedan till residens för landshövdingen över Stockholms län

och användes som sådant ända till 1926 (jfr sid. 113). Ännu har länsstyrelsen här sitt säte.

Drottninggatan nr 71 B. Högre Latinläroverket å Norrmalm. Byggnaden började uppföras år 1877 efter Helgo Zettervalls ritningar.

Drottninggatan 72—78. "A.-B. Paul U. Bergströms byggnader. Hörnhuset vid Drottninggatan och Kungsgatan började uppföras 1929 i modern, funktionalistisk stil och i samma stil bygges hörnhuset vid Drottninggatan och Gamla Brogatan år 1936—37.

Drottninggatan nr 77. I det nu rivna huset på samma tomt föddes C. J. L. Almqvist den 28 november 1793.

Drottninggatan nr 81. En inskriptionstavla upplyser, att kompositören Frans Adolf Berwald föddes i detta hus 1796.

Drottninggatan nr 88 A. Hårlemanska huset. Detta hus är en av de få bevarade byggnaderna från 1700-talets början vid Drottninggatan. År 1709 inköpte Johan Hårlemans änka tomten, och hans son, överintendenten Karl Hårleman, har gjort ritningarna till det synnerligen förnämliga palatset.

Drottninggatan nr 95 A. Tekniska högskolans hus blev färdigbyggt 1863. Det är uppfört efter F. W. Scholanders ritningar.

Drottninggatan nr 96 o. 98. f. d. Vetenskapsakademiens hus. Vetenskapsakademien kom 1828 i besittning av området, vars norra delar voro bebyggda av "bryggarkungen" Abraham Westman, Bellmans gode vän. Vetenskapsakademien bebyggde sedermera hela tomten och hade sina lokaler här, tills de nya byggnaderna vid Freskati (sid. 138) år 1916 kunde tagas i anspråk.

Nu mera har riksmuseets etnografiska avdelning en magasinssvåning här. I övrigt upptagas lokalerna av medicinalstyrelsen, fångvårdsstyrelsen och tandläkarinstitutet.

Drottninggatan nr 116. "Spökslottet". Stockholms Högskola. Kniggeska huset eller Spökslottet var en malmgård. Den byggdes på 1690-talet i holländsk stil. I den stora salen en trappa upp finnes ännu ett utsökt stucktak. Den praktfulla plafonden är utförd av J. H. Scheffel och väggarna klädda med gyllenläderstapeter. Gården byggdes antagligen av Hans Peter Scheffler, som troligen var bördig från Schlesien. Under slutet av 1700-talet rådde brukspatron Knigge om egendomen. Han var mycket hård och elak, och det är han, som skulle varit orsaken till spökerierna. En dag försvann helt plötsligt Knigge. Man hade då sett en vagn stanna vid porten och

sett Knigge stiga upp i den och fara bort med svindlande fart, så att gnistor och lågor stodo runt om vagnen och de ystra hästarna. Man sade nu allmänt: "Fan tog Kniggen". Efter detta såg man vid midnattstimmen vålnader träda fram i rummen och kors, som tecknades på väggarna, och ljus blåstes ut på oförklarligt sätt, och många andra märkeliga ting inträffade. När Lars Johan Hierta, grundaren av Aftonbladet, kom i besittning av huset, försvunno spökerierna.

H. P. Scheffler hade låtit mura en grav åt sig på tomten, och graven täcktes av en häll. I slutet av 1800-talet undersöktes den, då den befanns innehålla blott småsten, men vid grundläggningsarbetena för Stockholms högskola i juli 1907 undersöktes graven ånyo. Man påträffade då det nyssnämnda tegelvalvet, och inuti graven förvarades "en multnad, sönderfallen och med järnhantag på sidorna försedd omålad likkista av fur, å vars botten låg ett murknat människoskelett. Vid undersökning av kraniet befanns detta vara kortskalligt och således ej av svensk typ. I augusti begrovos kvarlevorna i närheten av gravkoret å Adolf Fredriks kyrkogård".¹

Hela egendomen har nu övergått i Stockholms Högskolas ägo efter Lars Johan Hiertas, hans änkas och trenne döttrars död.

Det gamla palatset inrymmer nu bl. a. rektorsämbetets kansli. Den vackra parken hyr Stockholms stad och upplåter den för allmänheten. Vid hörnet av Rådmansgatan och Drottninggatan ligger i trädgården det gamla stallet, som nu inretts till zootomiskt institut.

Drottninggatan nr 118. (ingång Kungstensgatan nr 45). Stockholms Högskolas matematisk-naturvetenskapliga avdelnings byggnad, vilken uppfördes 1907—1909 efter ritningar av V. Bodin och I. G. Clason.

Drottninggatan nr 120. Observatoriekullen. Stockholms observatorium. Grundstenen till Observatoriebyggnaden lades den 26 maj 1748, och byggnaden stod färdig 1753. Ritningarna till denna byggnad ha uppgjorts av överintendenten, friherre Carl Hårleman. Observatoriets förste föreståndare var den berömde Per Wargentin. Hans observationsjournaler finnas ännu i behåll. Observatoriet har nu flyttat in i sin nya byggnad i Saltsjöbaden.

Gamla observatoriet disponeras numera av Stockholms Högskola, som här berett bl. a. lokaler för det geografiska institutet.

¹ Tidner: Palats och kåkar, I sid. 57.

Observatoriekullen utgör en rest av den förr så höga Brunkebergsåsen.

Döbelnsgatan nr 7—9. Franska Skolan.

Eriksbergsgatan nr 17. Timmermansordens nya byggnad, uppförd efter I. G. Clasons ritningar. På tomten kvarstod till för några år sedan det gamla ordenshuset, som var uppfört 1669 av rådmannen Joel Hörner. — Timmermansorden infördes i Sverige 1760. Den är en efterbildning av frimureriet.

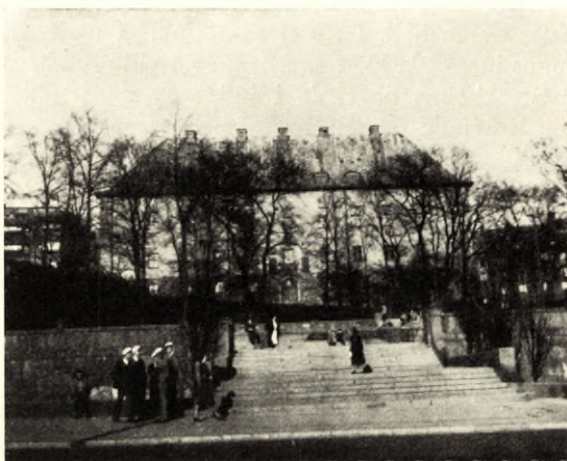

Foto förf.

Fig. 42. Timmermansordens hus, Eriksberg.

Fredsgatan nr 1. Torstenssonska palatset, se Arvfurstens palats, Gustav Adolfs torg.

Fredsgatan nr 12. Akademien för de fria konsterna. Byggnaden har från början uppförts av riksrådet Axel Sparre enligt en marmortavla, försedd med en latinsk inskrift, som i översättning lyder: "Detta hus lät friherre Axel Sparre, Sveriges rikets råd, Stockholms slotts ståthållare och stadens överståthållare, uppföra under åren 1671 och 1672 enligt ritning av Nicodemus Tessin, kunglig arkitekt och stadens rådman".¹ Huset brann 1751 men återuppbyggdes av den nye ägaren, styckgjutaren Gerhard Meijer, som insatte marmortavlan i förstugans vägg. Han skänkte sedermera byggnaden till den på initiativ av den franske målaren G. T. Taraval 1735 bil-

¹ Tidner: Palats och kåkar, I: 70.

dade ritarakademi, som 1773 erhöill stadgar och privilegier under namn av målar- och bildhuggarakademien, vilken ock 1781 tog den i besittning. 1844 erhöill byggnaden tvenne flyglar. På 1890-talet ombyggdes den efter ritningar av E. Lallerstedt i italiensk renässansstil.

Gustav Adolfs torg. Gustav II Adolfs staty avtäcktes år 1796 under stora högtidligheter, och enligt kungligt beslut skulle detta torg, som förut hette Malmtorget, hädanefter kallas Gustav Adolfs torg. Statyn är utförd av den vid slottsinredningen verksamme, från Frankrike inkallade konstnären P. H. L'archevêque, och arbetet fullbordades efter hans död (1778) av J. T. Sergel. Det kan ha sitt intresse att taga en liten återblick på förberedelserna och tillkomsten av denna ryttarstaty.

Prof. Andreas Lindblom, som gjort en utredning om monumentets tillkomst,¹ framhåller just, huru det under 1700-talets mitt gick som "en våg av hänförelse för kungamonument" i Frankrike, och vid denna tid synes tanken på resandet av ett monument över vår store hjältekonung ha uppstått. Vid anställandet av konstnären L'archevêque för inredningarna på Stockholms slott synes också en lämplig överenskommelse ha träffats med denne, att han utom sina arbeten vid slottet även skulle modellera ett monument över Gustav II Adolf. Han började också därmed snart efter sin hitkomst i oktober 1755.

Ett förslag till staty förelåg färdigt 1758, men helt oväntat blandade sig "Riksens Höglofl. Ständer" i saken, och sekreta utskottet beslutar, "at i stället för 2:ne statuer, hwaraf den ena skulle representera Fama och den andra Konungens Person, den senare allenast bör bibehållas, hwarigenom detta monument reduceras til den simplicité, som med älsta tidernas bruk är öfwerensstämmande och kostnaden kan blifwa drägligare samt wärkställigheten lättare och beqwämare." Stockholms Posten (år 1779, nr 258) har lämnat oss en dräplig skildring av denna händelse, en skildring, som sedermera ofta och gärna återgivits. Där uppgives, att "wid 1762 års Riksdag gjordes hos Regeringen föreställningar, om det icke wore bäst at utesluta alla poetiska och allegoriska prydnader wid denna minneswården, hwilken med Historisk enfaldighet borde föreställa en Stor och Namnkunnig Konung, hwartil äfwen lades det, at menige man torde gjöra sig orimmelige som oanständige gisningar

¹ A. Lindblom: Franska barock- och rokokoskulpturer i Sverige.

öfwer det halflädda Fruntimret, som blifwit Konungen gifwen til följeslagare.”

Oviljan emot statyförlaget berodde nog även delvis på frihetstidens partipolitik och intrigspel. Det nya förslaget, som är färdigt 1772 och gjutes av Meyer, blir delvis misslyckat i gjutningen, varför en del överarbetningar av statyn verkställas av Sergel. 1791 transporteras statyn till sin plats på torget. Medaljongerna på sockelns sidor äro utförda av Sergel.

Gruppen Axel Oxenstierna och Historien, likaså trofégruppen vid sockelns bas voro ej färdiga 1796, när statyn skulle avtäckas, utan gjutningen därav skulle uppskjutas till lägligare tillfälle, d. v. s. till år 1906.

*Gustav Adolfs torg. Kämnerskammaren.*¹ Vid Malmtorget eller Norrmalmstorg, där hotell Rydberg fanns, låg stadshuset, uppfört eller kanske rättare ombyggt på 1640-talet till kämnerskammare, där drottning Kristina tillika tillstodde inrättandet av ett värdshus. Domstolen flyttades därifrån, och ett förslag uppkom att använda huset till bostad för främmande ministrar. På 1680-talet inkvarterades i detsamma översten vid gardet. — Huset fick namnet Kastenhof efter vinskänken Kasten Hoff under drottning Kristinas tid.

Fig. 43. Normalms sigill.

Gustaf Adolfs torg. Arvfurstens palats. Fältmarskalken Lennart Torstensson hade här inköpt fyra tomter, som han sannolikt började bebygga 1646. Vid hans död 1651 var palatset likväl ej färdigt. Byggnadens huvudfasad är vänd mot Fredsgatan och den monumentala portalen prydes av hans och hans frus, Beata Johansdotter De la Gardies¹ vapen. Sonen Anders Torstensson ärvde

¹ Se not sid. 23.

byggnaden. Efter att ha varit i flera ägares händer inköptes huset 1783 av prinsessan Sofia Albertina. Hon lät tillbygga längan åt torget efter Erik Palmstedts ritningar. Arvfurstens palats' fasad och gamla operahusets voro överensstämmande.

Prinsessan Sofia Albertina inflyttade 1794 i sitt nya palats, som hon bebodde till sin död 1829. Enligt hennes förordnande skall palatset tillfalla den äldste arvfursten, som närmast kronprinsen äger arvsrätt till kronan. År 1902 övertog staten byggnaden för en summa av 2.250.000 kronor.

Gustaf Adolfs torg. Operan. Kungl. Teatern. På den tomt, som upptages av Operabyggnaden, låg under 1600-talet greve Axel Lillies palats. Det Ekebladiska huset vid Jakobstorg och Arsenalsgatan inköptes tillika med det Lillieska för uppförandet av gamla operahuset, som invigdes 1782. Det hade byggts efter C. F. Adelerantz' ritning. Denna byggnad revs på 1890-talet. 1898 blev den nya operabyggnaden färdig. Den uppfördes efter A. Anderbergs ritningar.

Gustav Adolfs torg nr 20. "Centralbankens" hus (Skandinaviska Kredit) är uppfört 1918—20 efter I. G. Clasons ritningar.

Gustav Adolfs torg nr 22—24. Skandivaniska Kreditaktiebolagets hus.

Gustav Vasa Kyrka, se sid. 110.

Hamngatan nr 4. Hallwylska palatset är byggt på 1890-talet efter prof. I. G. Clasons ritningar. Palatset är uppfört av Gävlesandsten. Fasaden åt gatan ger ett intryck av en blandning av venetiansk och spansk stilkaraktär. Palatset innehåller stora konstsamlingar och kommer att bli tillgängligt för allmänheten.

Hamngatan nr 14. Sagerska palatset, färdigbyggt år 1903.

Hamngatan nr 18—20. Nordiska Kompaniets hus är byggt 1915 efter ritningar av Ferd. Boberg.

Hamngatan nr 19. Gymnastiska Centralinstitutet. Kungl. Gymnastiska Centralinstitutet inrättades genom kgl. brev av den 5 maj 1813 på förslag av skalden och fäktmästaren P. H. Ling. Såsom lokal anvisades den forna styckgjutaregården, i vilken institutet alltjämt har sina lokaler, ehuru väl åtskilliga om- och tillbyggnader ägt rum. Styckgjutaregården låg på den gamla rännarbanans område. Detta omfattade förr även hela Hötorget. Rännarebanan begagnades av Gustav II Adolf till exercisplats, och vid drottning Kristinas kröning 1650 och vid flera andra tillfällen anordnades här

"karuseller och upptåg". — Styckgjuteriet innehades på denna plats från 1640 av Gerhard Meyer d. ä. och hans släkt till 1797. Bland de av denna firma gjutna statyerna märkas Gustav II Adolfs ryttarstaty och Gustav Vasas staty.

Hamngatan nr 36. Klara Realskola.

Holländaregatan nr 10. Victor Peterssons Bokindustri A.-B.

Hälsingegatan nr 2. Vasa Högre Flickskola.

Hötorget. Torget anlades i samband med Klas Flemings reglering av Norrmalm på 1630—40-talen. Handeln med hö och fodervaror har här tidvis varit mycket betydande.

På trappan till Konserthuset restes 1936 C. Milles' skulpturgrupp Orfeus i underjorden.

Hötorget. Konserthuset stod färdigt 1926. Byggnaden är uppförd efter ritningar av Ivar Tengbom. Vestibulen prydes bl. a. av några skulpturer av Carl Milles. Den stora salen ger ett synnerligen festigt intryck och verkar "som en portikomsluten gård, över vilken man med osynliga trådar spänt ett soltält", såsom träffande uttalats om dess karaktär. — Den lilla kammarmusiksalen har fått sin dekorativa utsmyckning av Isaac Grünewald.

S:t Jacobs kyrka, se sid. 107.

Jacobsbergsgatan nr 14. Johan Tobias Sergels födelsehus. "Sid. 87 i mantalsboken över Stockholms norra förstads östra övre del och västra övre del för år 1740, således det år, då Johan Tobias föddes", finna vi följande: "Borderaren (sic!) mästare Christopher Zergell med hustru, 3 barn, tjänstefolk pigan Maja, som har i lön 40 daler silfvermynt, är nyligen hitkommen från Tyskland, och bor i kvarteret Jericho n:r 43. Där bodde också konterfejaren Lorenz Pasch med en dräng och 2 pigor samt målarmästaren Danckwart Pasch."¹

Johannesgatan. Sankt Johannes kyrka. Den nuvarande S:t Johannes kyrka uppfördes i gotisk stil 1884—90 efter ritningar av K. Möller. På kyrkogården kvarstår ännu den klockstapel av trä, vilken tillhörde den gamla träkyrkan, som låg här. I denna firades den sista gudstjänsten söndagen den 9 november 1884.

Konung Magnus Ladulås anlade här ett hospital med kapell, vilket kallades S:t Görans kapell, efter det att han tillbytt sig marken år 1286 av ärkebiskopen i Uppsala. Gustav Vasa rev detta 1527 (jfr sid. 20). 1636 byggdes ett jordfästningskapell på denna

¹ Samfundet S:t Eriks Årsbok 1918, sid. 91.

Fig. 44. S:t Johannes gamla träkyrka i Stockholm.

plats, som använts till kyrkogård för Jacobs församling. Detta kapell erhöll namnet S:t Johannes. 1675 blev kapellkyrkan ett kapell under Jacob. 1783 lade Gustav III grunden till en ny stenkyrka, som skulle uppföras i stället för den gamla tillbyggda träkyrkan, men denna blev aldrig fullbordad, och icke förrän 1884 togs arbetet på allvar upp igen. — På kyrkogården vilar bl. a. von Döbeln. Hans minnessten är ritad av F. V. Scholander och avtäcktes den 13 september 1861.

Johannesgatan nr 16. Drottningshuset (eller Ulricae Eleonorae hospital) är upprättat av Karl XI:s gemål, Ulrika Eleonora, år 1686. Drottningen lät nyssnämnda år (el. 1690) uppföra den ännu kvarstående byggnaden.

Karlbergsvägen har ungefär samma sträckning som den gamla "Carlbergs allén", som förde från Carlbergs slott till Norrtullsgatan.

Karlbergsvägen nr 15. Vasa Realskola. (S:t Jacobi Schola 1659.)

Karlbergsvägen nr 34. Gustav Vasa Folkskola.

Karlbergsvägen nr 76 och 86. Birkagården. Birkagården, som erhållit sitt namn efter Birkastaden, verkar för folkbildningsarbetet och social verksamhet.

Foto förf.

Fig. 45. Gamla klockstapeln på Johannes kyrkogård.

Kammakaregatan nr 62. Stockholms Norra Jästfabrik.

Karduansmakaregatan nr 8. Ett exempel på en byggnad, uppförd i en stil, som räknar sina anor från arkitekten de la Vallées verksamhetstid, utgör det s. k. Rudbeckska palatset. Huset är uppfört under 1600-talet. Bland dess ägare under 1700-talet märkas bl. a. riksrådet, friherre Gustav Ruuth, ett par medlemmar av släkten de la Gardie och presidenten greve K. J. Gyllenborg. Palatset restaurerades 1928 och disponeras nu av Kungl. Vattenfallsstyrelsen.

Karduansmakaregatan nr 11 A o. B. Svenska Dagbladet. Tidningen började utkomma år 1884.

Klarabergsgatan nr 58. Svenska Morgonbladet. Tidningen startades år 1890.

Fig. 46. Drottninghuset.

Foto förf.

Klara Västra Kyrkogata nr 3 A. A.-B. Tidningarnas Telegrambyrå.

Klara Västra Kyrkogata nr 6. Dagens Nyheter. Tidningen började utkomma 1864. I hörnet av Klara Västra Kyrkogata och Vattugatan står Lars Johan Hiertas staty. Lars Johan Hierta var född den 23 januari 1801 och dog den 20 november 1872. Hans insats som publicist och riksdagsman har varit av stor betydelse. År 1830 började han utgivandet av Aftonbladet.

Klara Västra Kyrkogata nr 7. Aftonbladet. Tidningen grundad år 1830. I detta hus var förut tidningen inrymd. På hörnet sitter en porträttmedaljong av L. J. Hierta. Se Vattugatan nr 12.

Klara Västra Kyrkogata nr 12. A.-B. Svenska Telegrambyrån, grundad 1867.

Klara Västra Kyrkogata nr 17. Arbetaren. Tidningen grundad år 1922.

Klara Södra Kyrkogata nr 13—15. Klara Folkskola.

S:t:a Clara Kyrka. Konung Magnus Ladulås anlade mellan åren 1282 och 1290 S:t:a Clara kloster och klosterkyrka. Denna kyrka bör ha legat ungefär på den nuvarande kyrkans plats. Vid grundmursgrävningar för Clara folkskola påträffades en del murrester, som härröra från byggnader, som tillhört klostret, likaledes ha murpartier anträffats på andra ställen söder och sydväst om kyrkan. Gustav Vasa lät nedriva klostret och kyrkan 1527, dels för att ej

fienden skulle ha något skydd vid eventuella belägringar av staden, dels för att straffa nunnorna, som vid hans belägring intagit en alltför danskvänlig hållning och alltså voro landsförrädare. — Det samma gjorde han med andra byggnader utanför Stadsholmen (jfr sid. 20).

Johan III lät 1572—1590 uppföra den nuvarande kyrkan. Denna har sedan undergått flera ombyggnader under tiderna. År 1751 härjades kyrkan av eld, och då ödelades torn, tak, inredning, fönster m. m. Efter denna förhärjande brand började ett återställelsearbete under Hårlemans och C. F. Adelcrantz' ledning. Kyrkan återinvigdes till gudstjänstbruk påskdagen 1753, men en del arbeten voro då ännu ej fullt avslutade. 1884—86 ombyggdes tornet efter ritningar av H. Zetterwall. 1905—06 restaurerades kyrkan enligt ritningar av Agi Lindegren, då marmorgolvet, panelningen, orgelfasaden m. m. kommo till. Kyrkans valv målades 1907 av Olle Hjortzberg.

På ömse sidor om det av Adelcrantz 1787—90 ritade altarbordet äro placerade knäböjande änglar, vilka 1904 huggits i marmor efter J. T. Sergels (1740—1814) modeller i gips. Dessa finnas nu i gravkapellet. Altartavlan målades 1766 av Joh. Hoffman. Fönstret ovan altaret skänktes 1907 av konung Oscar II.

Predikstolen är antagligen utförd 1753 efter C. Hårlemans ritningar av snickaren Knis och gesällen C. Heyn, och ornamenten äro antagligen skurna av J. L. Ljung. Dopfunten i koret är ritad av Thor Thorén och utförd 1907—08. Ljuskrönorna äro 1887 gjorda av Wiklunds metallfabrik.

Bland de många epitafierna märkas det över överintendenten C. Hårleman.

Epitafiet över presidenterna Gustaf och Clas Gustaf Rålamb, far och son, döda 1750 och 1765,

De kända kanon- och klockgjutarna Gerhard Meyers epitafium
Fältmarkskalken Johan A. Sandels epitafium.

På kyrkogården vila bl. a. Anna Maria Lenngren, Carl Michael Bellman, Karl Gustav av Leopold, generallöjtnanten E. E. G. von Vegesack.

Klara Kyrkogård. Klara Kyrkskolas gamla byggnad. Om denna skolas tillkomst ger oss J. Elers en för tiden rätt belysande skildring. "Vid Clarae Församlings tilltagande och ungdomens tillväxt, var Kyrkoherden Hammarinus, omtänkt, att få en Barnaskola in-

Fig. 47. S:ta Clara kyrka och Norra Malmen. T. h. Wårdtorne på Brunkebergsåsen. Stick av Sigismund v. Vogel 1647.

rättad, till ungdomens tukt och undervisning i Christendomen. Han föredrog detta angelägna ärendet i Kyrko-Rådet, i Erkebiskopens Doct. Lenaei närvaro, d. 1 Mart. 1649; föreställandes huru församlingen ändå, måste Contribuera, till Lärarnes undehåll i Stor-Skolan.

Uppå ett härom träffat enhälligt beslut, inköptes till Skola, för Kyrkans medel, aldra först, en liten gård vid Kyrkan, och kundgjordes Församlingen derom, samt om barnens antecknande till Skolegång. En Ericus Storm, antogs till förste Skolemästare, vid denna inrättning; men som tilloppet af ungdom var större, än att alla finge rum, i berörde lilla hus; upplät Kyrkoherden dertill, Pastors hus, det han icke sjelv bebodde.

På underdanig ansökan derom, lät Dr. Christina, d. 28 Junii 1649 utfärda, Dess särdeles nådiga Privilegium, för denna Barnaskola; innehållande: att njuta all den rättighet, i ett och annat bestående, som Trivial-skolan inne i staden, för detta, af Clarae Församling

njutit och uppburit; så att Församlingen på intet sätt vidare, hade med Trivial-skolan, att beställa; att vara inbegrepen, under Skolordningen, med allt hvad den innehåller och medgifver; att vara under Kyrkoherdens och Kyrko-Rådets inspection; att med Erkebiskopens minne, antaga Lärare, samt derom så förordna, som med ändamålet öfverensstämmer; att inga pojkar utom dem, som höra till Skolan, tillåtas gå Ostiatim, eller sjungande och läsande, besöka Församlingen: hvarvid icke en hop visor, till förargelse måtte brukas; utan vackra andeliga Psalmer, m. m.

Efter detta Privilegii erhållande, gjordes vackra sammanskotter, till en skolhus-hyggnad af sten, som tillika vore tillräckelig, för Skolmästaren till våningsrum. Platsen dertill valdes på Kyrkogården, der Skolan ännu är; och blef färdig 1655; hvarest till Hammarins förtjente minne, på Östra sidan, uti en inmurad sten, lästes:

Cum Privilegio S. R. M.
 Mediante quorundam
 Piorum Liberalitate.
 Hanc Scholam Aedificari curavit
 M. Samuel Bened. Hammarinus
 Hujus Ecclesiae Pastor.
 A:o MDCLV."

(Med hennes kungliga Majestäts privilegium och med några frommas frikostiga bistånd lät denna församlings kyrkoherde magister Samuel Hammarinus år 1655 bygga denna skola.)

Vid 1751 års brand förstördes bygnaden men restaurerades och ombyggdes enligt vad en inskription från 1820 över norra ingången förtäljer. Vid södra ingången finnes följande inskription: "Aedes scholae Clarensis instauratae et dimidia parte auctae anno MDCCCXLI" (Klara skolhus återställdes och ökades till hälften år 1841).

Skolan kallades efter 1820 för trivialskola och senare Klara lägre elementarskola till 1880. Den slogs då tillsammans med Stockholms gymnasium (se sid. 81) till Högre latinläroverket å Norrmalm (se sid. 22).

Grundaren av nämnda skola i Klara församling var kyrkoherde i både Klara och Bromma församlingar. Samuel Hammarin (död 1663) hade en gång nedskurit en kvinna, som hängt sig i Bromma prästgård. Hans handling ansågs så förnedrande, att då han följande söndag skulle predika, var kyrkan tom. Både häradsrätten

Fig. 48. S:ta Clara kloster, längst bort Munklägret, d. v. s. nuv. Kungsholmen, t. v. synes pålkransen. Stick av Padt—Brugge 1676.

och konsistorium dömde Hammarinus till avsättning från ämbetet. Genom kunglig nåd återfick han sedermera heder och ära. Han levde sedan som privatman och bodde i ett hus vid Mästersamuelsgränd, som ingår i nuvarande Mästersamuelsgatan.

Kungsbron byggdes åren 1878—81.

Kungsgatan nr 30. Norra Kungstornet, byggt efter ritningar av S. Wallander. Tornet blev färdigt år 1923.

Kungsgatan nr 33. Södra Kungstornet är uppfört efter I. Callanders ritningar.

Kungsgatan nr 38. Centrum. Ett efter moderna principer uppfört affärshus (1930).

Kungsgatan nr 63. Oscarsteatern är uppförd efter arkitekt A. Anderbergs ritningar och invigd i december 1906.

Kungsgatan nr 74. Nya Dagligt Allehanda. Tidningen är grundad 1859.

Kungstensgatan nr 2—4. Stockholms Borgarskola, grundad år 1836.

Kungstensgatan nr 4. Grevesmühlska Samskolan.

Foto förf.

Fig. 49. Kungsgatan med Kungstornen. T. v. Centrum.

Kungstensgatan nr 45. Stockholms Högskola, (se sid. 93).

Kungstensgatan nr 49. Farmaceutiska Institutet. Institutet inrättades 1837 av apotekaresocieteten.

Kungsträdgården. Kungsträdgården räknar sin tillvaro från mitten av 1400-talet. Den har under tiderna undergått många förändringar. Omkring 1820 togs den mur bort, som förr omgav Kungsträdgården, med undantag för den norra sidans mur. Trädgården blev då en allmän plats.

Kungsträdgården. Karl XII:s staty är utförd av J. P. Molin. Statyn restes år 1868. De omgivande mörsarna äro gjutna år 1673 av Andreas Herold i Dresden. På dem är senare anbragt en inskription av följande lydelse: "Med Guds hielp af Carl XII tagit medh festningen Neumunde 11 Decemb. 1701".

Kungsträdgården: Molins fontän utfördes på uppdrag av styrelsen för 1866 års Stockholmsutställning, som var förlagd till Kungsträdgården. Fontänen, som modellerats av Molin, uppställdes i industrihallens mitt. Som ett minne över utställningen lät man gjuta i brons den endast i gips utförda modellen. Fontänen uppställdes 1873 på sin nuvarande plats.

Kungsträdgården. Karl XIII:s staty är utförd av E. G. Göthe. Statyn avtäcktes 1821. Bronslejonen omkring statyn äro modellerade av Fogelberg.

Kungsträdgården. S:t Jacobs kyrka. På norra malmen omnämnes år 1343 ett kapell, helgat åt S:t Jacob, de sjöfarandes skyddspatron. Kapellet synes ha legat ej alltför långt ifrån den hamn, som under medeltiden funnits här (se sid. 15). Vid reformationens genomförande 1527 erhöi Gustav Vasa tillstånd att riva ned S:t Jacobs kyrka eller kapell, dels för att ej en belägrande här skulle kunna

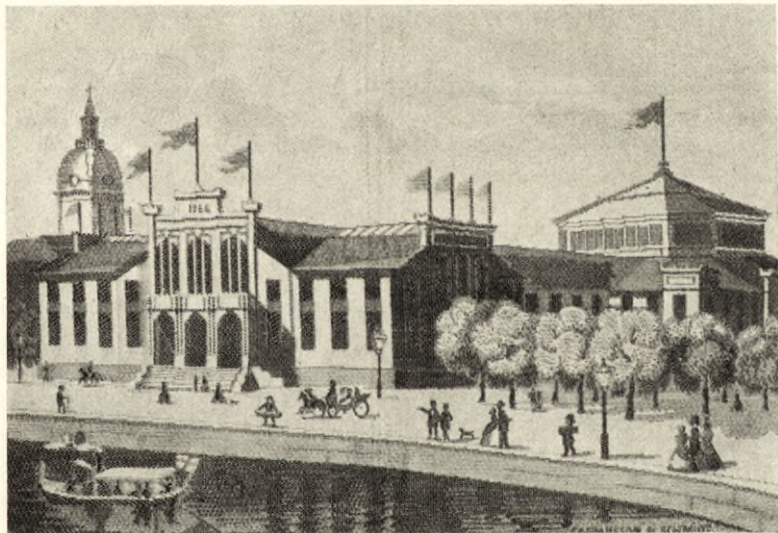

Fig. 50. 1866 års utställning i Kungsträdgården.

utnyttja den fasta byggnaden, dels för att använda byggnadsmaterialet till upphjälpanDET av försvarsverken på stadsholmen.

Johan III lät på 1580-talet sin arkitekt Willam Boy uppgöra ritningar till den nya kyrkan. Den blev likväl ej fullbordad förrän under drottning Kristinas förmyndarregering under byggmästaren Hans Fersters ledning och invigdes år 1643 den 26 november. En del arbeten på kyrkan voro då ej fullt slutförda. Kyrkans vackraste prydnad är den södra rikt skulpterade barockportalen av sandsten, som utförts av C. J. Döteber och skänkts 1644 till kyrkan av amiralen och krigsrådet Henrik Fleming och hans andra fru, Sigrid Kurtzel, och L. Gilles.

År 1723 den 15 maj ödelades tornet genom åskeld. Under Georg Adelcrantz' ledning restaurerades kyrkan efter branden, och tornet erhöLL då sitt nuvarande utseende.

Kyrkans altartavla (Kristi förklaring), nu placerad i södra sidoskeppet, är målad av F. Westin (f. 1782, d. 1862).

Kyrkans inre ger genom sin treskeppighet och de mäktiga sandstenspelarna ett ståtligt och förnämt intryck. Kyrkan har restaurerats 1937.

På kyrkogården vila bland andra skalden Johan Henrik Kellgren, född 1751, död 1795, och på kyrkans norra yttervägg sitter en marmortavla över hans grav.

Kungsträdgården. Blancheteatern.

Kungsträdgårdsgatan nr 2 B. Svenska Handelsbanken. A.-B. Svenska Handelsbanken grundades 1871 under namn av A.-B. Stockholms Handelsbank. Denna byggnad är uppförd efter E. Josephsons ritningar och togs i bruk 1905. Huset därinvid stod färdigt 1919 (ing. Arsenalsgatan nr 11, vars portar äro utförda i driven koppar). Banken omfattar hela kvarteret.

Kungsträdgårdsgatan nr 6. Järnkontorets hus, byggt år 1875 i fransk renässans efter arkitekten A. F. Kumliens ritningar och prytt med en fris, föreställande järnindustriens utvecklingshistoria. Frisen är utförd av bildhuggaren Fr. Kjellberg. — Järnkontorets inrättande stadfästes genom Kungl. brev av den 29 dec. 1747.

Kungsträdgårdsgatan nr 8. Stockholms Enskilda bank. År 1915 togs den efter I. Tengboms ritningar uppförda byggnaden i besittning. Den är prydd med skulpturer av Carl Milles. — Stockholms Enskilda bank grundades 1856 av A. O. Wallenberg.

Kungsträdgårdsgatan nr 14. Livförsäkringsbolaget Thules hus är uppfört efter ritningar av E. Lallerstedt.

Luntmakaregatan nr 52. Folkets Dagblad Politiken. Tidningen började utkomma år 1916.

Luntmakaregatan nr 101. Stockholms Samgymnasium.

Malmskillnadsgatan nr 56—58. Palmgrenska Samskolan. F. d. Grevesmühlska skolans lokaler disponeras nu av Palmgrenska Samskolan. År 1797 erhöll tobaksfabrikören Peter Sedergren tillstånd till en nybyggnad här. — Stockholms borgarskola grundades 1836.

Malmskillnadsgatan nr 62—64. Brandkårens huvudstation (Johannes brandstation). — Redan i den gamla Björköarätten och stadslagen finna vi föreskrifter om byggnadssättet och om eldsläckningsredskap för att söka avvärja våldeldens faror. I varje gård skulle finnas en sju alnar lång stege, en tolv alnar lång brandhake, en eldyxa, ett ämbar och en tunna vatten stående framför varje gård. Därjämte voro grannarna skyldiga att hjälpa till vid släckningsarbetet. Under 1600- och 1700-talen utfärdades flera brandförordningar. Efter det att huvudstaden 1861 erhållit vattenledning, underlättades släckningsarbetet högst väsentligt. 1874 antogs ett förslag till omorganisering av brandväsendet, vilket förslag blivit grundläggande för hela vårt moderna brandväsen.

Mästersamuelsgatan nr 40. På byggnaden är uppsatt en tavla, som omnämner, att den världsberömda sångerskan Jenny Lind föddes här den 6 okt. 1820. Se sid. 145.

Mästersamuelsgatan nr 44. Martinska bildsamlingen. Tekniska Skolan. Martinska bildsamlingen omfattar avbildningar av konst, konsthantverk och konstindustri. — Artisten Mandelgren, ornamentsbildhuggaren Ahlborn och snickaren Berlien inrättade 1844 en söndagsritskola för hantverkare, och ur denna har sedermera Tekniska skolan framvuxit.

Mästersamuelsgatan nr 47. Det gamla 1600-talshuset, som nu disponeras av Lantbruksakademien, Stockholms läns- och stads-hushållningssällskap, Olofsskolan, tillhörde 1787—93 överstelöjtnanten vid livgardet K. P. Lilliehorn. Han var en av huvudmännen i sammansvärjningen mot Gustav III:s liv och blev 1792 dömd till döden men blev benådad och fick gå i ständigt landsflykt.

Nationalmuseum (se sid. 117).

Norra Blasieholmshamnen (ingång Stallgatan nr 9). Nybrokajen. Musikaliska akademien. Akademiens byggnad är uppförd efter

arkitekten J. F. Åboms ritningar 1878. Gustaf III gav musikaliska akademien sitt stadfästelsebrev den 8 september 1771.

Norra Smedjegatan nr 24. Katolska kyrkan S:t Eugenia. Den romersk-katolska församlingens kyrka S:t Eugenia uppfördes 1836—37. — Toleransplakatet för katoliker utfärdades 1781. Två år därefter anlände en apostolisk vikarie.

Norrtullsgatan nr 2. Stockholms Högskola. Högskolans nya byggnad vid Norrtullsgatan blev färdig våren 1927 och är uppförd efter ritningar av prof. E. Lallerstedt. Till denna byggnad äro Högskolans humanistiska och juridiska avdelningar förlagda. — Stockholms Högskolas grundstadgar fastställdes 1877 (jfr sid. 92—93).

Norrtullsgatan nr 18. Matteus Folkskola.

Norrtullsgatan nr 38. Palmérs Gravvårdsutställning.

Norrtullsgatan nr 45. Borgerskapets änkehus. Stiftat 1724. Det har förr haft sina lokaler i f. d. Sparreska palatset vid Hamngatan, vilket revs, när Nordiska Kompaniet byggdes. På änkehusets nuvarande tomt låg det av Bellman i Fredmans epistel nr 44 be-sjungna värdshuset "Tre liljor".

Norrtullsgatan. År 1671 kunde Norrmalms tull utflyttas till Stallmästaregården, därigenom att staden år 1670 erhållit en donation av jordområden ända hit ut. De kvarstående tullpaviljongerna äro byggda på 1740-talet efter ritningar av J. E. Carlberg.

Norrmalmstorg. Torget erhöi 1853 sitt nuvarande namn. Dess forna namn Packartorget har väl sin förklaring därav, att på torget som slutade med en kaj vid Ladugårdslandsviken, ompackades salt fisk och strömming. 1776 flyttades straff- och skampålen med alla sina tillbehör hit från Stortorget. (Jfr sid. 60).

Nybrokajen, se Norra Blasieholmshamnen.

Nybroplan. John Ericssons byst.

Odentorget. Stockholms Högskolas biokemiska institut.

Odenplan. Gustav Vasa kyrkan. Kyrkan byggdes efter ritningar av Agi Lindegren. Den invigdes i juni 1906, är uppförd i barockstil och är av centralkyrkotyp med en vacker kupol. Kyrkan är prydd med doriska kolonner. —

Altarprydnaden har kyrkan förvärvat av Uppsala domkyrka. Altarprydnaden blev förfärdigad omkring år 1732 och utfördes av den kände konstnären Burchard Precht (död 1738).

Under kyrkan är en krypta. Bredvid denna inreddes 1923—24

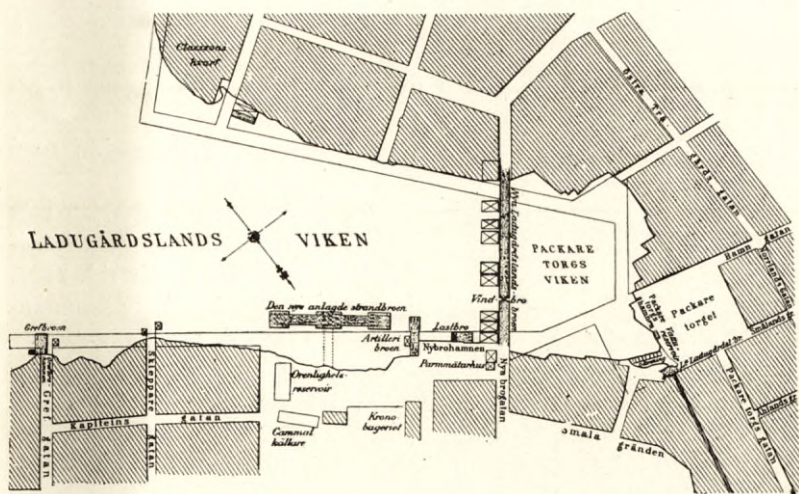

Fig. 51. Karta över Ladugårdslands- och Packaretorgsviken, upprättad 1749 av S. J. Torslund. Packaretorget, nu Norrmalmstorg, Packaretorgsviken, nuv. Berzelii park, Nya Ladugårdslandsbron, numera Arsenalsgatan och Ladugårdslandsviken, nu Nybroviken.

under södra korsarmen ett kolumbarium med omkr. 900 nischer för askurnor.

Församlingen avskildes den 1 maj 1906 från Adolf Fredriks församling.

Regeringsgatan 53. A.-B. R. F. Cleves glassliperi.

Roslagstorg. År 1800 beskrives torget såsom "snett, trångt och irreguljärt på alla sätt". Vid torget ligga spårvagnsstallarna och andra byggnader, som höra samman med Stockholms spårvägar. År 1927 firade Stockholms spårvägar sitt 50-årsjubileum.

Roslagsgatan nr 1. Högre Realläroverket å Norrmalm.

Roslagsgatan nr 61. Johannes Folkskola.

Rödabergsbrinken nr 9. Blomstergården. Blomsterfonden började år 1921 sin verksamhet, och denna byggnad är stiftelsens första anläggning.

Rödabergsområdet är en del av den gamla egendomen Rörstrand.

Rödbodtorget. På planteringen står en bronsstatyett "Morgonbad", modellerad av Anders Zorn.

Rödbodtorget. På denna plats och på centralpalatsets tomt lågo en del bryggghus och bodar för varuupplag, som tillhörde staden

och vilka vanligen kallades Röda bodarna, varav platsen sedermera fått sitt namn.

Rödbodtorget. (Jacobsgratan nr 30). Arméförvaltningens byggnad.

Rörstrandsområdet. På fabriken gamla område ha sedan 1926 en mängd bostadshus växt upp.

Rörstrands porslinsfabrik inrättades 1726 och hade sina fabriker på Rörstrands egendom till 1926, då dessa nedlades och hela fabriken överflyttades till dotterfabriken i Göteborg (jfr sid. 112).

Rörstrandsgratan nr 5. Filadelfiaförsamlingens kyrka är sammanbyggd med en del av "Rörstrands slott" (jfr sid. 112).

Sabbatsberg. Här låg förr egendomen Rinkeshov. 1709 ägdes området av källarmästaren och innehavaren av värdshuset Rostock vid Västerlånggatan, Valentin Sabbath. 1751 inköpte staden egendomen till fattighus. 1761 invigdes fattighuset av kyrkoherden i Ridderholmsförsamlingen Abraham Pettersson.

På Sabbatsbergsområdet fanns även en hälsobrunn, som upptogs 1734. En del byggnader uppfördes i samband med den här grundade brunnsinrättningen.

Sabbatsbergs sjukhus har under 1800-talets senare hälft efterträtt den gamla brunnsinrättningen.

S:t Eriksbron invigdes den 15 december 1906. Bron undergår nu (1937) en breddning och ombyggnad.

S:t Eriksgatan nr 125. Vin- och spritcentralens lagerhus, byggt efter ritningar av Cyrillus Johansson 1923.

Sergelgatan nr 1. I detta hus hade Johan Tobias Sergel sin ateljé.

Sergelgatan nr 8. Fredrika Bremer bodde 1855—65 i detta hus, såsom en utanpå huset uppsatt tavla omnämner.

Slöjdgatan nr 2. Nya Elementarskolan i Stockholm (Statens Provskola). Skolan tillkom år 1828.

Strömgatan nr 24. Rosenbad.

Namnet kan ha sitt intresse att dröja ett ögonblick vid. Stockholmsforskaren Nils Östman har i sin utredning av tomten och dess bebyggande givit en förklaring på namnet Rosenbad. Den 11 mars 1681 köper gulddragaren, mästare Jakob Archenholtz och badarmästaren Christopher Thiel en del av det nuvarande kvarteret Rosenbad av Carl Bååth.

Christopher Thiel började omedelbart efter tomtköpet att för-

bereda sitt badhusbygge. 1684 stod badhusbygget färdigt. I sitt testamente omtalar Thiel, att huset hade uppbyggt "med främmande och låntagna penningar", men allt hade genom "Guds milda välsignelse och genom vår profession och mycket sammanlagt arbete" efter hand betalts.

De bad, som Thiel serverade sina gäster, voro icke endast vanliga "vattubad", utan också den tidens medicinska bad, liljebad, rosenbad och kanske även kamomillbad. Uppkomsten av namnet Rosenbad är alltså tydlig.

En gammal badform, som togs upp i Rosenbad, var brudbadet. Tidigare hade dessa ägt rum i Stenbadstugan eller Stora badstugan. Efter brudbadet följde en festmåltid hos anhöriga, där det var "mycket fruntimmer och cavalliers" närvarande.

Thiel dog den 16 maj 1721.

Inom kvarteret Rosenbad, som omfattade flera tomter, reste sig sedermera ett av det gamla Stockholms ståtligaste palats. År 1787 började riksmarskalken greve Karl Bonde lägga grunden till sitt palats, som uppfördes efter Erik Palmstedts ritningar. Fasaden smyckades åt Strömmen av en rad praktfulla kolonner. Tyvärr fick detta och de andra byggnaderna på tomten vika för det av Ferdinand Boberg i venetiansk stil uppförda huset.

I det nuvarande Rosenbads sydöstra hörn är anbragt en relief av det Bondeska palatset samt åren 1789—1898. Och 1899—1902, vilka senare syfta på det nuvarande husets byggnadstid.

1911 inköpte staten en stor del av kvarteret Rosenbad. Landshövdingen i Stockholms län har här sin bostad.

Surbrunnsgatan nr 64. Hamburgerbryggeriet.

Sveaplan. Stockholms högre allmänna läroverk för flickor. Inrättat år 1929.

Sveavägen. En av de stora trafikleder på Norrholm, som 1866 års gaturegleringsförslag upptog, var Sveavägen. Gatan har senare dragits fram till Konserthuset vid Kungsgatan. Märkligt nog hade det förslag, som Jean de la Vallée 1654 framlade, ungefär samma riktning på denna gata, som här planerades.

Sveavägen. Adolf Fredriks kyrka. Den nuvarande Adolf Fredriks kyrkogård hade under äldre tider tillhört S:ta Clara kyrka, och i ett brev till Kungl. Maj:t av den 11 juni 1673 gör Clara församling en ansökan om att på den nyssnämnda kyrkogården få uppföra ett träkapell, så att vid begravningar präst och församling

kunde "vara frie för oväder och väta". Församlingen erhöll det begärda tillståndet, och på våren 1674 är kapellets yttre fullbordat. Alla de kostnader, uppförandet dittills dragit, samt vad som åtgick för dess fullbordande bestredos av handelsmannen och rådmannen Olof Larsson.¹ Till hans ära får det nya kapellet namnet Sankt Olof. Detta kapell kvarstod efter en del tillbyggnader, ända tills grundstenen för den nuvarande Adolf Fredriks kyrka lades den 3 maj 1768 av konung Adolf Fredrik. Om denna ståtliga ceremoni berättar kyrkorådsprotokollet följande: "Sedan således Guds-tjensten (klockan 11 i Träkapellet) blifwit slutad, på sätt som dess början, näml. med sång och Instrumental Musique, så skedde procession utur kyrkan på kyrkogården till grundstenens läggande i följande ordning.

Först kyrkovårdarne, Handelsmännen Carl Anthon Beve och Hindrich Hindrichsson, bärandes hwardera ett silfwerfat, och lågo å det ena de penningar, som i grundstenen inläggas skulle, och å

¹ Han var född i Söderköping 1592 och död i Stockholm den 29/3 1675. Han blev kämnär på Norrmalm och rådman därstädes 1622. Hans tredje fru Anna Chatarina Grundell var syster till fältmarskalken Helffeldt. (Jfr Storkyrkan sid. 52).

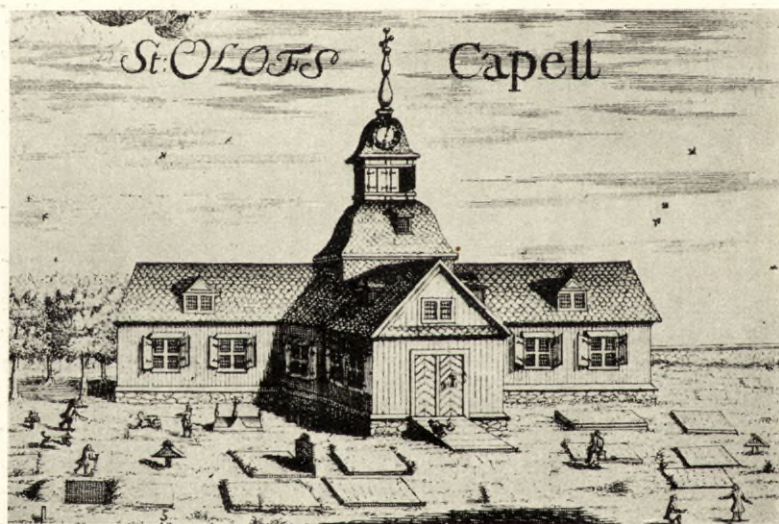

Fig. 52. S:t Olovs kapell år 1727.

det andra, en till nedmurandet af samma penningar, dertill gjord hammare af polerat stål med Ebenholtz skaft, samt murslef af silfwer, äfwen med Ebenholtz skaft: och blef detta fat buret af Herr Beve, som det förra af Herr Hindrichsson.

Dernest gingo Herrar Deputerade vid kyrkobyggnaden 2:e i hvarje led.

Så Herrar Kyrko Råder.

Derpå församlingens prästerskap.

Hwarefter Kongl. Maj:t Sjelf med deras Kongl. Högheter Prinssarne följde.

Och sist hela den ansenliga Kongl. Svite, som vid detta Tillfälle Kongl. Maj:t var följaktig.

Då Kongl. Maj:t med samteliga, stannat uti den härtill uppkastade grundgräfningsgrop, hwilket ställe med nedgången, såsom ock vägen alltifrå Choret i Kyrkan, var beklädt med blått kläde med kronor uppå, nedhissades i detsamma, genom en dertill förfärdigad kran, sjelfwa grundstenen, som wid nedfirandet blev så afpassad, att han wardt liggande just midt under altarets mur; i hwilken sten, hwaruti var uthuggit hål, med bly beklädd, Kongl. Maj:t, under en talrik församling af åskådare, med egen hög hand inlade penningarna, samt derpå med murbruk, hwaraf 3:ne slefwar togs, igenmurade och med hammaren på knackade; då Doctor Hauswolff vid hwarje slef med hög röst sade: I Namn Faders och Sons, och Hans Helge Andes, Amen.

Och wardt just vid dessa orden som efter gifwen Signal 64 kanon skott lossade, som äfwen lika många vid Kongl. Maj:t afresa; hwarefter Doctor Hauswolff slutade Acten med välsignelsen.

Det var ock vid denna grundstens läggning, och då allt således slutades, som Kongl. Maj:t täcktes i Nåder, till murmästare i ämbetet förordna werckgesällen Hind. Elies, hwilken som werckgesäll, för Afl. Slottsmurmästaren Körners Enkas räkning, wid kyrkan arbetade; och tillsade Herr Öfwerståthållaren Lantinghausen att sådant å wederbörlig ort anmäla. Och detta till den änden, på det Elies med desto mera flit, åhoga och agtsamhet skulle sin sak, till kyrkans bästa, fullgjöra. Och som vid slike tillfällen är brukeligt, att slefwen och hammaren tillfalla Murmästaren, så skedde det ock här, att Elies dem undfick.

Kongl. Maj:t hugnade ock i nåder slottsmurmästaren Körners

Enka, såsom till någon uppmuntran, i hänseende dertill att dess folk vid Kyrkan arbetade, med dess höga krönings-Medaille.

Den Collect, som vid detta tillfället, så i kyrkan, som på kyrkogården insamlades, finnes i kyrkans räkenskaper vara upptagen. (Enl. uppgift i Dagligt Allehanda den 4/5 1768 inflöt 5.000 daler kopparmynt.)

Och slutel. som Gardiet med Artilleriet icke något arfwode härwid hade, så blefvo å Kyrko Rådets och Deputerades bekostnad, med nödig förfriskning på rännarebanan undfägnade, så Office-rare, som gemene man."¹

Kapellet revs ej nu heller, utan den nya kyrkan, vars ritningar uppgjorts av Carl Fredrik Adelcrantz, byggdes omkring träkapellet, som sålunda användes till gudstjänst, ända till dess att den nya kyrkan stod färdig. Man fick då helt plocka ned träkapellet och taga ut virket genom den nya kyrkans dörrar och fönster. Trefaldighetssöndagen 1774 hölls sista gudstjänsten i den gamla träkyrkan S:t Olof. Första söndagen i advent 27 november samma år hölls den högtidliga invigningen av Adolf Fredriks kyrka. Denna skedde också med kunglig pomp och ståt. Invigningsceremonien förrättades av biskop D. Herweghr (i Karlstad).

Tornbyggnaden och en del inre utsmyckning voro fullbordade 1783. Kyrkans altartavla är en relief (Kristi uppståndelse), utförd av J. T. Sergel år 1785. Sergel har även utfört det monument över den stora filosofen Cartesius, som Gustaf III lät uppsätta år 1781. Den latinska inskriften lyder i översättning: "Gustav, Sveriges arvfurste, reste år 1770 detta minnesmärke över René Descartes, född i Frankrike 1596, död i Sverige 1650".

Målningarna i kyrkans valv äro utförda 1899—1900 av Julius Kronberg. Kyrkan genomgick 1893—95 en restaurering under Agi Lindegrens ledning, varvid bl. a. altarväggens rika utsmyckning i stuck efter gustavianska motiv kom till och även marmorimitationen i väggarnas färg.

På kyrkogården vila bl. a. skalden Bengt Lidner (f. 1757, d. 1793), statsmannen Hjalmar Branting (f. 1860, d. 1925), skulptören Johan Tobias Sergel (f. 1740, d. 1814).

Sveavägen. På norra sidan av Adolf Fredriks kyrkogård står ännu det hus kvar, där församlingens apologistkola var inrymd

¹ O. Mannström: Adolf Fredriks kyrka och S. Olovs kapell i Stockholm sid. 9. ff.

från 1707 till 1872. Den latinska inskriften ovanför porten till huset lyder i översättning: "Pastor Simon Isogaeus (i Klara), vilken det nu levande släktet och dess efterkommande skola prisa, lät uppföra mig i Herrens år 1707". — I detta hus hade under sista fjärdedelen av 1800-talet fru J. C. Isaksson sin knyppelskola. — Byggnaden är ett gott exempel på ett skolhus från den karolinska tiden.

Sveavägen. På Adolf Fredriks kyrkogård står en byst av statsmannen Karl Staaff, utförd av Carl Eldh.

Sveavägen nr 48. Ateneum för Flickor.

Sveavägen nr 51—53. Åhlén & Åkerlunds boktryckeri och förlag.

Sveavägen nr 56. Albert Bonniers Bokförlag.

Sveavägen 65. Handelshögskolan. Byggnaden är uppförd 1924—26 efter I. Tengboms ritningar.

Sveavägen 65. Statens Ostasiatiska samlingar. Museet belyser Östasiens arkeologi och tidigare konsthistoria. Museet öppnades 1928 för allmänheten och förvaltas av Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien (se sid. 131). De märkliga samlingarna från Kinas förhistoria ha till stor del sammanbragts av museets skapare, prof. Johan Gunnar Andersson.

Sveavägen nr 73. Stadsbiblioteket. Byggnaden är uppförd 1924 efter arkitekt E. G. Asplunds ritningar.

Södra Blasieholmshamnen nr 6. Bolinderska huset. Byggnaden äges nu av Kungl. Automobilklubben. Arkitekt Gustaf Lindgren skriver år 1897 om detta hus följande: "Det lilla öfverdådigt rikt utstyrda, venetianskt gratiösa Bolinderska huset" är byggt av överintendenten Helgo Zettervall.

Södra Blasieholmshamnen. Nationalmuseum. Jfr sid. 121.

Nationalmuseum. Byggnaden invigdes 1866 och är uppförd efter F. A. Stülers ritningar i venetiansk palatsstil. I byggnaden äro inrymda "svenska statens konstsamlingar", vilka utgöra "nationalmuseum" och tills vidare i en del av bottenvåningen statens historiska museum jämte Kgl. myntkabinettet.

Nationalmusei stora huvudgrupper omfatta måleri- och skulpturavdelningen, konstslöjdsavdelningen, antiksamlingen, gravyr- och handteckningssamlingen och möbelavdelningen.

Statens historiska museums samlingar bestå av en förhistorisk avdelning omfattande sten-, brons- och järnåldersavdelningarna, en

medeltidsavdelning och en nyare tidsavdelning samt Kungl. myntkabinettet med mynt- och medaljsamlingen.

Södra Blasieholmshamnen. I parken utanför Nationalmuseum står en skulptur, "Fosterbröderna", utförd av Theodor Lundberg. I samma park står även "Bältespännarna" av I. P. Molin. Likaledes "Ynglingen med sköldpaddan" av J. Börjeson.

Tegelbacken (Jacobsgratan nr 32), f. d. Kronprinsens stall, byggt vid mitten av 1700-talet.

Tegnêrlunden nr 5. Wallinska skolan.

Tegnêrsgratan nr 44—46. Adolf Fredriks folkskola.

Torsgratan nr 2. Tidningen Social-Demokraten, vars första nummer utkom den 25 september 1885, har här sina lokaler.

Tunnelgratan. Tunneln är byggd 1884—86 av ingenjör K. Lindmark. Den är 231 m lång, 4 m hög och 4 m bred.

Wahrendorffsgatan. Synagogan, uppförd efter Scholanders ritningar; invigdes 1870.

Wahrendorffsgatan. Mosaiska församlingens hus är uppfört 1927 efter Erik Josephsons ritningar.

Wallingatan nr 2. Statens Etnografiska museums studiemagasin (se sid. 139).

Wallingatan nr 12. Norrmalms Enskilda läroverk.

Vanadislundén. Stefanskyrkan. Kyrkan på Vanadislundens södra sluttning uppfördes efter Carl Möllers ritningar och invigdes Kristi himmelfärdsdag 1904. Den är uppförd av Närke sandsten. Krucifixet ovanför fasadens stora fönster är utfört av Carl Eldh. Kyrkan restaurerades 1925—26 under G. Clasons ledning, varvid ett nytt altarskåp utfördes av E. Forseth och skulpturer av Anna Petrus.

Vanadisvägen. S:t Matteus kyrka. Kyrkan är byggd efter E. Lallerstedts ritningar och invigdes Adventsöndagen 1903. Kyrkan har år 1923—25 undergått en genomgripande restaurering och tillbyggnad, varvid Olle Hjortzberg dekorerat koret med målningar. Ivar Johnsson har utfört den skulpterade altarpopsatsen.

Vanadisvägen nr 16. Folkskola.

Vasagatan. Centralstationen byggd 1870 av hovintendenten A. Kumlien. En del ombyggnader ha företagits 1910 och 1925—27.

Vasagatan. I parken vid Centralstationen står Nils Ericsons staty, modellerad av J. Börjeson. Den restes år 1893.

Vasagatan nr 3. Järnvägmuseet. Museet ger en överblick över

den stora utveckling, järnvägsväsendet undergått alltifrån den första järnvägens anläggande 1825 (Stockton—Darlington i England) till våra dagars elektrifierade statsbanor. Bl. a. finnes i samlingarna även en serie intressanta modeller av lokomotiv, vagnar, ångfärjor, signalapparater m. m.

Vasagatan nr 14—18. A.-B. Esseltes byggnad invigdes i december 1934. Den utgör ett prov på en modern affärsfastighet, vars fasad dessutom helt tagits i ljusreklamens tjänst.

Vasagatan nr 19—21. Vasateatern. Teatern är inrättad i K. O. Lundbergs palats och öppnades år 1886.

Vasagatan nr 28—34. Centralpostkontoret. Längan åt Vasagatan fullbordades 1903 efter F. Bobergs ritningar.

Vattugatan nr 12. Stockholms-Tidningen. Tidningen startades år 1889. Stockholms Dagblad. Tidningen grundades år 1824.

Västra Trädgårdsgatan nr 2. Drottning Kristinas lusthus. Lantmäteristyrelsen. Byggnaden började uppföras 1642 och blev färdig 1644. Åt Lantmäteribacken reser sig en förnämlig portal krönt av riksvapnet, i vars mitt man ser regenternas av Vasahuset karakteristiska emblem, Vasen. Huru länge byggnaden, som fick ersätta ett äldre trähus på samma plats, fick tjäna som "lusthus" vid de fester, som i äldre tider kungliga familjen gav i sin trädgård, anser F. U. Wrangel ej fullt utrett. Men 1689 började Kongl. Generallandtmäterikontoret att flytta in i en del av huset, där det än i dag residerar.

Västra Trädgårdsgatan nr 8. Blanche-Teatern. I en sal, som i början av 1880-talet tjänstgjort som mera tillfällig teaterlokal, inrättades 1915 änyo en teatersalong.

Västra Trädgårdsgatan nr 10. I en våning i tr. upp har Statens etnografiska museum utställt sina afrikanska samlingar.

Västra Trädgårdsgatan nr 15. Svenska Tändsticksaktiebolagets f. d. hus. Byggnaden är uppförd efter I. Tengboms ritningar och invigdes år 1928. Carl Milles har utfört en del djurskulpturer. I detta hus är numera inrymt A.-B. Industrikredit.

SKEPPSHOLMEN MED KASTELL- HOLMEN

Johan III:s lusthus, kasern nr 1. Byggnaden torde härröra från 1500-talet. I sin almanacka skrev hertig Karl den 21 maj 1592: "War kunggen på Wångsön och fick sigh matt åm aftenen". Den 27 och 28 antecknade han: "Disse två dagar ått kungen på holmen hoss tett nie (nya) husett."

Byggnaden har sannolikt uppförts omkring 1592 och kan alltså med full rätt kallas Johan III:s lusthus eller lustslott.

En praktfull portal krönes av riksvapnet med en kunglig krona.

Byggnaden restaurerades på 1840-talet och erhöll därvid sin gavelprydnad och andra ornament. Det röda huset dominerar hela Skeppsholmens västra höjd.

Långa raden på Skeppsholmen anses vara uppförd under Karl XI:s tid som bostäder för en del av flottans befäl.

Sjökrigsskolan på Skeppsholmen är ett militärläroverk, där officerare vid flottan och kustartilleriet erhålla sin utbildning.

Skeppsholmsbron, byggd 1858—61. På mittspannet finnes Karl XV:s krönte namnskiffer.

Skeppsholmskyrkan. Grunden till Skeppsholmskyrkan eller Carl Johans kyrkan lades år 1824, efter det att den gamla Holmkyrkan av trä brunnit ned. Ritningarna till den nya kyrkan äro uppgjorda av Fr. Blom. Kyrkan blev färdig 1842 och invigdes den 24 juli nämnda år av den bekante överhovpredikanten och ordensbiskopen (som sedermera blev biskop i Växiö) Christoffer Isak Heurlin. Carl XIV Johan skänkte till kyrkan nattvardssilvret. Altartavlan (Kristus bärande sitt kors) är målad år 1840 av J. G. Sandberg. På ömse sidor om altaret stå Byströms kända grupper Tron, Hoppet och Kärleken, en gåva av konstnären själv. De bilder av apostlarna, som stå i nischer runt väggarna, äro utförda av norrmannen Michelsen.

En relik från Sveaborg äger kyrkan i det altarkläde, som är "bergadt af gifvaren vid fiendens intåg 1808 och ånyo skänkt till Stockholms-Eskaderns församling av fru M. B. Sohlberg".

Den plats, där Nationalmuseum nu ligger, var ursprungligen en särskild holme, som hette Myntholmen. På 1620-talet uppfördes på holmen en kyrka för det hemmavarande sjöfolket. Holmen kallades därefter Kyrkholmen, och kyrkan benämndes Holmkyrkan. Kyrkan förstördes sedermera vid en eldsvåda 1822. Enl. F. U. Wrangel.

"Svensksundstenen", Skeppsholmen. Till minne av segern vid Svensksund 1790 restes på 100-årsdagen ett monument framför östra delen av "Långa raden".

Vanadis, Skeppsholmen. Ångfregatten Vanadis byggdes i Karlskrona 1862 och var på sin tid ett av svenska flottans stoltaste fartyg. 1883—85 gjorde Vanadis den bekanta världsomseglingen, varunder gjordes en stor mängd vetenskapliga rön på olika områden. Fartyget, som nu ligger förtöjt vid Skeppsholmen, användes såsom kasernfartyg.

Vegafärdsmonumentet, Skeppsholmen. Ett monument över A. E. Nordenskiölds nordostpassagefärd är rest framför Sjökrigsskolan. På stenen är en infälld karta och en inskription: "Till minne af den första kringseglingen av Asien, utförd 1878—1880 med svenska ångaren Vega, restes denna sten af flottans män".

Örlogsvarvet är beläget dels på Skeppsholmen, dels på Djurgården, där det bär namnet Galärvarvet.

Kastellet på Kastellholmen är uppfört år 1848.

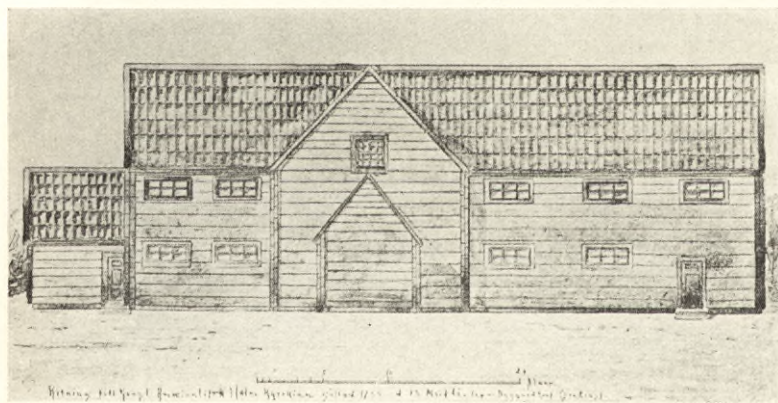

Fig. 53. Amiralitetskyrkan på Kyrkholmen år 1752.

Ö S T E R M A L M

Artillerigatan nr 6. Svenska röda korset, vars överstyrelse här har sina lokaler. Stiftades 1864.

Birgerjarlsgatan, se sid. 87.

Bältgatan nr 5. Margaretaskolan.

Engelbrektsgatan nr 9—11. Beskowska Skolan.

Eriksbergsgatan nr 8 B. Whitlockska Samskolan.

Eriksbergsgatan nr 10. Annaskolan — Detthowska Skolan.

Floragatan nr 3, f. d. Curmanska villan. Musikhistoriska Museet.

I Museets samlingar ingå äldre musikinstrument, noter m. m. samt föremål, som tillhört Carl Michael Bellman, Kristina Nilsson och Gunnar Wennerberg m. fl.

Fredrikshovsgatan. Fredrikshov kom 1743 i Fredrik I:s ägo, som här byggde ett stenhus. Stället erhöll därefter nyssnämnda namn. År 1772 inköptes det för änkedrottning Lovisa Ulrikas räkning. Det

Fig. 54. Fredrikshov.

Foto förf.

ej fullbordade slottet uppfördes då under Karl Fr. Adelcrantz' ledning.

Grevturegatan nr 14. Ingeniörsvetenskapsakademien. Ingeniörsvetenskapsakademien är stiftad år 1919. Tekniska museet (se sid. 140).

Gustaf Adolfs kyrkan uppfördes efter C. O. Möllers ritningar och dekorerades under Agi Lindegrens ledning. Den invigdes 1894, dess stil ansluter sig till gotiken. Kyrkan användes för garnisons-

Fig. 55. Ladugårdsgärde, t. v. om berget hade baron Cederström sitt tält med det kända biplanet i flygkonstens barndom 1911. Foto förf.

församlingarna till deras upplösning 1 maj 1927. Kyrkan tillhör nu kgl. Svea Livgardes officerskår, då dess byggande bekostats av dennas kassor och genom gåvor.

Gärdet, se sid. 139.

Humlegården. Kungl. Biblioteket. Biblioteket räknar sina anor tillbaka till Gustav Vasas tidevarv. Bibliotekets samlingar ha starkt ökats genom gåvor, krigsbyten och framför allt genom förordningen, att ett exemplar av alla tryckalster skall överlämnas till biblioteket.

Boksamlingen har också varit utsatt för stor reducering framför allt genom den mängd tryckta böcker och handskrifter, som drottning Kristina förde med sig till Rom och som nu ingå i Vatikanbiblioteket.

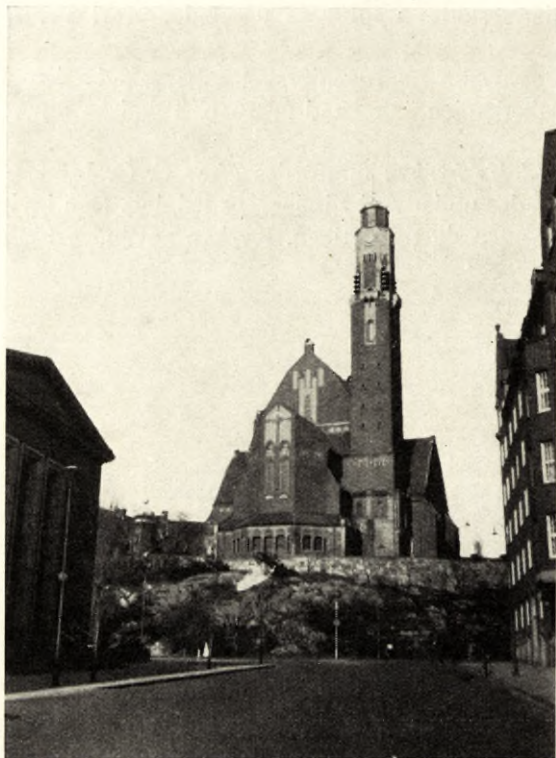

Foto förf.

Fig. 56. Engelbrektskyrkan, t. v. Stockholms Borgarskola.

Vid Stockholms slottsbrand 1697 gingo en stor del tryckta böcker och handskrifter förlorade.

I Kungl. Bibliotekets visningssal äro en del rariteter utställda, bl. a. den s. k. Djävulsbibeln eller Gigas librorum, bokjätten, som "räddades" av Königsmark vid stormningen av Prag, och den s. k. Codex Aureus, förvärfvad i Spanien av J. G. Sparfvenfelt. Bibliotekets nuvarande byggnad är uppförd efter G. A. Dahls ritningar och togs i besittning 1877.

Humlegården. Carl von Linnés staty är utförd av F. Kjellberg och avtäcktes 1885.

Kemisten Schéeles staty är modellerad av Börjeson. Den avtäcktes år 1892.

Fredrika Bremers staty är utförd av Sigrid Fridman.

"Farfadern" är modellerad av P. Hasselberg. Vänner till konstnären ville hedra hans minne genom att 1895 resa detta hans verk.

I Humlegården stå vidare nykterhetskämpen Peter Wieselgrens byst och historieskrivaren Anders Fryxells byst.

Humlegårdsgatan nr 15. Franska reformerta kyrkan. Kyrkan är uppförd efter C. Sandahls ritningar och blev fullbordad 1879.

Karlavägen. Engelbrektskyrkan. Kyrkan i staden har alltid varit dominerande genom sin mäktiga och höga resning och varit synlig vida omkring. I vår tid, när även de profana byggnaderna antaga enorma proportioner både beträffande höjd och ytinnehåll, är det en tvungen sak att anlägga de nya kyrkorna på en dominerande höjd, för att kyrkan skall kunna inom församlingen intaga den monumentalaste rangplatsen bland byggnader.

Engelbrektskyrkans anläggning uppe på berget mellan Karlavägen, Uggleviks- och Östermalmsgatorna, är just ett typiskt exempel härpå. Grunden till kyrkan lades pingstaftonen den 14 maj 1910, och invigningen skedde den 25 januari 1914. Kyrkan är uppförd efter I. L. Wahlmans ritningar.

Kyrkan är smyckad med målningar av Olle Hjortzberg och F. Månsson. Dess skulpturer äro utförda av T. Strindberg, A. Gerle och O. K. Sundström. Invid kyrkan ligger församlingshuset.

Karlavägen nr 25. Anna Sandströms Skola.

Karlavägen nr 79. Högre allmänna läroverket å Östermalm. Byggnaden är uppförd 1906—10 efter prof. R. Östbergs ritningar.

Karlaplan har ordnats med plaskdamm för barn. Från Karlaplan utstrålar ett antal gator.

Kommendörsgatan nr 13. Lyceum för Flickor.

Kommendörsgatan nr 31. Nya Elementarskolan för Flickor. Ahlströmska Skolan.

Ladugårdslandet. A. Tidner skriver: "Genom handlingar från 12:e och 13:e århundradet är det styrkt, att å de trakter, som i norr och nordost lågo i Stockholms närhet, funnos bebodda hemman och lägenheter, såsom byn Unnaröra, senare kallad Helgeandsledaren, i Solna socken, gården Husarne, som låg söder om nuvarande Husarviken och omfattade all mark på ömse sidor om vägarna till Fiskartorpet och Ropsten samt större delen av Ladugårdsgården, torpet Vreta och den på nuvarande Östermalm då belägna byn Vädla, där Sten Sture d. y. 1517 besegrade danskarna. Genom

gåva eller köp hade dessa egendomar tillfallit Klara kloster. De lades emellertid 1527 under kronan, och på det stora området inrättades två ladugårdar för Stockholms slotts räkning, den ena och äldre belägen invid det gamla Skogsinstitutet, den andra vid Fiskartorpet. Om dessa ladugårdar påminna ännu namnen Laduviken, Lådugårdslandet och Ladugårdsgärdet. De vidsträckta ägorna omfattade även Valdemarsön eller Djurgårdsön m. fl. öar. Se sid. 144.

Ladugårdslandstorg, se Östermalmstorg.

Fig. 57. Karlaplan.

Foto förf.

Lidingövägen, Stockholms stads elektricitetsverk, se även sid. 140.

Linnégatan nr 54. Hedvig Eleonora och Oscars folkskola.

Lärkstaden är ett litet egnahemssamhälle inom staden, som ordnades i början av detta sekel för att söka i någon mån hämma utflyttningen av "goda skatteobjekt" till de utanför staden liggande villasamhällena.

Narvavägen. Oscarskyrkan. Oscarskyrkan byggdes under åren 1897—1903 efter G. Hermanssons ritningar i en modern gotik med tillämpning av "hallsystem". Kyrkan invigdes i september-1903. Det vackra marmoraltaret är en gåva till kyrkan av generalkonsul N. J. Carlstedt.

Kyrkan undergick 1922 en genomgripande restaurering under Wahlmans ledning. Därvid togos bl. a. de gamla glasmålningarna bort, och kyrkan erhöll nya sådana, utförda av den norske konst-

Foto förf.

Fig. 58. Oscarskyrkan och Narvavägen.

nären Emanuel Vigeland; vidare ersattes den gamla predikstolen av en ny, och orgeln utbyggdes med ett antal stämmor samt försågs med fjärrverk. Hela kyrkans inre färgton blev en helt ny. Förr hade den en varm gulbrun ton med figurmålningar, särskilt i koret av C. Althin, nu har kyrkan erhållit en gråsvart ton med nya dekorativa målningar av Filip Månsson.

Nybroplan. Kungl. Dramatiska Teatern. Grunden till byggnaden lades 1901, och 1908 stod den färdig. Teatern är uppförd efter E. Lilljekvists ritningar. Byggnadens fasad är "hållen i en fri och fantasirik, modern stil", och materialet är marmor från Ekeberg i

Närke. Fasaden smyckas av tvenne reliefer av Chr. Eriksson, vilka föreställa "Dionysos tåg" och "en commedia dell'arte". I de båda hörntornens nischer stå antikiserande statyer i Ekebergsmarmor, utförda av T. Lundberg.

Framför loggian äro tvenne bronsgrupper, modellerade av J. Börjeson. I vestibulen finnas ett par bronsstatyer, Tragedien av T. Lundberg och Komediern av G. Lindberg.

Teatersalongens plafond (Apollon med sånggudinnorna) jämte svickelfältets målningar äro utförda av Julius Kronberg (död 1921).

Foajen är beklädd med italiensk gulvit och svartstrimmig marmor. Plafondmålningen ("ett dramas födelse") är ett verk av Carl Larsson. På mittpartiet av den inre långväggen finner man Gustaf Cederströms verk "Gustaf III besökande Gripsholms slottsteaters scen". Dessutom smyckas foajen av ett antal målningar och skulpturer av kända mästare. Vidare prydas väggarna i korridorer och trappuppgångar med ett flertal konstverk.

Riddaregatan nr 5. Högre Lärarinneseminarier och Normalskolan för Flickor. Seminarier grundades 1861.

Riddaregatan nr 13. Armémuseum. Museets samlingar belysa särskilt det svenska artilleriets och handvapnens historia, arméns beklädnad, remtygs- och utredningspersedlar m. m.

Vid mitten av 1700-talet inrättade generalfälttygmästaren Thomas Cunnigham en "Modellkammare för artillerivetenskapen". Enl. kungl. brevet av den 4 maj 1807 skulle i den bildade artillerimodellkammaren förvaras och samlas "modeller av alla såväl i förra tider som nu brukliga tyg-, ammunitions- och bevaringspersedlar samt öfriga till artilleriet hörande inrättningar" jämte därtill hörande beskrifningar. Vid museet finnes även ett arkiv.

Riddargatan nr 23. Oscars Högre Flickskola.

Roslagstull, Epidemisjukhuset. År 1888 inköptes den nuvarande tomten för att där bygga Stockholms Epidemisjukhus, vilket togs i bruk 1893. Vid slutet av 1820-talet var epidemisjukhus i Katarina f. d. kronobränneri på Söder.

Sibyllegatan nr 2. Kronobageriet. Hela huslängan utefter Sibyllegatan ända från Väpnaregatan till Riddaregatan är Kronobageri. Ovanför porten åt gårdssidan är riksvapnet från Johan III:s tid placerat. Här finnas både hans valspråk "Deus protector noster" (Gud är vår beskyddare) och årtalet 1580. Möjligen har en del av

huset funnits redan på Erik XIV:s tid och var avsett till kanongjuteri. Här omnämnes "Bysseskyttaregården". Under Karl XII:s tid har sammanbyggningen skett. Det benämnes då "Provianthuset". Gaveln åt Riddaregatan är särdeles vacker med sina hörnkedjor av huggen sandsten och de vackra ankarsluten av järn. På taket sitter här en åldrig vindflöjel.

Sibyllegatan nr 19. Huset har ännu i behåll sin ursprungliga portal, som bär årtalet 1647. Huset är ombyggt 1898.

Fig. 59. Hörnet av Grevgatan och Storgatan, Schröderska huset. Foto förf.

Detta ännu delvis bevarade hus är ett exempel på de hus, som uppfördes i överensstämmelse med Kgl. Brevets av 5/3 1640 uppmaning angående bebyggelsen av Ladugårdslandet "att sättia där på gode Steenhuus, som Staden kunde wara till prydné och dem sielffue till heder och nytto".

Storgatan nr 23. Huset, som nu inrymmer Östermalms polisstation, har förut varit bl. a. stadens norra kasern och under koleraepidemien 1834 varit sjukhus med plats för 100-tal sängar; sedermera inrymdes konungens norska garde där, och slutligen brandstation, tills den nya byggdes vid Östermalmsgatan nr 85.

År 1738 hade bryggaren Lars Malmberg erhållit tillstånd att uppföra ett hus vid gatan. Efter honom nämnas bland ägarna 1774 bryggaren L. Kolmodin och år 1799 krigsrådet greve G. Snoilsky.

Storgatan nr 27. Detta hus, som nu tillhör fabr. C. G. Schröder, 9 Stockholm genom tiderna.

Fig. 60. Gamla byggnader på f. d. Positionsartilleriets tomt, t. h. gamla marketenteriet. Foto förf.

har bibehållit sin yttre 1700-talsprägel tämligen oförändrad frånsett de stora butiksfönstren. Bland ägare av fastigheten nämnas 1727 hattmakaren A. Westman, 1736 bagaren P. Hansson. Bagaren Erik Westman erhöll 1757 tillstånd att här uppföra ett envåningshus och 1777 ett brygghus. 1795 omtalas A. J. Berg som ägare av gården.

Storgatan nr 41. Denna stora tomt jämte alla på densamma under olika tider uppförda byggnader disponerades till 1928 av positionsartilleriregementet. År 1811 togs den då nyuppförda kasernen i besittning av Livgardet till häst, varefter det förutnämnda regementet år 1897 övertog kasernen. Kasernen har byggts efter Fr. Bloms ritningar och var till större delen färdig under Gustaf IV Adolfs tid.

Denna tomt är en sista rest av greve Magnus Gabriel de la Gardies (f. 1622, död 1686) stora trädgårdsområde jämte en del åbyggnader, vilket han bytte till sig jämte en del andra tomter i staden mot ett vidsträckt område på Djurgården eller, som den då hette,

Valdemarsön, vilket han erhållit i donation. Grev Magnigatan hette på 1600-talet Gref Magni trädgårdsgata.

Storgatan nr 41, Statens historiska museum.

Den gamla kasernbyggnaden har undergått en genomgripande ombyggnad och disponeras numera av Kungl. Vitterhets-, historie- och antikvitetsakademien och under nämnda akademis vård ställda samlingar. Statens historiska museum och Kungl. Myntkabinettet, Statens ostasiatiska samlingar (se sid. 117).

Hösten 1936 togos de nya lokalerna i anspråk för akademiens, museernas och riksantikvarieämbetets kansli, arkiv och bibliotek. Museets konserveringsavdelning är inrymd i en nybyggnad, och utställningssalar m. m. äro under uppförande och beräknas att om några år kunna öppnas för allmänheten. Tills vidare äro utställningssalarna för de förhistoriska och medeltida samlingarna samt myntkabinettet alltjämt i Nationalmusei byggnad (se sid. 117).

Strandvägen nr 29—31, Bünsowska huset är uppfört 1886—88 efter ritningar av I. G. Clason.

Strandvägen, Nobelparken. I denna park, som tillhörde det här förut belägna skogsinstitutet, finnas alla de i Sverige förekommande vilda trädslagen.

Strandvägen, Nobelparken, f. d. Skogsinstitutets byggnad.

Foto förf.

Fig. 61. Strandvägen under kristiden med Bränslekommissionens vedstaplar i alléen.

Strandvägen, Engelska kyrkan. Den uppfördes vid Kammakaregatan 1866—67 efter den engelske arkitekten James Souttars ritningar. Kyrkan flyttades för en del år sedan till denna kyrkogård. Denna och den mitt emot på andra sidan om Strandvägen liggande kyrkogården hava använts till begravningsplatser för gardesregementena och Svea artilleriregemente samt under koleraepidemien 1834.

Strandvägen. Diplomatstaden.

Stureplan nr 6. Svenska Turistföreningen.

Sturegatan nr 14. Nobelstiftelsens hus. Byggnaden är uppförd efter byggnadsrådet Ragnar Hjorths ritningar. Nobelstiftelsen förvaltar Alfred Nobels stora donation. Han föddes 1833 i det ännu kvarstående huset Norrlandsgatan nr 7 och dog den 10 dec. 1896 i San Remo. Stiftelsen började sin verksamhet 1900, och tillgångarna uppgingo då till 31.400.000 kr. Han skänkte sin förmögenhet åt "dem, som gjort mänskligheten den största nyttan". Prisutdelningen sker varje år på årsdagen av donators död.

Sturegatan nr 38. Carlssons Skola.

Stureparken, f. d. fattigkyrkogården Sturegatan. På 1600-talet uppläts f. d. Kammeckerska tomten till fattigkyrkogård inom Hedvig Eleonora församling. Efter 1710 års pest var kyrkogården alldeles överfylld av gravar. Vid 1834 års koleraepidemi begrovos många på denna kyrkogård. Den gick senare under namn av kolera-kyrkogården och var omgiven av ett fallfärdigt plank, tills den senare ordnades till allmän park.

Sturevägen, Östermalms idrottsplats.

Sturevägen: Livregementets till häst kaserner.

Valhallavägen. Tekniska Högskolan och dess Bibliotek.

Valhallavägen nr 76. Engelbrekts folkskola.

Valhallavägen. Sophiahemmet.

Valhallavägen. Stadion. Är uppförd efter arkitekten Groths ritningar och invigdes i juni 1912.

Valhallavägen nr 136. Patent- och registreringsverkets hus är uppfört efter Ragnar Östbergs ritningar och blev färdigt 1921.

Väpnaregatan, Kungl. Hovstallet.

Östermalmsgatan nr 26 f. d. Östermalmsfängelset, nu Statens historiska museums studiemagasin, och en avdelning för riksarkivet.

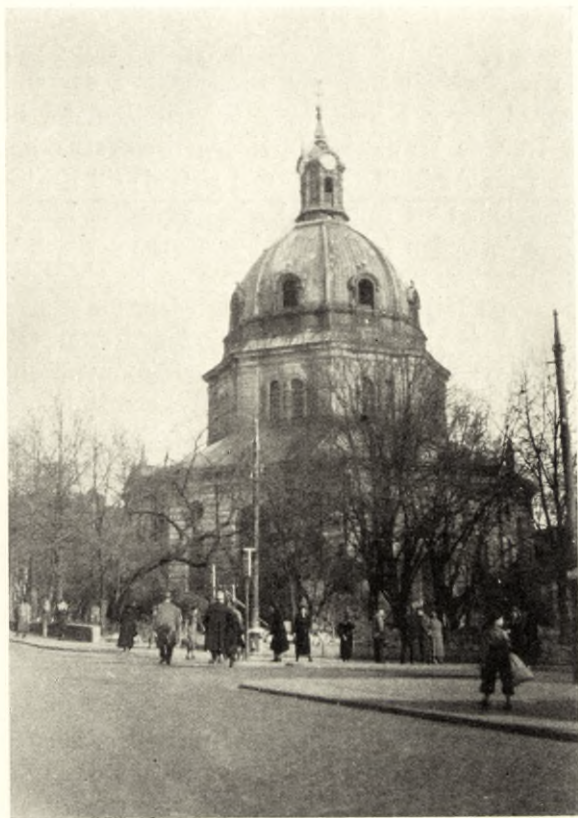

Foto förf.

Fig. 62. Hedvig Eleonora kyrka och Östermalmstorg.

Östermalmsgatan nr 71. Frälsningsarméns byggnad.

Östermalmsgatan nr 87. Generalstabens hus är uppfört efter E. Josephssons ritningar och fullbordat 1926.

Östermalmstorg. Hedvig Eleonora Kyrka. Redan före något kyrkobygge hade här år 1650 en "Kyrkogård för dee Gemene af Siöfolket" blivit utsedd, som utvidgades allt mer och mer. Denna kyrkogård har troligen omfattat ungefär nuvarande kvarteret "Gamla Kyrkogården", som omslutes av Artillerigatan—Kaptensgatan—Skeppargatan—Riddaregatan samt angränsande delar fram till kyrkan. År 1669 börjar grundmurningen till den nuvarande

kyrkan, som då var avsedd att bli en kyrka för amiralitetsförsamlingen i stället för den träkyrka, Holmkyrkan, som denna församling ägde på "Kyrkholmen", nuv. Blasieholmen, där nu Nationalmusei byggnad ligger. Denna kyrka var nämligen för liten. Riksarkitekten Jean de la Vallée uppgjorde ritningarna till den nya kyrkan. Men när Amiralitetet år 1680 flyttade till Karlskrona, ansågs det överflödigt att fullfölja kyrkobyggnaden. Man sålde därför en del av det redan framkörda byggnadsmaterialet, trots prästerskapets protester. Emellertid byggdes en provisorisk kyrka av trä år 1670—71 i NÖ hörnet av kyrkogården. Först år 1724 återupptogs arbetet ånyo, då efter nya ritningar efter G. J. Adelcrantz. Den 21 augusti 1737 invigdes kyrkan, som uppkallades efter drottning Hedvig Eleonora, Karl X Gustavs gemål. Den nuvarande kupolbyggnaden fullbordades först 1866—68 efter ritningar av F. V. Scholander och B. C. Malmberg. 1892—93 restaurerades kyrkan av Agi Lindegren och 1914 av G. Lindgren.

Kyrkan är en centralkyrka. Altartavlan (Kristus på korset) är målad 1738 av G. Engelbert Schröder (f. 1684 d. 1740).

På kyrkogården stod mellan generalfälttygmästaren Carl von Cardells (f. 1764, d. 1821) grav och Artillerigatan en klockstapel av trä, som uppförts år 1668 och revs i samband med fullbordandet av kyrkans kupol 1866. I nordvästra hörnet av kyrkogården mellan Storgatan och Sibyllegatan började år 1671 ett skolhus att uppföras av trä för den skola, som amiralitetskollegiet den 17 april 1672 erhöll tillstånd att upprätta på Ladugårdslandet. I denna Kungl. Maj:ts resolution heter det: "Förunnar Kongl. Maj:ts Admiralitez Collegio tillstånd till att låta uppretta en Barne Schola till Ungdomens information, såsom och någon betiening wijdh kyrckian med lijkgång samt annat slijkt."

Byggnaden innehöll även bostad för lärare. 1758 revs huset, och i stället uppfördes ett stenhus till pastorsboställe, detta kvarstod till 1883.

Under medeltiden ägde Klara kloster flera hemman och utmarker på Malmen, och dessa tillföllu Kronan genom Västerås recess.

I en kgl. förordning av den 23 maj 1622 angående utskrivning i vissa landsortsstäder av manskap för flottan stadgades, att de inkallade båtsmännen "således lage sine saker, att de sigh här i

Stockholm kunna nedsettie och blifue boendes, så att de altidh ähre wedh handen hoos Admiralitetet".¹

På grund av att manskapet alltid skulle vara "wedh handen hoos Admiralitetet" d. v. s. vid de arbeten, som pågingo inom Skeppsgården på gamla Skeppsholmen, d. v. s. nuv. Blasieholmen, begynte en mera omfattande bebyggelse av Ladugårdslandet.

I samband med de 1636 påbjudna regleringar, som Klas Fleming företog med det (21/4 1635) med Stockholm införlivade Norrmalm (jfr sid. 23), anhöll överståthållaren hos Kgl. Maj:t om lämplig mark för utflyttning och föreslår därvid samtidigt en del av Kungsladugårdarnas områden. Förmyndarregeringen svarar sig vara "nådigst tillfridz att den delen allenast, som före detta aff Ladugårdzgärdet till muhlbete ödelagt och till att förbyggias förordnad ähr, må och skall här effter höra och lyda ewärdeligen Vnder Stadzens iurisdiction" på villkor, "att Stadzens Magistrat må och skall haffua macht att sällia där aff plattzer åth dem till ewärdeligh ägendomb, som mechta och rådth haffua där på gode huus och gårdar att Fundera (grundlägga) och byggia, allenest att sådant kööp skeer lagh- och ordentligen, och att borgerskapet i Staden och på Mallmerne finnas för sådan wår benådning desto willigare sine huus och gårdar, dee där Staden skadeligh, och till att neder riffuas förordnade ähre, vtan någon fåfeng insago och motsträffuan hörsamblingen att bortriffua och flyttia."

Redan den 5 mars 1640 utfärdas upplåtelsehandling på en del av "Ladugårdzgärdet, hwarest allerede en godh och Oss behageligh begynnelse medh huusbyggingar och gator giordt ähr: Altså wele wij här medh och i dette wårt öppne breffz krafft, giffua bem:te Stadzens Magistrat i Stockholml fullkombligh macht och tillstånd att försällia, såsom och för skäligh Tomptören opplåta hwar och en, enkannerligen wårt och cronones Siöfolck, som på föreskreffne och nu medh Stackeet intagne deel aff Ladugårdz gärdet huus och gårdar antingen allerede bygdh haffue, eller här effter där byggia wele och förmå, deres wisse plattzer där dee byggia och boo måge, hwilke och skole wara förbundne dee Tompter, som dem i så måtto inrymbde och effter måhl tildeelte ähre eller warde, ordentligen och effter affrijtningen att byggia, så att medh byggingar och gatur en likheet och Jembnad skee och hållas må. Och

¹ E. Lundmark: Hedvig Eleonora kyrka. 1920. Sid. 132 ff.

i fall att någre gårdar på mehrb:te Ladugårdz gärdet framdeles aff en eller annan kunne blifue fahl och till köps, då skall hwarcken bördz- eller Naborätt gälla, vtan våre och Cronones Tiänare och Siöfolkk wara närmest dem att lösa för en skäligh betalning, såsom och niuta fram för andre någon förmedling på Tomptörer. Wij wele och här medh haffua fredkalladt alle dee borgare, som sikh på omberörde Ladugårdz Landet huusligen nedhsättia, för all inqwarteering, och detta medh den beskeedh, at dee där emot skole wara förplichtade att herbergera hoos sikh wårt Siöfolkk, och låta dem bekomma säng och värme för billigh betalning."

Ladugårdslandet hörde alltjämt i ecklesiastikt hänseende under Solna församling, men sjöfolket var gudstjänstpliktigt i Holmkyrkan (på kyrkholmen, nuv. Blasieholmen, se föreg. sid. 120).

Emellertid föredrogo en del av officerarna att vid kyrkliga för rättningar oftast vända sig till S:t Jacobs prästerskap i stället för amiralitetspredikanterna, vilket gav anledning till en del stridigheter mellan dessa båda kyrkors prästerskap, vilket år 1653 föran ledde regeringens ingripande, som ville bota "denna Confusion, som nu een rum tijd bortåth hafwer warit emellan Östermalms och Ammiralitetets Församlingar med kyrckiogången och Presternes rättigheet", genom att förordna en uppdelning av publiken på Östermalm (d. v. s. Jacobs församling, dit Ladugårdslands befolkning hörde sedan 1643; jfr Kgl. Br.), så att "Siöfolket, officerere och Gemehne, som boo på Ladugårdz Landet och Malmarne, skole ifrån denne tijden lyda till bem:te Holmkyrkia, och wthgöra deres Päskepenningar och all annan rättigheet allenast till Ammiralitetes Predikanterne". Under S:t Jacobs församling hörde alltså endast de civila på Norrmalm Ö om Brunkeberg och på Ladugårdslandet.

Följden av att Amiralitetsförsamlingen så starkt ökades blev den, att Holmkyrkan blev för liten, och man måste tänka på att bygga en ny kyrka.

Förslag gjordes att på "Kyrkholmen" bygga en ny stor stenkyrka i stället för den otillräckliga träkyrkan. En insamling till detta kyrkobygge hade redan tidigare skett bland officerarna efter danska kriget 1645, och sten hade levererats från Vätö, men platsen på Kyrkholmen ansågs för liten för en stenkyrka och hindrande (!) för trafiken till Nya Skeppsholmen (d. v. s. nuv. Skeppsholmen).

Man såg sig då om efter en annan lämpligare plats för den nya kyrkan. Valet föll därvid på den plats, där Hedvig Eleonora kyrka

nu reser sig. Som förut anmärkts, låg här en kyrkogård, som tillhörde Amiralitetet.

Sedermera skildes Ladugårdslandet från S:t Jacobs församling, såsom det i Kungl. Brevet av den 17 april 1672 heter: "Såsom Admiralitetz Collegium wijdh Admiralitetz Församlingens tilltagande ansöker, att een wiss församling blefwo dertill förordnadt, och till den ändan hela Ladegårdz landet söndrat ifrån S:t Jacobs församling, och aldeles lagd Vnder bemelte Admiralitetz Kyrckia, så att skildnaden motte blifwa den lilla becken, som lööper uthur Träsket, och under gamble ladegårdz broon¹ in uthi Ladegårdz wijken: så haf:r och Kongl. M:tt bemelte Collegio deruthinnan welat wilfahra, i anseende af sielfwa billigheeten och Gudztienstens befordringh, och alt derföre denna saak till des Des Öfwerståtholare igenom des bref remitterat, att han denne fördelning verckstellig gör."

Ända till år 1723 behöll Amiralitetet inspektionsrätt över Ladugårdslandet, trots det att Amiralitetet, som nyss nämnts, redan 1680 flyttade till Karlskrona.

Östermalmstorg. Östermalms saluhall, uppförd 1888 efter J. G. Clasons och K. Sahlins ritningar.

¹ ungf. nuv. Nybrogatans fortsättning förbi Berzeli park till Arsenalsgat.

NORRA DJURGÅRDEN MED LADUGÅRDSGÅRDE, HJORTHAGEN
OCH BRUNNSVIKEN

Borgen på Ladugårdsgårde byggdes 1818 efter Fredrik Bloms ritningar. Den användes till högkvarter för kungliga personer vid beskådandet av militära övningar på Ladugårdsgårde.

Djurgårdsbrunn, (vid Djurgårdsbrunnskanalen) en hälsokälla, känd redan under 1500-talet. Genom Urban Hjärnes åtgärder kom brunnsdrickningen här igång under 1600-talets senare del.

Senare upptogs en medeltida offerkälla, som av religiösa skäl fyllts igen. Djurgårdsbrunns blomstringstid infaller under 1820—30-talen och skildras hos Aug. Blanche. En del av de gamla brunnsbyggnaderna stå ännu kvar.

Experimentalfältet, Lantbruksakademiens experimentalfält. Lantbruksakademien, se Mästersamuelsgatan nr 47.

Experimentalfältet, Veterinärhögskolan, färdigbyggd 1912.

Fiskartorpet. Den lilla fiskarstuga, Fiskartorpet, som Karl XI¹ lät uppföra vid den nu igengrundade Husarviken, står ännu oförändrad kvar. Invid stugan står ännu en gammal kraftig ek. Stugan ligger mellan sjön Laduviken och Husarviken. Dessa namn höra samman med namnen på de gårdar, som legat här, Husarne och den av Gustav Vasa anlagda Nya Kungsladugården. Området tillhörde före 1527 Klara kloster. Se sid. 125.

Fiskartorpet, Skidmuseet.

Frescati. Bergianska trädgården.

Frescati. Geologiska museet (Sveriges geologiska undersökningsmuseum) Naturhistoriska Riksmuseets sydöstra flygel.

Frescati. Lantbruks- och fiskerimuseum.

Frescati. Naturhistoriska riksmuseet.

Frescati, Skogshögskolans byggnad, färdig 1915.

Frescati, Vetenskapsakademien.

¹ Enl. tradition.

Hjorthagens kapell. Vid Värtan ligger på en höjd Hjorthagens kapell, tillhörande Engelbrekts församling. Kapellet uppfördes 1907—09 efter C. Bergstens ritningar och invigdes Maria Bebdelsedag 1909. Glasmålningarna äro komponerade av Eigil Schwab efter arkitektens förberedande utkast. Altartriptyken i relief är utförd av Tore Strindberg.

Jägmästargatan (Hjorthagen). Värtans folkskola.

Kaknäs, skjutbanor.

Kavallerivägen. Statens Etnografiska Museum. Museet disponerar här en del av dragonkasärnens tomt. En del av dess byggnader skola ombyggas och användas till museilokaler jämte nybyggnader.

Hittills är en av kasärnerna ombyggd och inredd till utställningslokal för en del av de förnämliga asiatiska samlingarna. Man har av dessa monterat upp delar av samlingarna från Japan, Kina, Mongoliet och Tibet. Men ännu saknas nödiga medel för att kunna fullborda hela museet, så att det kan öppnas för allmänheten.

Museets värdefulla samlingar ha under årtal på grund av lokalbrist måst ligga nedpackade i lådor, som dels magasineras här ute och dels i Wallingatan 2.

Museet äger ett föremålsbestånd på minst 125.000 föremål, och alla de otaliga förnämliga forskningsfärdernas vetenskapligt oskattbara resultat måste ligga nedlagda i lådor i stället för att vara till glädje och ofantlig nytta icke bara för vetenskapen utan för den intresserade allmänheten och icke minst för skolorna.

I parken ligger ett japanskt theceremonihus, omgivet av en liten plantering, vilket ingår uti den ännu i dag för japansk kultur så viktiga nästan religiösa ceremonien.

Kavallerivägen, Sjöhistoriska Museet omfattar en marinavdelning och en sjöfartsavdelning.

I marinavdelningens samlingar finnas bl. a. synnerligen förnämliga fartygsmodeller, som visa vår flottas utveckling alltifrån 1600-talet till våra dagar.

Sjöfartsavdelningen vill ge en överblick över Sveriges sjöfartsnäringens utveckling genom utställandet av tavlor över sjöfartsförhållanden, fartygsmodeller, instrument, facklitteratur o. s. v.

På detta område och f. d. dragonkasärns tomt låg 1930 års Stockholmsutställning.

Ladugårdsgårde, eller, som det korteligen kallas, Gärdet, utgör en del av det område, som en gång tillhört Klara Kloster, men 1527

kommit i kronans ägo (se sid. 125). Gärdet har sedermera använts som militärt övningsfält. Sedan några år har en livlig byggnadsverksamhet betäckt en del av dess markyta med hyreshus i den moderna stilen. Fasaderna synas här än rikligare än på andra håll ha blivit översållade med balkonger av plåtlådefason.

Förf. kan inte underlåta att beklaga, att man vid bebyggandet av det ur sport- och friluftssynpunkt förr så härliga Gärdet, nu gjort gatorna så smala i förhållande till hushöjden, att när förf.

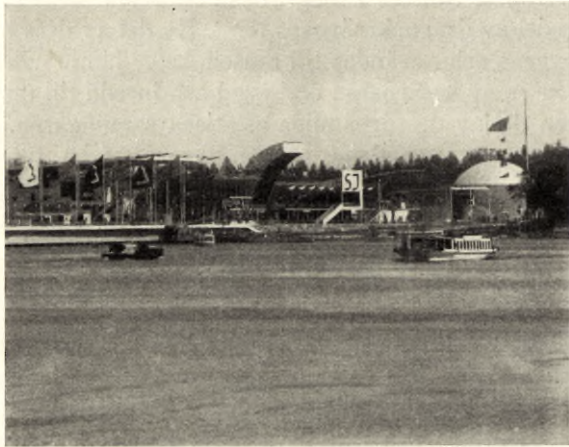

Fig. 63. Stockholmsutställningen år 1930.

vid en vandring en solig septemberdag första gången, efter det en del gator blivit bebyggda, fick intrycket av hopkyffad bebyggelse med alltför sparsamt med sol och luft.

Museivägen nr 7. Tekniska Museet. Samlingarna äro avsedda att visa teknikens historia och därmed illustrera ingenjörskonstens och industriens historia i vårt land samtidigt, som museet vill utgöra ett monument över alla dessa kända och okända stormän inom denna del av den mänskliga utvecklingens historia.

Ingeniörsvetenskapsakademien, se sid. 123.

Stockholms elektricitetsverk vid Lidingövägen och Kolargatan. Den första anläggningen vid Regeringsgatan 38 var 1892.

Stockholms Stads Flyghamns anläggningar vid Lindarängen. Dessa tillhörde tidigare ett privatföretag, men övertogs 1923 av Stockholms stad.

Stockholms Frihamnsanläggning beslöts 1917 av stadsfullmäktige. Den började användas 1919 och har utvidgats 1926.

Anläggningen har kostat över 30 miljoner kronor.

Stockholms gasverk vid Lidingövägen. Den första gatubelysningen med gas var 1853.

Stora Skuggans skjutbana.

Sturevägen, se sid. 132.

Ugglevikskällan är en trefaldighetskälla, dit man förr och än i dag i stora skaror vallfärdade trefaldighetsafton.

S Ö D R A D Ğ U R G Å R D E N

Allmänna gränd nr 10. Mjölnergården, försedd med svalgång, torde härröra från förra hälften av 1700-talet. Gården lär tidvis ha använts för värdshusrörelse, och många sägner berättas än i gården om Bellmans och Ulla Winblads tidevarv. De små trevliga rummen med sina öppna spisar ge ett ålderdomligt intryck.

Vid Mjölnergården fanns i början av 1800-talet en med hästkraft driven kvarn.

Allmänna gränd. Gröna Lunds tivoli utgör ett modernt nöjesetablissemang med alla dess mer och mindre internationellt betonade attraktioner.

Allmänna gränd. Nöjesfältet är i likhet med Gröna Lund ett nöjesetablissemang.

Beckholmen. Beck- eller Tjärholmen skänktes 1647 till staden. 1848 beslöts att inrätta skeppsreparationsdockor, och sedan ha flera dockor tillkommit där. Nu senast Gustav V:s docka.

På holmens västra udde ligger ett litet sjömanskapell (tullbevakningskontor) från 1724.

En del ålderdomliga trähus finnas på holmen.

Bellmansbysten vid *Bellmansro* är utförd av J. N. Byström. Den avtäcktes den 26 juli 1829. Drottning Desideria och kronprinsessan Josefina skola ha åsett festligheten från grevinnan Bakers villa Oakhill.

Biologiska Museet, uppfört i s. k. fornnordisk stil, öppnades 1893 och har ordnats av Gustaf Kolthoff. Han har på ett förträffligt och originellt sätt ordnat en framställning av den skandinaviska djurvärlden.

Blockhusudden. På 1690-talet inrättades här en tullstation. Det gamla sjötullhuset med sin vackra barockgavel står ännu kvar.

F. d. Prins Carls palats mitt emot huvudentrén till Skansen. Villan är byggd av den store bildhuggaren J. N. Byström (se sid. 54) och blev färdig 1844. Villan kostade ofantliga summor och utgjorde

på sin tid ett av Stockholms märkligare byggnadsverk. Marmorn till den praktfulla skulpturala och dekorativa inredningen togs från Byströms eget marmorbrott i Carrara.

Villan byggdes om under F. Bobergs ledning för Prins Carls räkning.

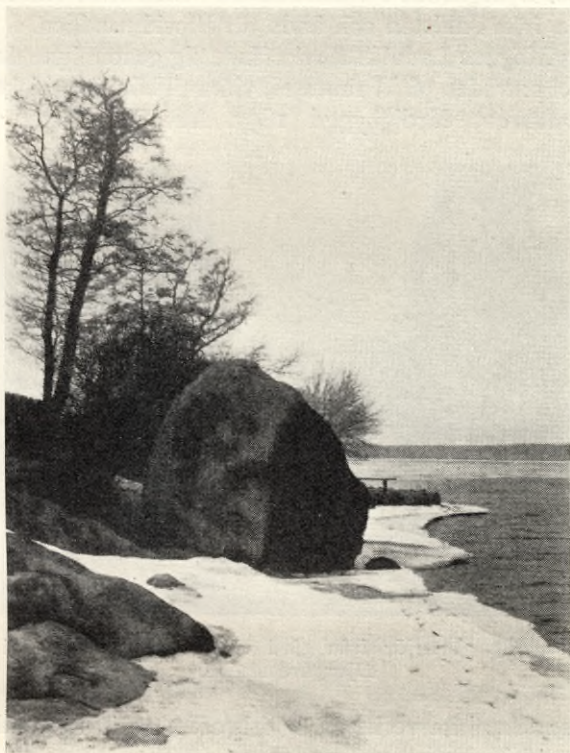

Foto förf.

Fig. 64. Parti från Blockhusudden med ett stort flyttblock.

Villan disponeras nu av spanska legationen.

J. N. Byström hade nog tänkt sig, att den ståtliga byggnaden med alla dess konstsamlingar bl. a. 156 arbeten av Byströms hand, skulle inlösas av staten och bli vår motsvarighet till Köpenhamns Thorvaldsens museum.

Carl X Gustavs staty på trappan till Nordiska museet är utförd av Gustaf Malmberg. Ryttarstatyn avtäcktes den 6 juni 1917.

Carl XV:s ryttarstaty. Skulpterad av Charles Friberg. Statyn är rest 1909 på slätten framför Skansen och Biologiska museet.

Cirkus. Byggnaden invigdes i maj 1891.

Djurgården. När vi i dagligt tal nämna ordet Djurgården, då tänka vi egentligen endast på den ö, som under 1200-talet benämnes Walmunzö. Djurgården i vidsträcktare bemärkelse omfattade området ända från Ålkistan och ända till Blockhusudden.

Konung Magnus Ladulås förskaffade sig genom byte den 22 maj 1286 en del områden på Walmunzö, vilka tillhört ärkebiskopsstolen.

Djurgårdsbron, färdigbyggd 1897. Allt järnarbetet utfört av

Fig. 65. Interiör från gård vid Östra Varvsgatan i Djurgårdsstaden. Foto förf.

Bergsunds mekaniska verkstad. Vid brofästena äro granitkolonner, försedda med bronsfigurer och lyktor.

Djurgårdskyrkan. Den lilla Djurgårdskyrkan, som år 1827 uppfördes av grosshandlanden John Burgman, skänktes till församlingen. Byggnaden har tidtals fått tjänstgöra som skolhus, ja t. o. m. under koleraepidemier som sjukhus. Nedre våningen upptages av en enkelt inredd kyrksal.

Djurgårdsslättens södra sida upptages av en del gamla träbyggnader, Alberget och Rosenvik.

De flesta härröra från början av förra seklet och ha viss klassisk prägel över sina exteriörer.

Djurgårdsstaden. 1646 upplät drottning Kristina det område, där nu Djurgårdsstaden ligger, åt amiralitetets krigsmanshuskassa till sjukhus och andra byggnaders uppförande. Bebyggandet av området kom i gång först mot slutet av 1600-talet.

1735 inrättade köpman Ephraim Lothsack här ett skeppsvarv. Bland befolkningen här vid denna tidpunkt finna vi huvudsakligast smeder, skeppare, skeppstimmermän och tjärvräkare.

Vid en vandring bland dessa gamla idyller av stockholmsk bebyggelse från gångna sekel får man en god inblick i de enkla och primitiva förhållanden, som rått inom vår stad under gångna tidevarv. De små planterade gårdarna med sina lusthus ge en prägel

Fig. 66. 1897 års Stockholmsutställning på Djurgården.

av småstadsideyll. Det lönar mödan att vandra dessa små gränder och göra en liten titt in på gårdarna genom portarna i planken.

Vid Långa gatan 4 ligger den gamla rödfärgade Bellmanskrogen Gröna Lund och vid Allmänna gränd 10 Mjölnargården.

Djurgårdsvägen, folkskola.

Falkenbergsgatan nr 5. I det ålderdomliga vackra hörnhuset av Falkenbergsgatan och Allmänna gränd bebor vårt lands förste atlantflygare Kurt Björkvall sin fäderneärvda fastighet, där släkten bott sedan 1828.

Framnäsudden. Sångerskan Jenny Linds staty, utförd av Rafael-Rådberg, har rests på udden. Se sid. 109.

Frisens park. Här låg 1909 års Stockholmsutställning.

Fången viking, utförd av J. Börjeson och 1913 placerad nära Liljevalchs konsthall.

Galärvarvet, Kungl. flottans varv, omslutes av en tegelmur, som uppfördes 1830 efter Fr. Bloms ritningar. Den ståtliga ingångsportalen till Galärvarvet från Lejonslätten är uppförd i nygotik och bär Carl XIV Johans namnchiffer.

Innanför muren är en liten kyrkogård, som tillhör flottan.

Galärvarvet, Gravkapellet. I gravkapellet på Galärvarvet finnes en altartavla (Kristi gång till Golgata) av J. Fr. von Breda.

Fig. 67. 1909 års Stockholmsutställning i Friesens park.

Gröndals lilla idylliska gård har innehafts av en rad personer, bl. a. kungl. sekr. Borg, jägaren Kjellberg 1813, krigsrådet Ulrich 1818, kammarherre A. von Hofsten, prof. A. Kjellberg. 1882—1929 av trädgårdsmästare A. L. Wahlberg och hans arvingar. Under många år och intill sin död bodde skalden Gustaf Fröding på Gröndal.

Nära kanalbron har för en del år sedan rests en Frödingsherm i svart granit. Den är utförd av E. Rafael-Rådberg.

Hasselbacken, den kända Djurgårdsrestaurangen, har till upphovsman konditorn Wilhelm Davidson och räknar sina anor från 1 maj 1853. Den 18 okt. 1923 brann byggnaden ned men har ersatts av en ny.

Hasselbacken. Bellmans staty på gården framför Hasselbackens restaurang är utförd av Alfred Nyström och avtäcktes 1872.

Kaptensudden. *Gunnar Wennerbergs bronsstaty*, vid Kaptensudden är utförd av Carl Eldh och restes 1918. Här bruka ofta de nybakade studenterna under våraftnarna bringa skalden en sångarhyllning.

Kärleksudden. Här är Christian Erikssons bronsgrupp "Vänskapen" placerad.

Liljevalchs Konsthall. Framför konsthallen uppbär en hög kolonn Carl Milles' "Bågspännaren".

Liljevalchs Konsthall invigdes i mars 1916. Konsthallen är uppförd efter Carl Bergstens ritningar och utgör en donation till staden av grosshandlaren C. F. Liljevalch, vars porträttbyst är placerad till höger om ingångsporten. Konsthallen är avsedd för tillfälliga utställningar.

Listonhill. Byggnaden uppförd 1791 för engelske ministern R. Liston i tidig empirestil efter F. M. Pipers ritningar.

Kungl. Livrustkammaren i Nordiska Museets byggnad.

Livrustkammaren firade den 18 mars 1928 sitt 300-årsjubileum såsom historisk samling, ty nämnda dag för 300 år sedan inlämnade Gustav II Adolf ett antal föremål för bevarande, däribland två dräkter, som än i dag finnas i Livrustkammaren, nämligen en dräkt, buren vid Klein-Werder den 24 maj och en vid Dirschau den 8 aug. 1627, då Gustaf Adolf sårades.

I samlingarna ingå föremål, som sedan 1548 tillhört kungliga rustkammaren, nämligen en hjälm, som tillhört Gustav Vasa. Bland Livrustkammarens förnämliga skatter ingå bl. a. Lützenminnena, Gustav Adolfs kyller, blodiga skjortor och hans häst, Karl XII:s uniform, buren vid Fredrikshald den 30 nov. 1718, Gustav III:s dräkt, buren den 16 mars 1792, en stor mängd praktrustningar och vapen samt kröningsrummets skatter.

Långa gatan nr 4. Gröna Lund, ett rödmålat trähus med svalgång. Sannolikt uppfört under tidigare delen av 1700-talet, har använts till värdshusrörelse. I övre våningen ligger det s. k. "Bellmansrummet", där ännu spår av vägg- och takdekor skönjas. I Fredmans epistel nr 62 heter det "angående sista balen på Gröna lund".

"— — — Frisk kurage på Gröna Lund".

Vad — står du där och bekikar
 tak och väggar, dum som en so,
 ramar och taflor och spikar,
 kyrktorn och sjöar och vikar?
 Jo, det är vackert för öga!
 Nymfren på klackarna höga
 höja sig och titta och glo,
 runka på huvet så sakta,
 fälla solfjädren, betrakta
 gamla världens lustar och ro.

Titta i taket! Jag lovar —
 kors, vad helgon, solar och sken.
 Hoffbro vårt öga begåvar
 både med änglar och påvar;
 Goliat själv, vill jag svärja,
 med röda strumpor och värja
 mot kung David slungar en sten!
 Absalon tumlar av öket,
 kung Ahasverus i köket
 ligger emellan Esters två ben.

Movitz, på tavlan se marken,
 där sju nöten betade gräs!
 Där ser du Noak i arken —
 kors, hur det regnar på parken!...
 Där rider drottningen Disa,
 där kör profeten Elisa
 upp till himla uti en schäs.
 Glasögon upp på din näsa!
 Där står historien att läsa
 om Susanna... Movitz, nu läs."

Manilla dövtumskola. Huvudbyggnaden var färdig 1864.

Nordiska museet. Nordiska museet och Skansen skapades av doktor Arthur Hazelius. Det är en jättegärning av en enda man, som kanske klarare än många av sina samtida tillfullo insåg betydelsen av att rädda något av vår nationella kultur undan den nivel-

leringsprocess, som allt mer begynte under 1800-talet bl. a. genom industrialismen och de snabba kommunikationerna.

Redan 1873 kunde den första utställningen för allmänheten komma till stånd. Samlingarna voro sedan inrymda i paviljongerna vid Drottninggatan. År 1907 invigdes de nyordnade samlingarna i Nordiska Museets nuvarande byggnad, som uppförts efter ritningar av prof. I. G. Clason.

*Nordiska Museet är vår största nordiska etnografiska samling, och det söker att i möjligaste mån belysa de olika sidorna av våra förfäders liv både bland allmogen, borgarna uti städerna och hos herremännen på godsens. Dessutom finnes i museet en icke obetydlig samling av norska föremål samt en del danskt, isländskt, finskt, och estniskt material.

Oakhill. Palatset uppfördes efter ritningar av F. Boberg 1910—11 för prins Wilhelm och prinsessan Maria och överlämnades av storfurstinnan Sergius som bröllopsgåva åt hertigparet.

Byggnaden disponeras nu av italienska legationen.

Orfeus av Theodor Lundberg är placerad i parken söder om Nordiska museet.

Planetarium. I detta hålles astronomiska förevisningar.

Rosendal. Rosendal var från början ett djurvaktarboställe. År 1791 skänkte Gustav III Rosendal till sedermera ståthållaren G. De Besche, som uppförde en större träbyggnad på platsen. Denna brann ned 1819. År 1798 bytte stället ägare och köptes av grevinnan Aurora De Geer. 1817 sålde generalmajor L. M. De Camps det till Karl Johan, som efter den nyss omtalade branden lät uppföra det nuvarande slottet efter ritningar av överstelöjtnanten Fredrik Blom.

Slottets inre är "utfört i den senare kejsartidens torra och förståndsmässiga stil". Det äger ett bland de bäst bevarade exemplen på Karl Johansstilens inredningskonst. Hela slottet är efter det senaste utmärkta uppordnandet förvandlat till ett Karl XIV Johans museum och är verkligen en riktig liten skatt att äga från denna tid.

Sirihov vid Djurgårdsbrunnsviken har ägts av överkammarherre greve Piper. Han kallade stället efter sin favorithund.

Skansen. Inom Skansen får man först och främst ett stycke svensk natur och i denna miljö äro bondgårdar och andra byggnader från olika delar av vårt land skickligt inplacerade, så att vi få ett intryck av att dessa byggnader verkligen höra samman med

sin omgivning och ej äro någon sorts museiföremål. Med andra ord vi få ett stycke svensk landsbygd. Vi ha den lilla vackra träkyrkan från Seglora i Västergötland mitt i byn.

Vid ena sidan om den stora planen utom kyrkogårdsmuren står en långa hus ur en blekingsk bondgård av ålderdomlig typ och framom den låga "stugan" är en rad bikupor.

De stora gårdsanläggningarna från Mora i Dalarna, Älvros i Härjedalen, Laxbro i Västmanland och Ökatorp i Halland och Rav-

Fig. 68. Skogaholms herrgård på Skansen.

Foto förf.

lunda i Skåne ge oss en god inblick uti några olika gårdstyper från skilda delar av vårt land.

De båda utomordentligt verkningsfulla klockstaplarna från Hällestad i Östergötland och Håsjö i Jämtland ge åt Skansen särprägel uti silhuetten.

Stockholmskvarteret ger en bild av det Stockholm, som håller på att försvinna.

Thielska galleriet. Byggnaden uppfördes för bankdir. E. Thiel efter F. Bobergs ritningar och blev färdig 1905. Huset jämte konstsamlingen inköptes av staten 1924. Samlingarna omfatta huvudsak-

ligen svensk konst omkring sekelskiftet. Inom konstnärsförbundet, som bildades 1886, finna vi där namn sådana som Ernst Josephson, Carl Larsson, Liljefors och Zorn och vid början av det nya seklet Karl Nordström, Nils Kreuger, Eugène Jansson och Rickard Bergh.

Waldemars Udde. Prins Eugens palats är uppfört efter F. Bergs ritningar.

Invid palatset ligger prins Eugens konstgalleri.

På området står den gamla oljekvarnen, som är känd från en del av prins Eugens tavlor.

Foto förf.

Fig. 69. Valdemars udde med prins Eugens palats och en gammal holländsk oljekvarn.

K U N G S H O L M E N

Agnegatan. Polishuset. Byggnaden är uppförd 1903—11 efter G. Lindgrens ritningar.

Alströmergatan. Aronsberg. Judekyrkogården har sitt namn efter Aron Isak. Han var den första jude, som utan att mottaga det kristna dopet erhöll tillstånd att slå sig ned här i landet. Han och hans broder Markus jämte deras familjer erhöilo 1775 Gustaf III:s tillstånd att bosätta sig här och idka stensnidarkonst och senare även nipperhandel. 1779 fattades beslutet om judarnas tillträde till Sverige. Aron Isak blev sedermera en märklig finansman. Han avled 1817.

På de judiska kyrkogårdarna grävas ej gravarna upp på nytt, utan de få här ligga orörda.

Bolindersplan har namn efter A.-B. J. o. C. G. Bolinders Mekaniska Verkstad, grundad 1845 och ombildad till aktiebolag 1873, som här hade sina fabriksanläggningar. I huset Bolindersplan nr 2 är ännu kontoret beläget.

Fig. 70. Kungsholms tullstuga vid gamla Drottningholmsvägen (Fridhemsplan). Nu riven.

Drottningholmsvägen. Arbetena på denna väg från staden till Drottningholm hade planerats länge. Eler uppger, att "Hela vägen af 3/4 mil, med 3 långa broar, ifrån slutet af Stockholms stads ägor, var i det fullkomligaste stånd, och kunde af K. M. (Gustav III) och Kongl. Famillen, med all bekvämlighet, första gången färdas d. 19 Aug. 1787. Vid början af Stadshagen, närmast den bebodde delen af Kungsholmen blef en tullbom och vaktstuga anlagd."

Fleminggatan nr 8. A.-B. Separator bildades år 1883. Separatörer, mjölkkningsmaskiner.

Fleminggatan nr 22. S:t Eriks sjukhus.

Fridhemsgatan nr 1. Stockholms Norra Kommunala Mellanskola.

Garvaregatan nr 9—11. Carnegies Porterbryggeri.

Hantverkaregatan nr 1. Stockholms Stadshus. Sedan borgmästare och råd allt mera skilts från stadsförvaltningen, har rådhuset börjat övergå till att bli så gott som uteslutande en domstolsbyggnad; därvid har den uppgift, som rådhuset även hade, nämligen att till-

Fig. 71. Stockholms Stadshus.

Foto förf.

Foto förf.
Fig. 72. Glasbrukets gamla byggnader på karolinska institutets tomt.

lika göra tjänst såsom kommunens representations- och förvaltningsbyggnad, upphört.

Redan vid mitten av 1600-talet uppstod i Stockholm tanken på anordnandet av trenne stadshus. För Norrmalm utsågs Kämnerrättens byggnad vid nuvarande Gustav Adolfs torg (se sid. 96). För staden inom broarna blev aldrig det vid Myntgatan tillämnade förslaget utfört. Det södra stadshuset vid Götgatan (se sid. 175) började uppföras på 1670-talet.

Stockholms nya stadshus byggdes åren 1911—1923 under prof. R. Östbergs ledning. Stadshuset är beläget på den gamla Eldkvarnens tomt. Läget invid sjön är särskilt valt med hänsyn till att "framhäfva Stockholms prägel af sjöstad". Stadshuset växer liksom upp ur sjön, och anblicken av Mälaren möter besökaren redan vid inträdet genom den stora porten från Hantverkaregatan. Den stora Borgargårdens södra länga uppbares av en kolonnad, varigenom utsikten blir fri mot de gamla stadspartierna och en av Stockholms största egenheter, de södra bergen, som stupa brant. På deras höjder lever ännu en småstadsidyllisk och pittoresk bebyggelse kvar.

Bland stadshusets många praktfulla salar utgöra festvåningens förnäma galleri med fresker av prins Eugen, Gyllene salen med mosaikinläggningar efter kartonger av Einar Forseth, Blå hallen, omgiven av sina granitkolonner och med sitt skimrande marmorgolv

Foto förf.
Fig. 73. Owensgatan, t. v. Kungl. Myntets tomt, byggnaden t. v. en färgaregård, t. h. vid gatans bortre ände glasbruket.

Fig. 74. Karlbergsskanalen.

Foto förf.

i fantastiska mönster, rådsvåningen med rådsalen, hållen i en "ursvenskt röd" ton, de förnämsta rummen.

Stadshuset är det förnämsta byggnadsverket inom vår stad under detta sekel. Skaparen av Stadshuset har också sökt få fram en egen nationellt betonad prägel och på gamla traditioner byggd stil över hela verket.

I Stadshusträdgården stå trenne av Carl Eldh utförda statyer, Diktaren, (Strindberg), Skalden (Fröding) och Målaren (Ernst Josephson).

Hantverkaregatan nr 2. Serafimerlasarettet. Den tomt, där sjukhuset är beläget, skänktes till Karl XI:s lärare, riksrådet Edmund Gripenhielm (död 1675). Tomten inköptes 1694 av kronan och här inrättade Urban Hiärne en medicinalträdgård, "laboratorium chemicum", och "mineralbad". År 1752 togs den gamla huvudbyggnaden i anspråk för lasarettets räkning. Den kände arkiatern Abraham Bäck (jfr sid. 270) förordnades att bestrida den invärtes sjukvården och den berömde professor Olof Acrel den utvärtes.

Fig. 75. Klara sjö. T. v. det yttersta huset vid Gamla Brogatan, Stadshus-
tornet, t. h. Serafimerlasarettet och Bolinders. Foto förf.

Lasarettets portal är byggd 1792 efter E. Palmstedts ritningar.

Hantverkaregatan nr 3. Karolinska institutet, anstalt för utbildning av läkare. Institutet bildades 1810 och förlades då på den tomt, som Kungsholmens glasbruk sedan 1688 innehaft. Institutets bibliotek är inrymt i en av glasbrukets gamla byggnader. Huvudbyggnaden blev färdig 1866. På institutets gård står en byst av anatomen och fysiologen, prof. Anders Retzius. Bysten är utförd av J. P. Molin och avtäcktes 1863.

Hantverkaregatan nr 3. Hygieniska museet. Museet har sina lokaler i Karolinska institutets byggnad. Museets uppgift är att söka belysa den hygieniska vetenskapens praktiska tillämpning.

Hantverkaregatan nr 4. Husets fasad är i sin enkelhet fullt modern, endast portalen har en sparsam dekor på sin monumentala uppbyggnad. Huset är byggt 1815—18 och lär vara det tidigast byggda hyreshuset på Kungsholmen.

Hantverkaregatan nr 5. Kungl. Myntet. Här tillverkas guld-silver- och kopparmynt. Myntverket flyttade 1849 hit från sina lokaler vid Mynttorget (se Mynttorget nr 2, sid. 33). Myntets portal är utförd efter J. F. Åboms ritningar och fullbordad 1849.

Fig. 76. Kristineberg.

Foto förf.

På tomten stod till 1930 det s. k. Owenska huset; de äldre delarna av detta hus härrörde från 1600-talet. Tomten med detta hus inköptes 1808 av svenska ångbåtsindustriens fader Samuel Owen (född i England 1774, död i Stockholm 1854). 1816 konstruerade han sin första fartygsmaskin, som inmonterades på en roslags-skuta.

På huset var uppsatt en minnestavla.

Hantverkaregatan. Kungsholms kyrka. Kungsholms nuvarande kyrka uppfördes 1672—89 efter ritningar av Mathias Spieler. Kyrkan erhöll likväl först 1808—10 sitt nuvarande centraltorn, vilket är byggt efter P. W. Palmroths ritningar. Den gamla klockstapeln revs samtidigt. 1820 byggdes en ny sakristia på norra sidan av östra korsarmen efter C. Gjørwells ritningar. Den västra läktaren uppfördes omkring 1830 efter C. G. Bloms (C:son) ritningar. Den gamla altarprydnaden, som var en gåva av Stockholms stor-kyrka, och som var tagen av Gustaf II Adolf i Braunsberg i Ostpreussen, ersattes ungefär samtidigt, som de övriga reparationerna i kyrkan utfördes, med den nuvarande altaruppsatsen, som utförts

Fig. 77. Kristineberg, fägården.

Foto förf.

efter C. Gjörwells ritningar av bildhuggaren E. P. Thoman. Altartavlan är målad av F. Westin. Altaruppsatsen skänktes till kyrkan av garvareåldermannen, kapten Jakob Westin, och hans son. Likaledes ersattes den gamla predikstolen med en ny efter Gjörwells ritningar och utförd av Thoman. Denna skänktes till kyrkan av sergeanten J. Carlgren. Den gamla predikstolen var daterad 1605 och även den en gåva av Storkyrkan, som erhållit den av Johan III:s köpman Anders Larsson.

På kyrkogården vila bl. a. skalden Erik Sjöberg (Vitalis), död 1828 vid 34 års ålder.

Foto förf.

Fig. 78. Ekar med rimfrost vid Kristineberg.

Hantverkaregatan nr 8. Kungsholms Enskilda Läroverk.

Hantverkaregatan nr 13. Sjukhuset Eira.

Hantverkaregatan nr 27. Folkskola.

Hantverkaregatan nr 29. Huset är uppfört 1922—26 efter A. Lindegrens ritningar. I detta "ämbetshus" ha flera statsinstitutioner sina lokaler, Kungl. Skolöverstyrelsen, Kungl. Byggnadsstyrelsen, Statens meteorologisk-hydrografiska anstalt, Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen samt Svenska skolmuseet.

Hantverkaregatan nr 41—43. Garnisonssjukhuset är uppfört 1817—34 efter K. K. Gjörwells ritningar. Byggnaden är ett förnämligt

Fig. 79. Kronobergsparken.

Foto förf.

prov på byggnadskonsten under Karl XIV Johans tid.

Hantverkaregatan nr 67—69. Högre allmänna läroverket å Kungsholmen, byggt 1905—1907, senare tillbyggt.

Hedvigsberg ligger på Konradsbergs ägor och är uppfört 1819 för Jacob Westin d. ä.

Hornsberg. Det gamla av greve Gustav Horn vid mitten av 1600-talet uppförda slottet revs på 1890-talet. Endast den lilla grindstugan ligger kvar vid den vackra allén. I slutet av 1700-talet anlade handl. J. P. Möller en sockerfabrik här. På 1890-talet uppfördes de stora bryggeribyggnaderna.

Karlbergskanalen ger samma pittoreska och sköna intryck som Pårsundet.

Klara sjö har på sin östra strand kvar några gamla gårdsidyller. På västra stranden ha byggts moderna höga bostadshus.

Konradsberg. På 1850-talet anslogo rikets ständer medel för inköp av egendomen Hedvigsberg och Konradsberg för att därå uppföra en tidsenlig anstalt för de sinnessjukas vård. Byggnaden stod färdig 1861. Därefter ha åtskilliga tillbyggnader gjorts. Nu kallat Psykiatriska sjukhuset.

Egendomen torde hava sitt namn efter murargesällen Konrad Hiesman, vilken 1770 av magistraten fick upplåtelsebrev på ett område här.

Foto förf.
Fig. 80. Interiör av gården Lilla Västra Qvarngränd nr 9 eller Kungsklippan nr 19, den 17 sept. 1933.
Gården riven.

Kristineberg. Området skänktes av drottning Kristina till Lenart Torstensson. Han uppförde här en byggnad och säges hava anlagt den ståtliga allé, som sträcker sig ned mot sjön. Den nuv. skära huvudbyggnaden är uppförd för handelsmannen Roland Schröder vid mitten av 1700-talet och är ett prov på rokokotidens byggnadskonst. Paviljongerna äro tillkomna på 1770-talet. Vid gården finnas även en del gamla uthuslängor från 1700- och början av 1800-talen.

På 1860-talet tillhörde egendomen hertig August av Dalarna. 1868 såldes den till Frimurarorden, som här inrättade ett barnhem

(frimurarbarnhuset). Sedan staden nu köpt Kristineberg, ha de längor, som uppförts av Frimurarorden, tagits i anspråk för S:t Görans folkskola.

Kronobergsgatan. I Kronobergsparkens nordvästra hörn ligger en av den mosaiska församlingens kyrkogårdar. Området inköptes 1789 till begravningsplats, och den första jordfästningen förrättades här 1790 och den sista 1857.

Kungsholmsgatan nr 30. Kungsholms Läroverk för Flickor.

Kungsholmstorg nr 4. Kungsholms Elementarskola för Flickor.

Kungsklippan. Här låg ännu till 1934 en rest av den lilla pittoreska bebyggelse, som grupperat sig omkring de numera försvunna väderkvarnarna på denna höjd. Man kunde här få en liten föreställning om de små låga trähus, som utgjort huvudparten av bebyggelsen inom stora delar av Stockholm, innan 1800-talets stora hyreshus jagade undan de små trevliga gårdarna, som på en och annan undangömd plats inom staden ännu finnas kvar. (Jfr vidare sid. 161). Vid östra och västra kvarngränderna här uppe fanns en rad av dessa små idyller. Nu är området bebyggt med särskilt höga hus.

Lilla Rålambshov. Tobaksland och därtill hörande torklador funnos här, tills Västerbron byggdes.

Foto förf.

Fig. 81. Gårdsinteriör från Östra Qvarngränd nr 3, Kungsklippan. Porten leder ut till Östra Qvarngränd, den 17 sept. 1933. Gården riven.

Foto förf.

Fig. 82. Marieberg, huset uppfört för porslinsfabriken och går nu under namnet "Slottet".

Lilla Hornsberg är en gammal vacker timrad byggnad.

Lindhagensgatan. Stockholms spårvägars bussgarage.

Mariedal. Den vackra gården med sina flyglar och omgivande trädgård vid Karlbergskanalen erhöll sitt nuv. utseende 1849. Den västra sjötullen var belägen här till 1805.

Marieberg. Tomten donerades till riksrådet Bengt Skytte (död 1683), som bebyggde den. På 1750-talet tillhörde den kapten-mekanikus Triewalds änka, och hon sålde den till ett bolag, som 1758 där anlade en fabrik för tillverkning av fajans och porslin under ledning av "Medicindentisten" Ehrenreich. Här tillverkades de så berömda Mariebergsfajanserna. Fabriken inköptes sedermera av ägarna till Rörstrands porslinsfabrik och nedlades 1788. Sedermera har här varit styckgjuteri, krigshögskola och kasärner. Numera finnes här en ammunitionsfabrik. Fälttelegrafkåren har sin förläggning här sedan 1907. Stora byggnaden uppfördes på 1760-talet

164 Bengt Bergman: Stockholm genom tiderna
för fabriken räkning. Byggnaden vid porten härrör från 1780-
talet.

I en klockstapel på gården hänger en klocka med följande in-
skription: "År 1818 gjuten vid styckgjuteriet Mariæberg på be-
kostnad av kongl. styckgjutaren, överstelieutenanten och riddaren
Ch. Apelqvist, av kronan emottagen till ett minne av honom, gju-
teriets grundläggare".

Fig. 83. Mariæbergs klockstapel. Foto förf.

Mariæbergsgatan. S:t Görans kyrka. Ritningarna till kyrkan, som
utförts av G. Améen, fastställdes den 3/5 1907, och kyrkan blev in-
vigd Fastlagssöndagen 1910. År 1925 bildades S:t Görans försam-
ling. Kyrkan har senare ombyggts och en kyrksal med dörrar till
kyrkan har byggts.

Fig. 84. Norr Mälmarstrand sedd från Smedsudden. Foto förf.

Mariebergsgatan nr 34. Kungsholms folkskola.

Mariebergsgatan. S:t Görans sjukhus.

Nordenflychtsvägen, Kristinebergs idrottsplats.

Norr Mälmarstrand nr 66. Forskningsresanden fil. dr Sven Hedins hus med en egenartad dekor av förstugans väggar, Asiens karta i relief m. m.

Polhemsgatan nr 30. Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för Sjuka Barn. Fattigläkaren i Ladugårdslands församling P. Elmstedt testamenterade vid sin död 1848 cirka 12.000 kronor som grundplåt till ett barnsjukhus. Kronprinsessan Lovisa blev beskyddarinna för den vårdanstalt, som genom ytterligare insamling kom till stånd 1854.

Pontonjärparken. I parken har rests en sten med följande inskrift: Sappörer och Pontoniärer, Ingeniör- och Telegraftrupper voro här förlagda 1856—1922.

Rålambshovs malmgård. Gården uppfördes 1801 efter C. C. Gjørwells ritningar till sommarställe åt landshövdingen Per Ewert Georgii. Nu bebod borgmästaren malmgården.

S:t Eriksbron undergår nu (1937) en breddning.

S:t Eriksgatan nr 33. Tryckeri A.-B. Thule.

S:t Eriksgatan nr 58—60. Sportpalatset. Huset inrymmer bad m. m.

Schéelegatan nr 7. Rådhuset. Byggnaden är uppförd 1911—15 efter Carl Westmans ritningar. Den ger ett synnerligen monumentalt intryck, och dess karaktär knyter an till gammal förnämlig svensk arkitektur. Man får en känsla av tradition från Vasatidens borgar, särskilt tänker man härvid på Vadstena slott.

I byggnaden ha Rådhusrätten och därmed sammanhängande institutioner sitt säte. Rådhus- och stadsarkiven äro även inrymda här.

Av stadens gamla insignier, nycklarna och svärdet, finnas endast de förra i behåll, det senare förkom i februari 1916. Nycklarna förvaras i rådhusarkivets museum för äldre rådhusinventarier.

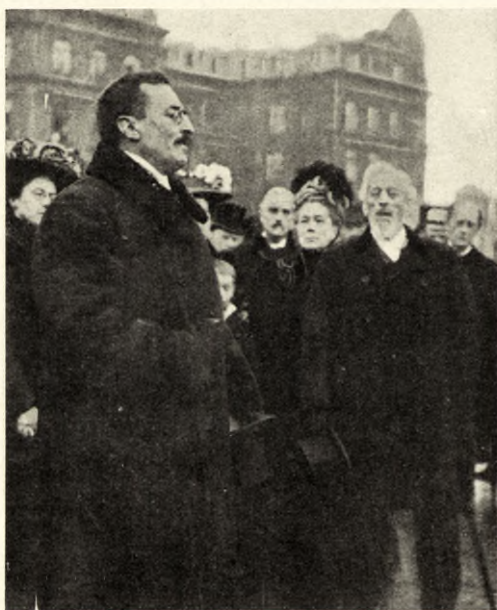

Fig. 85. Doktor Sven Hedins ankomst till Stockholm den 17 jan. 1909.

Nycklarna till stadsportarna voro av gammalt en symbol för makten över staden och svärdet för utövandets av rätten, som stadens borgerskap erhållit av överheten.

Av de båda kvarvarande nycklarna anser amanuensen Ivar Simonsson, som undersökt dem, den rikt utsirade härröra från 1670

Foto förf.

Fig. 86. Rålambshov.

—80-talen. Den andra är svår att datera. Det nu förkomna svärdet tillhörde tiden omkring 1650.

Dessa nycklar skulle, som det förr berättades, en gång ha hört till stadsportarna, Norreport och Söderport; detta är uteslutet, såsom nyss visats, genom ena nyckelns datering till 1670—80-talen, då dessa stadsportar, åtminstone säkert den ena, voro rivna. Dessutom visa nycklarna ej någon slitning.

Nycklarna till stadsportarna omhänderhades av särskilda förtroendemän bland borgerskapet. I allvarliga tider förvarades de på

rådstugan eller slottet. I tänkeboken står det 20/3 1602, att slottsfogden bestämde, att "portarna skola härafter upplåsas, såsom gammalt och fornt varit hafver, när fyra slår om morgonen, och igen när åtta slår".

Schéelegatan nr 12. Piperska Muren. Namnet härrör från den av presidenten, greve Karl Fredrik Piper (f. 1700, död 1770) uppförde

Foto förf.

Fig. 87. Utsikt från Västerbron inåt Mälaren, t. h. Smedsudden, Lilla och Stora Essingen. Längst bort skymtar Kungshatt. T. v. Långholmslandet och Gröndal.

höga stenmur, som omgav trädgården och det av honom uppförda huset. Sedan 1807 innehar Coldinuorden egendomen.

Smedsudden. Här ligga flera båtvarv.

Stadshagens idrottsplats.

Stadshusbron ombyggdes i samband med stadshusbygget.

Tranebergsbadet är ett av Stockholms största friluftsbad.

Tranebergsbron. Bron invigdes den 31 augusti 1934. Kostnaderna

Foto förf.

Fig. 88. Utsikt från Västerbron åt östr, t. v. Kungsholmen med stadshuset, staden mellan broarna och t. h. Långholmslandet.

för bron var 4 miljoner, därvid ha icke medräknats kostnaderna för tillfartsvägar och för spårvägsbolagets anläggningar.

Västerbron. Bron, som förbinder Kungsholmen över Riddarfjärden med Södermalm, invigdes den 20 november 1935. Samtidigt invigdes hela den stora tillfartsled, Västerbroleden, som på Kungsholmssidan förbinder angränsande gator med bron.

LILLA OCH STORA ESSINGEN

Lilla Essingen. A.-B. Elektrolux' stora anläggningar.

Lilla Essingen. Lilla Essingens folkskola.

Lilla Essingen. A.-B. Primus' fabriker.

Stora Essingen har till större delen blivit bebyggd med villor. Här bodde stockholmarna förr i de gamla villorna på sommarnöje. Essingeöarna äro besjungna av C. M. Bellman.

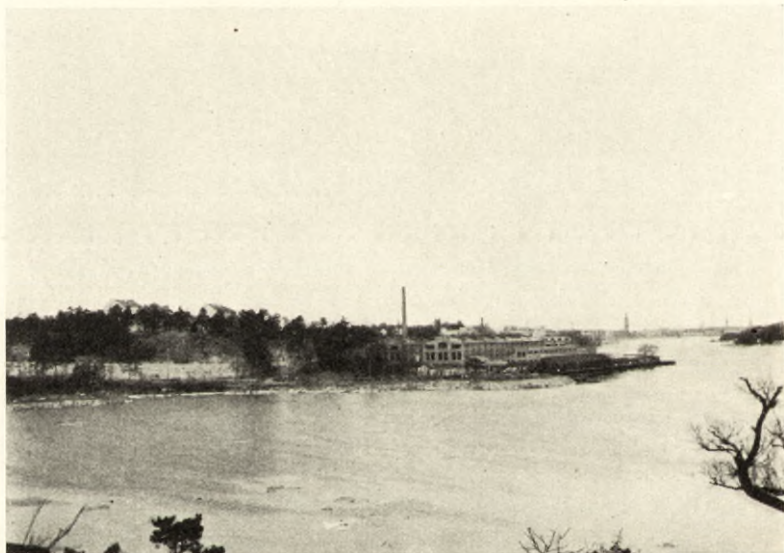

Foto förf.

Fig. 89. Utsikt från Stora Essingen mot Lilla Essingen, Kungsholmen, Staden mellan broarna och Långholmen. Bilden tagen våren 1932 före Västerbrobygget.

S Ö D E R M A L M

Adolf Fredriks torg. Torget hette till 1768 Hornstorg. På torget står en fontän, "Tors fiske", utförd av H. Wissler. Likaledes två bronsgrupper av Per Hasselberg, "Tjusningen" och "Snöklockan".

Ansgariégatan nr 5, f. d. Hornskroken, är en väl bibehållen malmgård, som på 1700-talet uppförts av apotekaren J. M. Wirwach.

Badstugatan. Utefter denna gata finnas alltjämt trots det skarpa ingrepp, som 1929—30 års rivningar gjort, en rad vackra och idylliska gårdsanläggningar, och man får en föreställning om hur Stockholm tedde sig under 1700-talet. Ifrån t. ex. Blecktornsgränd har man en härlig utsikt över hela staden mellan broarna och Kungsholmslandet. Härifrån får man också ett intryck av att Stads-huset, vilket liksom växer upp ur vattnet, är en symbol för "Nordens Venedig", och att det, där det ligger vid Mälarens utlopp, är

Foto förf.

Fig. 90. Ansgariégatan nr 5. Wirwachska malmgården.

som en efterträdare till det forna Slottet Tre kronor, som under sekler försvarade staden och Mälaredalen.

Barnängsgatan nr 23. A.-B. Stockholms Bomullsspinneri och Väveri.

Bengt Ekenhiemsgatan. Här finnas ännu många gamla gårdsidyller kvar.

Björngårdsgatan nr 15. A.-B. Stocklassas Borst- och penselfabrik.

Fig. 91. Bengt Ekenhiemsgatan. Längst bort skymtar Katarina kyrka. Foto förf.

Bondegatan nr 98. Folkskola.

Brännkyrkagatan nr 66. Wicanders Korkfabriker.

Brännkyrkagatan nr 112. Järnmöbelfabriken.

Danviksgatan nr 10. A.-B. Liljeholmens Stearinfabrik. 1557 uppförde kammarherre Karl Broman ett hus i två våningar. Den nuvarande huvudbyggnaden är tämligen oförändrad vid jämförelse med en ritning från 1770. Över huvudingången står: "Lars Johan Hierta, fabriken grundläggare, bodde här 1842—1848".

Danviken. Danvikens hospital var beläget vid Hammarby sjös utlopp. Ännu stå några byggnader kvar, som tillhört hospitalet, som nu under namn av Danviks hem flyttat till Nacka socken i det ståtliga palats, som uppförts efter Aron Johanssons ritningar och invigdes den 26 juni 1915.

Under medeltiden funnos bland kloster och inrättningar, som särskilt hade till syftemål omvårdnad om fattiga och sjuka: 1) Helgeandshuset på Helgeandsholmen, instiftat av konung Valdemar, 2) S:t Görans hospital (se sid. 15), 3) Själagården (se sid. 38) samt 4) de s. k. Söndags- och Fredagsallmosehusen. Alla dessa ställdes efter 1527 "under ett regemente". 1531 förenades de alla inom en gemensam anstalt i Gråmunkeklostret på nuv. Riddarholmen. 1551 flyttades hospitalet till Danviken, därför "atth en mächtig ond stanck kommer uti stadhen ther i Stockholm aff thet Spettal ther ligger opå Gråmunkeholm teslikes thet watn, som löper ther omkring och the siuka waska sigh och theris befläckade kläder uti, drogs utåt strömmen omkring Slottet och hela Stadhen."

Danviks skans (jfr Fåfången). 1659 anlades här en befästning, och arbetet på denna skildras 1660 av den danskfödde med. doktor Gerhard Stalhoff på följande sätt: "långt ute wed siöen på en hög bergsklippe (är) lagt en scantze, på hvilchen endnu arbeides. Her beres aff folck materialia op, thi dee her op kan huerchen ache eller komme med hest eller med schuffbarer eller brucha vinde".

Eriksdal. Friluftsbad, tennisplaner. Beläget vid Hammarbyleden.

Eriksdalslunden. Trädgårdskoloniområde.

Erstagatan nr 1—5. Ersta diakonissanstalt. Diakonissanstalten inrättades 1851.

Ersta kapell är uppfört 1872 efter arkitekt P. U. Stenhammars ritningar.

Erstagatan nr 2—8. Ersta sjukhus.

Fatburssjön igenfylldes i mitten av 1800-talet, och södra bangården (jfr sid. 187) är nu belägen på dess forna område. Läkaren Johan Lorens Odhelius föreslog redan i slutet av 1700-talet att "den gröna, dyiga sjön" skulle igenfyllas.

Fiskaregatan nr 1. Byggnaden, som är uppförd på 1840-talet, ger genom sina rena linjer ett prov på empiretidens byggnadssätt. Här var navigationsskolan förut inrymd.

Fiskaregatan nr 6. Stille-Werners fabrik.

Fjällgatan. Härifrån har man en av de vidsträcktaste utsikterna över så gott som hela Stockholm.

Fjällgatan nr 23. Radiumhemmet.

Fjällgatan nr 29. Huset är byggt på 1790-talet. Det har förr varit

omgivet av trädgård. När tillstånd för byggnadens uppförande erhöles av byggnadskollegiet, benämndes det hela "malmgård".

Folkskolegatan 11—13. Högalids folkskola. Invigd i nov. 1921.

Folkungagatan nr 55. Södermalms Privata Skola.

Folkungaparken. Omkring denna är i bebyggelsen en blandning av gammalt och nytt, vilket gör ett ganska egenartat intryck.

Fåfängan. Den s. k. Lundins fåfänga har anlagts under 1700-

Fig. 92. Högalidsskolan. Foto förf.

talets senare del av handlanden Lundin. Lusthuset och planteringarna finnas ännu kvar. Här låg förut Danvikens skans (se sid. 173).

Gaveliusgatan nr 8. En gammal färgaregård, där färgeriverksamheten bedrivits under sekler.

Gotlandsgatan har ännu en del av den gamla bebyggelsen kvar.

Grinds skans hade anlagts år 1644, men åtskilliga förbättringar och ombyggnader ha skett senare.

År 1677 hade Nicodemus Tessin d. ä. inkommit till Magistraten med fullständigt förslag till skansens iståndsättande. Arbetena skulle draga en kostnad av 5.000 dlr smt. Arbetet gick emellertid långsamt, och det är ganska förklarligt, då "40 personer ähre om en steen, innan the thensamma bringa till den orth och ställe, hwarest man steenen behöfwer". För att råda bot mot detta får rådman Joel Hörner i uppdrag att anskaffa en präm och tvenne björnar, "hwarmed steenen kan till Skantzen utur prämen föras".

Under kriget ansåg Karl XI det vara av vikt, att de viktigaste befästningsarbetena så fort som möjligt blevo färdiga, och den 28 mars 1678 giver konungen från Halmstad befallning härom. All arbetskraft, som för andra byggen i staden voro engagerade, dirigeras nu till befästningsarbetena.

Åren 1710 och 1719 iståndsattes skansen åter. 1774 drogs landsvägen fram här, varför en del av vallgraven fylldes. 1907 raserades

Foto förf.

Fig. 93. Utsikt mot Fåfången från Åsögatan.

en del av murarna. Söder om Skanstull synas en del 1859 påbörjade befästningsarbeten.

Götgatan har sitt namn av den gamla landsvägen till Götaland.

Götgatan nr 1, Södra stadshuset. Stadshuset uppfördes på 1670-talet efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar, Stadsmuseet. Jfr. sid 154.

Götgatan nr 16 A. Ebba Brahes Malmgård. 1652 erhöll Ebba Brahe, änka efter fältherren Jakob De la Gardie, större delen av tomten i julklapp av drottning Kristina. Ebba Brahe uppförde då åt sig den ännu kvarvarande byggnaden på gården. Över den ståtliga portalen till denna byggnad äro de båda makarnas initialer. Anläggningen utgör ett gott prov på den tidens malmgårdar, ehuru dess mur med inkörspört åt gatan nu helt försvunnit och ersatts av hyreshus. Över nuvarande inkörsporten sitta deras vapen.

Dessa ombyggnader ha säkerligen skett under tobaksfabrikören och handlanden Nils Schönborgs tid. Han inköpte egendomen under 1700-talets senare del, och än i dag kallas huset även för Schönborgska huset.

Götgatan nr 28 är ett 1700-tals hus. Det ägdes 1767 av bankokommissarien J. Klintin.

Götgatan nr 32. Anna Schuldheis' Skola.

Götgatan nr 45—49. Björnska gården. 1766 anhöll trädgårds-

Foto förf.

Fig. 94. Björnska trädgården den 17 sept. 1933 under tunnelbanebygget.

mästaren Kristian Osthoff att få bygga ett stenhus i trädgården. 1817 erhöll trädgårdsmästareäldermannen Fredrik Holmgren tillstånd att bygga på det nyssnämnda bonigshuset, som därigenom erhöll ungefär det utseende, det än i dag har. Under senare delen av 1800-talet nämnes trädgårdsmästaren K. G. Björn som ägare.

I kvarteret Pelarbacken, det kvarter, där nyssnämnda gård är belägen, fanns till för en del år sedan en sten, på vars ena sida var en framställning av Kristus på korset och nedanför detta tvenne figurer och en numera oläslig inskrift. På stenens andra sida är en järnplåt med följande inskrift: "Denna minnesvård, uppsatt i anledning av Stockholms tyske borgares övervåld på de svenske den 12 juli 1389, återupprestes år 1837". Kungl. Vitterhets-, Historie- och antikvitetsakademien har anbragt denna tavla. Uppgifterna om

att denna sten vore uppsatt till minne av kättingemorden ha länge bestritts. I stället synes stenen ha något samband med det kalvarieberg (huvudskalleberg), som enligt stockholmsforskaren A. Tidners uppgift omnämnes "1635 av franske legationssekreteraren Charles Ogier i dennes på latin skrivna dagbok. En ung fransman, Jean Baptiste Grossy, som var handsekreterare hos beskickningens huvudman, greve d'Avaux, hade avlidit och blev begraven på denna plats, 'längst ute i förstaden Södermalm, där det finns en kulle, som ännu kallas Kalvarieberget, och på vilken än i denna dag kvarstår ett stenkors, uppfört år 1096 (1396?). Invid detta kors uppkastades graven. Det var ett drygt arbete, ty jorden var hård, och det krävdes många tag med spaden och hackan, innan vi kommo så långt, att vi hade tillräckligt stoft att därmed täcka liket. Efter kl. elva på aftonen gick sedan vårt sorgetåg, omgivet av kungliga drabanter, av vilka somliga buro lansar, andra facklor, och åtföljt av alla de fransmän, som voro bosatta här, till den plats, som utsetts åt den döde.' På en bronstavla anbragtes följande av Ogier författade gravskrift: 'På denna kulle, där ett monument till åminnelse av Kristi lidande står, av forna tiders svenskar kallad Kalvarieberget, förrättade fromma kristna, som med sitt blod utbredde och förkovrade sin tro, fordom sin andakt. Under drottning Kristinas, Gustav den stores och Maria Eleonoras dotters, regering, medan den vittberömde Claude de Mesmes, greve d'Avaux, som utomordentligt sändebud från hans allerkristligaste majestät konung Ludvig — för att slita tvisten mellan svenskarna och polackerna — tillbragte en mycket sträng vinter i Stockholm, dog här Jean Baptiste Grossy från Paris, hans andre sekreterare, den 18 april 1635, och utvaldes denna plats sorgfälligt åt honom av ambassadören och uppläts välvilligt av drottningen och femmannarådet invid den stora sten, varpå Jesus Kristus, bärande sitt kors, fordomtima är avbildad, och som beskyddande reser sig över den döde. Ovanpå graven har drottningen täckts låta uppföra denna stenhägnad och därigenom betygat sin tillgivenhet för de katolska fransmännen. Vile han i frid!"

"Kättingestenen var emellertid slutstationen för en via dolorosa, en lidandets väg, korsväg, räknad från Rådhuset, vilket avstånd ansågs vara lika med den väg, som Kristus hade att tillryggälägga mellan Pilati palats och Golgata. De två försvunna stenarna skulle utmärka de platser, där Kristus föll under korset."

Götgatan nr 48. "Rumpffska palatset". Palatset har sitt namn efter den holländske ministern Kristian Konstantin Rumpf, som var ägare av det 1679.

Götgatan nr 55—57. Götgatspalatset, uppfört efter B. Borgströms ritningar. Vid sänkningen av Kocksgatan i samband med nyssnämnda byggnads uppförande påträffades den 22 april 1927 en massgrav, som undersöktes av författaren på riksantikvariens uppdrag. Graven innehöll skeletten av cirka 20 individer, män, kvinnor och

Fig. 95. Rumpffska huset.

Foto förf.

unglingar under 20 år. En individ hade en halskota genomhuggen och skallen placerad vid högra lårbenet. Alla de döda hade begravts på en gång. Kropparna hade i allmänhet legat tämligen rakt utsträckta, men liken hade placerats ovanpå varandra. I de flesta fall hade man försökt lägga dem i öst-västlig riktning. De översta skeletten lågo blott 0,5 meter under den ursprungliga marknivån. Över denna var ett kulturlager, som har bildats, sedan gatan kommit till. Detta hade på sina ställen en mäktighet av ca 1 m. och innehöll djurben, keramik m. m. från de senare århundradena. Skeletten lågo i fin sand, och på grund av att intet spår av det ovan den ursprungliga markytan befintliga kulturlagret kommit med i graven, måste denna alltså vara tillkommen före bebyggelsen av dessa trakter.

Graven torde säkerligen tillhöra tiden före 1600-talet.

Götgatan 56. Här bygges nu (1937) medborgarhuset.

Götgatan nr 58. Ett av gårdshusen, nu bostad för katolske biskopen, härrör troligen från 1600-talet. Katolska församlingen blev 1858 ägare av fastigheten. S:t Erikskyrkan, ingång Folkungagatan nr 46. (Jfr sid. 110.)

Götgatan nr 106. A.-B. Gustaf Piehls Bryggeri.

Götgatan nr 109. Stockholms Stads trädgårdar.

Hammarby idrottsplats.

Hammarbyleden. En ny väg för sjöfarten mellan Saltsjön och Mälaren har skapats genom de arbeten, som här utförts 1917—26. Anläggningen har kostat 33 miljoner. Om man gör en färd utefter Hammarbyleden, får man ett intryck av Storstockholms industriella anläggningar.

Eriksdal. Jfr. sid. 173.

Heleneborgs gamla gård ligger ännu kvar vid Pålundet; vissa partier av byggnaden äro mycket gamla. Gården disponeras nu av konstnären Ivar Johnsson.

Helgalunden. Allhelgonakyrkan är uppförd år 1918.

Hornsgatan nr 4. Vårdshuset "Svanen". 1605 utfärdades föreskrifter, att de privilegierade gästgivarna i staden mellan broarna skulle uppsätta skyltar, innehållande vissa sinnebilder, och i samband därmed torde gästgivaren Erik Andersson ha låtit anbringa en svan på sitt gästgiveri.

Nuvarande huset har uppförts av vinskänken Hans Marschalck på 1640-talet.

Hornsgatan. Maria Magdalena Kyrka. På den plats, där kyrkan nu ligger, har under 1300-talet funnits ett kapell, kallat Maria Magdalena kapell, och en fattigkyrkogård. Sten Sture d. ä. lät 1489 här bygga en kyrka. Gustaf Vasa var emellertid rädd för att fienden skulle kunna ha något skydd i den vid en eventuell belägring av Stockholm och rev därför resolut ned kyrkan 1527 (jfr sid. 20). Johan III, som i mångt och mycket sökte gottgöra, vad fadern brutit, lade år 1576 grunden till den nuvarande kyrkan. Kyrkan blev likväl ej färdig förrän 1634. År 1658—59 tillbyggdes koret och 1675—76 norra och södra korsarmarna efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar. Efter hans ritningar byggdes även ett torn 1673—82. Den 19 juli 1759 utbröt en eldsvåda, som ödelade en stor del av Maria församling (ca 300 gårdar), varvid även kyrkan förstördes.

Kyrkan var emellertid iståndsatt redan 1763 efter K. J. Cronstedts förslag och invigdes annandag påsk nämnda år för gudstjänstbruk. År 1825 kom den nuvarande tornhuven till. Kyrkans yttre genomgick 1848 en grundlig reparation liksom dess inre senare.

Under tiden närmast efter 1759 års brand begagnades huset nr 14 A och B Besvärsbacken eller nuv. Brännkyrkagatan till gudstjänstlokal.

Kyrkans altartavla (de vise männens besök hos Jesusbarnet och Jungfru Maria) är målad av Louis Adrian Masreliez (född i Paris 1747, död i Stockholm 1810). Altardekorationerna äro utförda efter ritningar av Nicodemus Tessin d. y.

I kyrkan förvaras ock en silverkalk, vilken är tagen som krigsbyte. Dess latinska inskrift lyder i översättning: "Denna kalk, som den stormäkt allernåd. konungen av Sverige Carl XII nådigt skänkt åt honom (Kungl. hovpredikanten, pastor vid Livgardet Töruling) till minne av Thurns erövring och för deltagandet i fältlivet, skänkes nu åt Maria Magdalena församling i Stockholm med tillönskan av allsköns sällhet. Mag. Samuel Töruling, f. d. Kongl. Maj:ts hovpredikant num. nämnda förs:s kyrkoherde. År 1706."

I kyrkan finnes ett epitafium över Kristofer Polhem (f. 18/12 1661 i Tingstäde på Gotland, död 30/8 1751 i Stockholm).

På kyrkogården finnes en minnesvård över skalderna E. J. Stagnelius och K. A. Nicander.

Hornsgatan nr 41—43. På båda husen sitter en järntavla med följande inskrift: Emanuel Swedenborg. Född den 29 januari 1688, död den 29 mars 1772, egde och bebodde denna tomt åren 1743—1772. Venturum est tempus, quando illustratio. (A. C. 4402) [Den tid skall komma, då allting blir klart]. Taflan uppsattes den 29 januari 1888 under medverkan af vänner i utlandet af "Nya Kyrkans Bekännare". Hans lusthus står på Skansen.

Hornsgatan nr 93. Södra kommunala mellanskolan invigdes hösten 1936. Byggnaden kostade omkr. 1,5 miljoner kronor.

Hornskroken, se Ansgariigatan nr 5.

Hälsingegatan nr 4. Folkskola.

Högalidskyrkan är genom sitt läge uppe på Högalidsberget synlig vida omkring (jfr sid. 125). Kyrkan uppfördes 1917—23 efter I. Tengboms ritningar. De båda västtornen ge ett intryck av in-

fixet och det vackra altarskåpet äro gjorda av Gunnar Torhamn. Han har även dekorerat dopkapellet på norra sidan. Altarskåpet är målat av Erik Jerken.

Högalids församling bildades den 1 maj 1925 genom uppdelning av Maria Magdalena församling.

Högalidsgatan nr 28. Borgerskapets gubbhus (Borgarhemmet), inrättat 1788.

Högbergsgatan. Utefter denna gata finnes en rad av 1700-tals-hus.

Högbergsgatan nr 13—15. Katarina församlingshus. Det gamla huset är nu rivet. På östra gaveln av huset nr 15 bildade ankarjärnen årtalet 1771.

Högbergsgatan nr 25. Böhlmarks Lampfabrik.

Högbergsgatan nr 51. Lychouska Skolan.

Högbergsgatan nr 62. A. U. Bergmans Enka, Spisbrödsfabrik, etabl. 1850.

Karl Johans torg (Slussen). Karl XIV Johans staty är utförd av B. E. Fogelberg.

Katarina bangata nr 35. Folkskola.

Katarina kyrka. Kyrkan är uppförd på samma plats, där ett litet träkapell förut stått. Detta kapell bar namnet Stora Kapellet. På denna plats sägas de vid Stockholms blodbad avrättades kroppar och även Sten Sture d. y:s och hans sons ur Gråmunkekyrkan hämtade lik hava uppbränts på ett stort bål.

Johan III lät 1576 bygga träkapellet och Gustav II Adolf uppsatte 1625 en koppartavla på kapellet med en inskription, innehållande en kort redogörelse för "Stortorgsdramat" och namnet på dem, som här uppbränts.

Då emellertid bebyggelsen på den södra malmen tilltagit i hög grad, sedan staden erhållit lugn från främmande inkräktare, blev det snart ett behov att dela upp Maria församling i två delar. För den skull förordnade Karl X Gustaf, efter en framställning från Södermalms församling 1654, om en delning samt byggandet av flytande från S:ta Mariakyrkan i Visby. Det kraftiga triumfkruci-

¹ Karl X Gustavs moder pfalzgrevinnan Katarina, dotter av Karl IX och hans första gemål Maria av Pfalz.

en ny kyrka, som skulle kallas Katarina "efter vår saliga högtärad fru moder,¹ höglovlig i åminnelse." Kyrkan började byggas våren 1656 efter ritningar av Jean de la Vallée. Krigsåren och Karl X:s död gjorde, att arbetet skred långsamt fram. År 1671 blev kyrkan emellertid färdig samt invigd. Men redan 1 maj 1723 ödelades kyrkan vid den våldsamma brand, som då härjade Södermalm.

Genom Fredrik I:s frikostiga understöd stod emellertid kyrkan

Fig. 96. Kristinehov.

Foto förf.

åter hösten 1724 i användbart skick. Kupolen blev fullbordad 1740 efter G. J. Adlercrantz' ritningar.

Den gamla altartavlan (Simeon lovsjungande), som sedan 1907 hänger i södra skeppet, är målad av Louis Adrian Masreliez (född 1747 i Paris, död i Sthm 1810). Den nuvarade altarpriydnaden, Kristi nedtagande från korset, i hög relief är utförd av skulptören J. A. Wetterlund och är insatt i den gamla pelaromfattningen.

På kyrkans södra sida nära koret är Liljenhoffska gravkoret, kommerserådet Joachim Liljenhoff ligger här begravnen. På kyrkogården är komminister Nils Ignells grav (f. 1806, d. 1864). Han har utövat ett vittgåede inflytande på Viktor Rydbergs religiösa utveckling.

Katarinahissen. Den gamla hissen var uppförd år 1883, och den nya blev färdig 1935.

Kristinehov. En malmgård från 1700-talet, där Borgerskapets

gubbbhus förr var inrymt, såsom omtalas på en inskriftstavla över porten i empirestil.

Liljeholmsbron. Brons mittspänn har en fri segelhöjd av 15,5 m.

Lotsgatan. Vid denna gata finnes en hel samling av gamla små pittoreska träkåkar. (Jfr sid. 189.)

Ludvigsberg. Ännu står kontorsbyggnaden med sin vita lanternin kvar här från den på 1840-talet av ing. Jacques Lamm här anlagda mekaniska verkstaden.

Foto förf.

Fig. 97. Lundagatan.

Lundagatan. Utefter denna gata finnes en hel del kvar av den gamla idylliska småstadsliknande bebyggelsen. Ännu förekomma här ej gaslyktor, utan belysningen utgöres av fotogenlyktor.

Långholmen, se sid. 190.

Magnus Ladulåsgatan nr 19. Konsumtionsföreningens Stockholm med Omnejd kontorslokaler. Företaget bildades 1916.

Mikaelsgränd. Denna gränd, som med sina trappor förenar de på så olika nivå belägna Fjäll- och Stigbergsgatorna, går igenom ett kvarter av typiska gårdar från den forna bebyggelsens dagar.

Mariagatan. Utefter denna lugna, stilla gata står det ena 1700-talshuset invid det andra. Det är, som om man från de bredvidliggande larmande nutidsgatorna här flyttades tillbaka till svunna sekler.

Mariahissen är uppförd 1886.

Maria Magdalena kyrkan, se Hornsgatan.

Maria Prästgårdsgatan nr 9. Folkskoleseminariet i Stockholm.

Maria Prästgårdsgatan nr 49—53. Tobaksmonopolet. Fabrikerna vid Maria Bangata nr 4—6.

Mosebacketorg. Södra Teatern öppnades 1853.

Mosebacketorg. Vattentornet är byggt 1897 av Ferd. Boberg.

Nytorget. Invid torget ligger ännu kvar ett parti av den gamla trähusbebyggelsen.

Fig. 98. Nytorget och Sofia kyrka. Foto förf.

Pålsundet, sundet mellan Långholmen och Åsön (Södermalm), känt för sin naturskönhet.

Pålsundsgatan nr 1 A. A.-B. Borst- och penselfabriken.

Repslagaregatan, gammal bebyggelse.

Ringvägen. Zinkens damms idrottsplats.

Ringvägen nr 23. Maria folkskola.

Ringvägen. Spårvägsstallarna.

Ringvägen nr 100. Ählén och Holms stora byggnadskomplex.

Rosenlundsgatan nr 29—31. Luth & Roséns Elektriska A.-B.

S:t Paulsgatan nr 5. Frölichska gården. Huvudbyggnaden härrör från tiden omkr. 1700 och är försedd med inredningar i barockstil.

S:t Paulsgatan nr 6. Leijonstedtska gården. Gården är uppförd i slutet av 1600-talet.

S:t Paulsgatan nr 11. Montelius' gård. 1757 erhöj rådmannen H. J. Helledaj tillstånd till en om- och påbyggnad av huset.

En minnestavla är uppsatt över riksantikvarien Oscar Montelius (död 1921), som föddes, verkade och dog i detta hus.

S:t Paulsgatan nr 21. Van der Noothska huset. Det är uppfört på 1670-talet av Tomas van der Nooth, född i Brabant. Huset har åt gården tvenne flyglar. Arkitekten synes tydligen vara holländare eller holländskt påverkad. Det är möjligen uppfört efter Jean de la

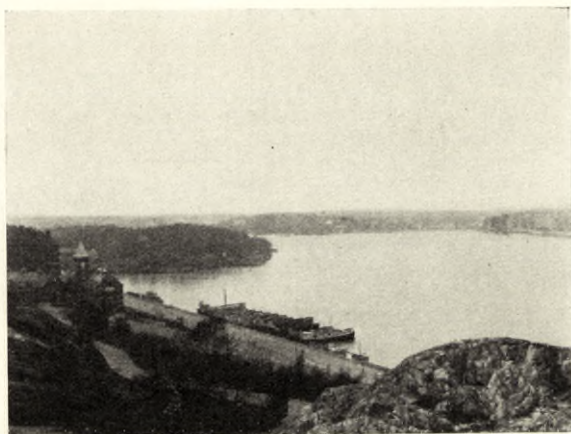

Foto förf.

Fig. 99. Utsikt från Skinnarviksbergen.

Vallées ritningar. Huset har väl bevarade barock- och rokokoinredningar.

Skanstull. Här står ännu kvar en av de få väderkvarnarna i Stockholm. Om den på 1600-talet anlagda "Grinds Skans" se sid. 174.

Skaraborgsgatan nr 14. Högre Allmänna läroverket å Södermalm.
Skepparegränd, se sid. 189.

Skinnarviksbergets triangelpunkt, 53 m. ö. h. Från denna punkt har man en god utsikt över staden. — Här träda de av inlandsisen avslipade bergytorna tydligt i dagen. Man har här tillfälle att studera rundhällar, hällkar och glacialräfflor.

Skänegatan nr 1. Rosenlunds ålderdomshem.

Skänegatan nr 117. Sofia folkskola.

Fig. 100. "Blå slussen" på 1790-talet.

Sköldgatan nr 15. Tanto sockerbruk. Svenska Sockerfabriks A.-B. Dess Raffinaderi i Stockholm.

Slussen. 1634 anlades här ett slussverk av trä. Tidigare skedde genomfarten genom varpning. 1642 reparerades slussen. 1724 var den åter förfallen. 1744 beslöts en slussombyggnad. 1753 var ombyggnaden fulländad. Arbetet hade skett under Kristoffer Polhems och hans son Gabriels ledning. Slussen reparerades sedan flera gånger. 1850 var en nyombyggnad av slussen fullbordad. 1935 den 15 oktober invigdes den senaste slussombyggnaden, då även hela uppfarten till Södermalm ordnades med en "trafikmaskin", hela virrvarret av körbanor och gångar, en ny slussgrav grävdes även.

Vid slussen låg även Söderport, det medeltida Stockholms befästa infart från Södermalm.

Sofiagatan nr 2. Katarina Södra folkskola.

Sofiakyrkan. År 1903 den 15 maj lades grunden till Sofiakyrkan. Kyrkan är uppförd efter G. Hermanssons ritningar, ehuru delvis omarbetade. Den invigdes den 18 mars 1906. Kyrkan är inuti dekorerad med målningar av C. Althin.

Som grundplåt för uppförandet av kyrkan erbjöds en penningsumma, som insamlats med anledning av reformationsfesten 1893 på teol. doktor J. C. Brings initiativ.

Sofia församling bildades 1 maj 1917 genom delning av Katarina församling. — Kyrkan har uppkallats efter Oscar II:s gemål, drottning Sofia.

Stadsgården. Endast ett mindre parti av det brant stupande berget är blottat. De stora höga husen, som inrymma till största delen kontorslokaler, ge karaktär åt vissa delar av Stadsgården.

Foto förf.

Fig. 101. Hörnet av Äsögatan och Sägaregatan.

De mäktiga, moderna lyftkranarna ge ett prov på teknikens under, ty med några få handgrepp kan man medelst lyftkranen lossa och lasta ofantligt tunga föremål på fartygen.

Stigbergsgatan nr 26. Stockholms handelsgymnasium (Schartau).

Stigbergsgatan nr 30. Navigationsskolan.

Stigbergsgatan. Invid denna gata finnas ännu åtskilliga gamla pittoreska Stockholmskåkar.

Stockholms Södra station. Den är den äldsta i Stockholm och invigdes 1861 (jfr sid. 173).

Sägaregatan (se sid. 189).

Södermalmstorg, "Södervakt". I stenhuset vid torgets norra sida var den till Södermalm förlagda delen av högvakten inrymd ända till Gustav V:s tronbestigning.

Södermalmstorg nr 4. Riksrådet Johan Skytte (död 1645) är den förste kände ägaren av huset. 1721 omnämnes, att i detta hus hölls "ett litet krögerij av cofferdie änkan Anna Berg". Huset skadades av brand 1759. 1907 ombyggdes huset, men en del kryssvalv finnas ännu bevarade i portgången. I detta hus hade konstnären Anders Zorn sin ateljé.

Södermannagatan nr 61. Stora Blecktornet. År 1777 erhöll slaktareåldermannen V. Djurberg tillstånd att uppföra det nuvarande huset, som i stort sett bevarat sitt utseende från 1856, då det ägdes av hovrättsrådet K. Hedenström. Han byggde om huset vid nämnda tidpunkt.

Söder Mälarstrand ger genom den branta kala bergväggen, som stupar ned, en viss karaktär åt hela detta stadsparti.

Den långa kajen är avsedd till lastageplats för målarbåtarna.

Södra Bantorget. Katolska kyrkan. S:t Eriks kapell är uppfört efter arkitekt A. Gillbergs ritningar. Grunden lades 1891. Interiören ger ett stämmningsfullt intryck, och en dämpad dager åstadkommes genom de med helgonbilder rikt bemålade fönstren (jfr sid. 179).

Tantolundens Idrottsplats.

Timmermansgatan nr 2. Här hade konstnären Eugène Jansson sin ateljé, då han målade sina Stockholmsmotiv på 1890-talet.

Timmermansgatan nr 21. Södermalms Högre Läroanstalt för Flickor.

Tjärhovsgatan nr 15—17. Katarina norra folkskola.

Tjärhovsgatan nr 33, 35 och 37. Skutskepparänkan Anna Lundberg sökte 1758 tillstånd att här få uppföra ett stenhus i hörnet av Renstjärnasgatan. På en mur på en av de inre gårdarna finnes en runinskrift från senare tid.

Tjärhovsgatan nr 44. A.-B. Svenska Kapsylfabriken.

Torkel Knutsonsgatan nr 2. Münchens Bryggeri.

Vollmar Yxkullsgatan nr 24. Folkskola.

Vollmar Yxkullsgatan nr 25. Maria Sjukhus.

Vollmar Yxkullsgatan nr 27. "Hornska palatset", även kallat "Reenstiernska palatset" är uppfört under 1600-talet.

I hörnet av *Vollmar Yxkullsgatan* och *Maria Bangata* ligger vårdhemmet Högalid. 1773 inrättades södra frivilliga arbetshuset. Detta ombildades vid 1800-talets mitt till en arbetsinrättning, den s. k. Dillströmska inrättningen, då inrymd i huset Stora Glasbruks-

gatan nr 25. Pensionärerna där, de s. k. Dillströmmarna, skötte om renhållningen på gator och gårdar.

Värmdögatan nr 53. Vinhandl. Verner Groens gamla malmgård.

Ett bland de många s. k. "Drottning Kristinas jaktstlott". Huset torde likväl härröra från seklet efter drottning Kristinas levnad.

Värmdögatan nr 63. Ett gammalt hus, kallat "Vintertullen". Denna gata gick nämligen utåt Värmdön.

Västerbron, se sid. 169.

Foto förf.

Fig. 102. Yttersta tvärgränd.

Yttersta Tvärgränd har bibehållit ett orört parti av gångna tiders bebyggelse på Södermalm.

Årstabron. Järnvägsbro, segelfri höjd 32 m.

Årsta holmar. Se sid. 199.

Årstalunden. Stadens vattenreservoarer.

Årstalunden. Sachska barnsjukhuset, ritat av I. Tengbom.

Åsögatan. Vid denna gata ligga några kvarter orörda gamla små Stockholmsgårdar (jfr sid. 187). Vid gatans östra del har man en god utsikt över stadens inlopp.

Åsögatan nr 113—119. S:t Eriks Bryggeri.

Ålvsborgsgatan nr 2. Katarina Realskola.

L Å N G H O L M E N

Långholmen. Holmen har sitt namn av dess form, dess längd är ungefär fyra gånger bredden. Under Engelbrekts belägring av Stockholm 1435 lågo "Wessmän (västmanlänningar) och Nerika" (nerkingar) på Långholmen enligt rimkrönikan.

"Några dagar efter slutad dagtingan 1435, emellan Svea Rikes Ständer och Danemarks och Norrriges Råd; om förlikningen i Halmstad med Erich XIII; samlade sig Svea R:s Råd, till 37 personer, på Långholmen, och förbundo sig väl att hålla fördraget i Halmstad; men om Erich ryggade sitt löfte; att då med lif och gods försvara sina rättigheter och Sveriges lag. Denna förening är daterad Stockholm och Långholmen, dagen näst efter S. Laurentii dag 1435", såsom Stockholmsforskaren Eler framhåller.

Drottning Kristina donerade den 27 mars 1647 Långholmen till Stockholms stad tillika med Tegelbruket med undantag av nödig plats för tullhus och sjöhamn för båtar, som där skulle klareras.

"Tullen (en tullbyggnad finnes ännu kvar ehuru trol. från 1700-talet) på Holmens Norra sida, är förmodeligen lika gammal med Landtullsverkets inrättning 1622. Alla uppifrån Mälaren ankommande jackter, farkoster och båtar, skola här anläggas till Tulleclaring, enligt författningarne; hvarom en Tull-Inspector, Tullskrifvare och nödig betjening, besörjer" enligt Eler.

På holmen finnes vid Pålsundet en liten idyllisk gårdsanläggning Björkhagen invid Västerbron. Anläggningen torde härröra från början av förra seklet. I trädgården är även ett lusthus.

Pålsundet lär ha sitt namn av de många pålar, som nedslagits i dess vatten för broanläggningar.

På holmen är också ett varv, Målarvarvet.

Under och invid Västerbron är en idrottsplats.

Långholmen. Två friluftsbad.

Långholmen. Centralfängelset. Redan 1724 inköptes en egendom, som inrättades till fängelse, varest "lättingar och tjänstlösa personer, jämväl lösa kvinnfolk, som löpa kring gatorna och i husen", skulle intagas och hållas till arbete.

R E I M E R S H O L M E

Reimersholme. På holmen finns en gård från slutet av 1700-talet med flyglar. Till minne av rådmannen Anders Reimer, som om-

Foto förf.

Fig. 103. Utsikt från Västerbron över Pårsundet och Reimersholme, t. v. Södermalm, t. h. Långholmen.

vandlade den ofruktbara holmen, är rest en hög sten nedanför berget på öns norra sida. Stenen har följande inskrift: "Vandringsman, Skåda Här Den fördna Råkenholmens Klippor Till blomstrande Fält och Trägårdar Förvandlade, Genom den Förtjente Rådmannens i Stockholm Herr Anders Rejmers Flit och Kostnad. Från år 1784 till 1798 Har Han Här använt Lediga Stunder Att af Sjö och Berg Tilldana frugtbart Land. In uti Ållderdom-

192 Bengt Bergman: Stockholm genom tiderna

men Gagnande Lärer Han Dig at Nyttig Flit är Hvila. Vänner
Reste Honom Stenen Till Hedrande Åminnelse, Och Stället Blef
Kallat Rejmersholm Den 24 Junii År 1798.”

På holmen ligga Vin- och Spritcentralens och Nya Murbruksfabrikens anläggningar.

Alvik, Barnängens Tekniska Fabrikers A.-B.

Alviks folkskola (inom Bromma norra distrikt).

Vid *Beckomberga* har byggts ett stort sjukhus för psykiskt sjuka.

Bromma inkorporerades med Stockholms stad 1916—17.

Bromma flygfält invigdes 1936.

Bromma Kyrka. Bromma kyrka tillhör en grupp av försvarskyrkor, rundkyrkor, varom är talat i kap. Spridda drag ur Stockholms historia (sid. 13). Kyrkan torde härröra från senare hälften av 1100-talet. Kyrkans äldsta delar äro rundhuset och en del rester av den till detta anslutna halvrunda absiden. Rundhuset var indelat i trenne våningar, varav den nedre tjänstgjorde som församlingshus, mellanvåningen möjligen som förrådsrum och den övre till försvarsändamål. De olika våningarna skildes åt av trägol. Hålen till de bjälkar, som buro golven, kunna ännu skönjas i murarna ovan det nuv. valvet (trol. fr. 1400-talet) i rundhuset. Från koret leder i muren en trappa upp till de "övre våningarna". Rundhuset är uppfört av gråsten.

Ungefär samtidigt med att valvet slogs in i rundhuset torde det västra långhuset ha tillbyggt. Det nuvarande rektangulära koret byggdes 1727 av presidenten Stierncrona, som därvid inreddé ett gravvalv åt sig under koret.

Det Hjärneska gravkoret invid sakristian uppfördes 1703 av den välbekanta archiatern Urban Hjärne.

Bällstalunds folkskola (inom Bromma norra distrikt).

Bromma, Cementvarufabrikerna.

Höglandstorget. Höglandsskolan.

Judarn. Naturparksområdet kring sjön Judarn har reserverats av Stockholms stad. Fågellivet här är även rikt. Inom reservatet ligger Åkeshovs herrgårdsanläggning (se sid. 195).

Inom samma område ligger 100 m. nordost om torpet Lugnet en kvadratisk stensättning från järnåldern.

Lilla och Stora Essingen, se sid. 170.

Lars Monténs tvål- o. ljusfabriker vid Alby.

Nya elektr. A.-B. Voltas fabriker.

Olovslunds folkskola vid Drottningholmsvägen (inom Bromma södra distrikt).

Riksby (vid Linnéa kolonistuguområde). Där finnas i ett berg tvenne runristningar. Ristningarna äro elegant komponerade, den västra ristningen är försedd med ett kors. Inskriften lyder: "Sigvid och Sigrev läto rista denna sten efter Sinar, sin fader". Den andra ristningen har följande inskrift: "Närt lät rista dessa runor efter sin fader Faste, Ulv högg".

Riksby ca 550 m. nord 15° ost om Riksby finnes en runsten. Den runsten omtalas i äldre källor såsom liggande vid Glia grind i nordvästra hörnet av Ulvsunda västra gårde vid en mindre körväg.

Dess inskrift är följande: "Gammal och Thjalfve, de läto resa denna sten... (efter)... sin fader, en redbar man; Gud hjälpe (honom)".

Smedsslätten. Huvudbyggnaden från 1700-talet ehuru ombyggd vid 1800-talets mitt.

Smedslättens folkskola (inom Bromma södra distrikt).

Stora Mossen. Högre allmänna läroverket i Bromma.

Stora Ängby vackra herrgårdsanläggning härrör från 1600-talet.

Stora Ängby, ca 275 m. norr om Stora Ängby är en runsten. Den har följande inskrift: "Udd lät resa stenen efter Björn, Ingridis fader. Han var Vides arvinge".

Ulvsunda i Bromma sn ägdes av Bero Olafson i Ulphsunde 1347; Tymme Gutower 1389, väpnaren Björn Jönsson 1423—1430; vars son och sonson innehade gården; riksrådet Per Erlandsson Bått (död 1540), hans son, riksrådet Björn Pederson (död 1570); Nils Klasson Ekeblad, som var konung Sigismunds anhängare, varför godset indrogs till kronan; förlänades till Patrik Ruthersfoord, men återgick till Nils Klasson efter dennes hemkomst från landsflykten; kom genom byte till fältmarskalken Lennart Torstensson ägdes av hans son och sonson; ägdes senare av riksrådet Ture Gabr. Bjelke (död 1763), excellensen Erik Ruuth (död 1820), generalmajoren Gustaf von Essen (död 1874), statsrådet Gustaf Fredr. Åkerhielm (död 1853), statsministern Gustaf Åkerhjelm (död 1900), vars sterbhus sålde det till ett konsortium (v.

härdash. O. Kinnander, bankdir. K. Wallenberg m. fl.), ägdes 1905 av Nya Aktiebolaget Atlas.

Ulvunda slott med sina flyglar uppfördes av Lennart Torstenson vid 1600-talets mitt. Slottet har ombyggt på 1830-talet. Den väggfasta inredningen från ett rum i Ulvunda slott finnes utställd i Nordiska Museet.

Ulvunda. Ca 750 m. nordväst om Ulvunda gård ligger på krönet av en backe ett röse av bronsålderstyp, vilket restaurerats för några år sedan av förf. Röset är 14 m. i diam. och 1,4 m. högt.

Västerledskyrkan, uppförd efter ritningar av Birger Borgström. Predikstolen bär följande inskrift: Finn Malmgren. Sin forskning till döden trogen, sina färdkamrater en oförlömmelig vän, sitt folk ett föredöme i osjälvisk offerbragd, död i polarisens ensamhet i juni 1928. Med kärlekens tankar hans moder till lisa i bedrövelsen bragtes de medel samman, för vilka denna predikstol blivit rest, för samtida och efterkommande må den vittna icke om det liv, som släcktes, men om livet som aldrig dör.

Åkeshovs förnämliga herrgårdsanläggning har en gång tillhört Åke Axelsson Natt och Dag. Gården härrör till vissa delar från 1600-talets mitt.

Ålstens folkskola (inom Bromma södra distrikt).

Ålstens Privatskola. Björkrivsvägen 6.

Ängby folkskola (inom Bromma norra distrikt).

Äppelvikens Elementarskola, Drömsstigen 32.

Äppelvikens folkskola (inom Bromma södra distrikt).

B R Ä N N K Y R K A

I Brännkyrka utkämpades i juli 1518 en strid mellan Kristian II:s här, som belägrade Stockholm, och en svensk allmogehär under Sten Sture d. y., vilken sökte undsätta staden. Svenskarna vunno en dyrköpt seger, men Kristian kunde likväl fortsätta belägringen av Stockholm. I striden fördes det svenska huvudbaneret av den unge Gustav Eriksson (Vasa).

Augustendal, A.-B. Avancemotor.

Blommensbergs folkskola (inom Blommenbergs distrikt).

Brännkyrka kyrka. Kyrkan härrör från medeltiden men har vid olika tillfällen undergått ombyggnader. Kyrkan säges gå tillbaka till Konung Stenkils (konung i slutet av 1050-talet till omkr. 1066) tid. I kyrkan finnas ett par epitafier. På södra väggen ett över riksrådet och amiralen frih. Axel Lagerbjelke, född den 15 juli 1703 och död den 20 maj 1782 på Älvsjö; på norra väggen ett över överamiralen greve Johan Gustaf Lagerbjelke, född den 2 juni 1745 och död den 16 okt. 1812.

Ett par votivskepp höra även till kyrkans kulturhistoriskt intressanta föremål.

På pärmen av Carl XII:s bibel, som förvaras i sakristian, finnes en anteckning, som lyder: "Anno 1723 natten mellan den 14 och 15 Maj afbrändes Brännkyrkjas kyrka fjerde gången, som förut för 130 år tilförne hafver varit Ohrtuna, med en saltpetters klimp, bemängd af svafvel i ett svårt dunder och blixl kl. 12 i samma natt i tornet begynte. Gud förskone vidare för alt ofall!! Petrus Ekeblad, v. D. Comminister i Håddinge & Brännkyrkia".

Brännkyrka församling inkorporerades med Stockholm den 1 januari 1913 och bildar egen församling sedan 1 maj 1914.

Ekensbergs Varv grundades år 1810. Varvet har byggt utom fartyg för såväl handels- som krigsflottan även broar bl. a. en stor del av konstruktionerna till den nya Tranebergsbron.

Enskede gård uppfördes i början av förra seklet men har sedermera påbyggts och ombyggts.

Enskede folkskola (inom Enskede distrikt).

Enskedefältets folkskola (inom Enskede distrikt).

Enskede kyrka. Kyrkan uppfördes 1913—1915 av Sällskapet för främjande av kyrklig själavård. 1918 förvärvades den av Brännkyrka församling.

Fig. 104. Kyrkan i Brännkyrka.

Farsta gård. 100 m. SO om vägskälet vid gården står en runsten, vars inskrift lyder: Tore och Sven läto resa stenen åt Vinut, sin broder, Helgas son. Stenen tillhör 1000-talet e. Kr.

Flaten. Områden invid sjön äro av Stockholms stad upplåtna till lägerliv och till friluftsbad.

Gubbängens folkskola (inom Skarpnäcks distrikt).

Hammarby gård. Huvudbyggnaden är ett envånings trähus med brutet tegeltak. De enkla flyglarna äro sannolikt från början av förra seklet. På södra flygeln finnes en vällingklocka. En ståtlig lindallé leder från Skansbacken fram till gården.

Hamarby skänktes av Gustav Vasa till Danvikens hospital.
Hammarbyleden. A.-B. Nordiska General Motors anläggning.
Herrängens gårdsanläggning tillhör 1700-talet, ehuru ombyggnaderna under slutet av förra seklet givit sin karaktär åt byggnadernas exteriörer.

Hägerstens gårdsanläggning från 1700-talet.

Johanneshovs idrottsplats.

Karta och Oaxens Kalkbruk vid Årstadalshamnen.

Liljeholmen. Statens järnvägars reparationsverkstad vid Liljeholmsbron.

Långbrodals folkskola (inom Älvsjö distrikt).

Lövholmen, Liljeholmen. A.-B. Wilhelms Beckers fabriksanläggningar.

Lövholmsvarvet, Liljeholmen.

Midsommarkransens folkskola vid Södertäljevägen (inom Midsommarkransens distrikt).

Mälarhöjdens folkskola (inom Blommensbergs distrikt).

Nybohovs vattentorn och cistern på berget söder om sjön Trekanten. Från berget har man en vidsträckt utsikt över hela staden.

Reimersholme, se sid. 191.

Skarpnäcks gård. Huvudbyggnaden härrör från 1800-talets senare hälft. Den ena av de båda flyglarna är gammal.

Skarpnäcks folkskola (inom Skarpnäcks distrikt).

Skogskyrkogården invigdes i sitt utvidgade skick år 1920. Uppståndelsekapellet på kyrkogården har uppförts efter E. G. Asp-lunds ritningar.

Sköndalsbros gård vid Drevviken är till sin karaktär en äldre byggnadsanläggning, som byggts om under förra hälften av 1800-talet.

Solberga folkskola (inom Älvsjö distrikt).

Stora Fågelsångens herrgårdsanläggning från 1700-talet har ett utomordentligt vackert läge vid västra änden av sjön Trekanten.

Södertörns folkskola (inom Skarpnäcks distrikt).

Västberga, huvudbyggnaden från 1600-talets slut ehuru senare ombyggd.

Årsta gårds huvudbyggnad är en 1700-tals anläggning med bevarade äldre partier. Flera av de tillhörande byggnaderna äro ungefär samtida.

Årsta ägdes under 1600-talet av Bielkenstiernska släkten. Ca 200 m. nordost om gården ligger en gravhög av folkvandringstidstyp. Och omkr. 100 m. västnordväst om gården ligger ett järnåldersgravfält.

Årsta folkskola (inom Midsommarkransens distrikt).

Årsta holmar äro verkliga små idyller med sin tämligen orörda vegetation och sina vackra berghällar. Den lilla gården med sina flyglar ger ett intryck av 1700-talet.

Älvsjö förnämliga herrgård, som från slutet av 1700-talet är fideikommiss i släkten Lagerbielke, har under 1800-talet undergått vissa ombyggnader.

Örby slott är en förnämlig 1600-talsanläggning med två par av flyglar. Huvudbyggnaden anses vara uppförd efter Jean de la Vallées ritningar. Hela anläggningens monumentalitet framhäves starkt genom att flyglarnas fasader bilda trubbig vinkel med huvudbyggnadens.

En vacker trädgårdsanläggning hör till slottet.

Örby folkskola (inom Älvsjö distrikt).

NÅGRA FÖRSLAG TILL STUDIE- FÄRDER INOM STOCKHOLM

När man har en begränsad tid till sitt förfogande vid en studiere-
resa, vill man i allmänhet söka få ut det väsentliga av den plats,
resan gäller. För den, som alltså endast några dagar besöker Stock-
holm, kommer här att göras några förslag till studieobjekt. Härvid
sker endast en kort uppräknig av sevärdheterna med hänvisning
till sidorna i texten.

Staden mellan broarna och Riddarholmen.

Sveriges största och märkligaste byggnadsverk, Stockholms Slott
(sid. 45), bör man naturligtvis ej försumma att bese.

S:t Nicolai kyrka eller Storkyrkan (sid. 50) invid Slottet är
intimt knuten till stadens historia, där strömma minnena emot be-
sökaren.

Vid Stortorget (sid. 60) ligger det förnämliga Börshuset (sid.
62).

De många magnifika Stortorgshusen (sid. 61—62) bör man
även stanna inför.

Den gamla Köpmangatan (sid. 31) har än i dag bibehållit
många intressanta byggnader. Den skäres ock av flera små gränder.

Vid Köpmantorget (sid. 32) står en bronskopia av S:t Göran
och draken (sid. 31).

Själagårdsgatan (sid 38) följes till Kindstugatan (sid. 29) och
denna till Svartmangatan (sid. 63) och så åter till Stortorget.

Kåkbrinken (sid. 31) leder förbi Prästgatan (sid. 34), där run-
stenen i hörnhuset (sid. 31), ger en antydning om gammal historisk
mark ned till Nygatorna.

Följ Stora Nygatan (sid. 56) till Riddarhustorget (sid. 35). Vid
Nygatan nr 1 blev Fersen mördad (sid. 56).

Riddarhustorget's förnämsta byggnader Riddarhuset (sid. 36)
och Bondeska palatset (sid. 35).

Den fula bron över Riddarholmskanalen leder till Riddarholmen
(sid. 68) med dess många förnämliga byggnader (se hela Riddar-

holmen sid. 68—84), Riddarholmskyrkan (sid. 68) bör om möjligt beses, där möter oss i koncentrerad form Sveriges historia.

Gör en vandring runt hela holmen (studera kartor å sid. 26, 78).

Norrmalm.

Vad man ej bör försumma att se är Nationalmuseum (sid. 117), d. v. s. i denna byggnad äro också tills vidare inrymda Statens historiska museums och Kgl. Myntkabinetts samlingar i en del av bottenvåningen. Än dröjer det någon tid, innan den nya byggnadens utställningslokaler äro fullbordade vid Storgatan 41.

Från Nationalmuseum kan man lämpligen vandra Kungsträdgården (jfr sid. 107) fram till Statens etnografiska museums utställningslokaler i Blanchska huset med ingång Västra Trädgårdsgatan nr 10. Här är en del av museets synnerligen rikhaltiga samlingar från Afrika exponerade.

Efter lämplig vila vore det att rekommendera ett besök i Stockholms Stadsbiblioteks huvudbyggnad (sid. 117) vid Sveavägen. Man kan från Norrmalmstorg taga spårvagn (linje 14).

Stadsbiblioteket ligger vid foten av den sista bevarade resten av den inom staden en gång så dominerande och historiskt ryktbara Brunkebergsåsen (sid. 89). Från kullen (Observatoriekullen) ovan biblioteket har man en vidsträckt utsikt (sid. 93).

Södra Djurgården.

Besök i Nordiska museet (sid. 148) och Livrustkammaren (sid. 147). Därefter kan en stunds rekreation erhållas på Skansen (sid. 149), innan vandringen börjar där. Vill man som avslutning på dagen göra ett besök i den idylliska och typiska Djurgårdsstaden (sid. 144), så få väl några av sevärdheterna inom denna del av Stockholm anses vara avslutade.

Norra Djurgården.

Vill man vandra utefter Djurgårdsbrunnsvikens norra strand genom Nobelparken (sid. 131) och Diplomatstaden förbi Engelska kyrkan (sid. 132) fram till de museer, som äro belägna på området för 1930 års Stockholmsutställning strax bortom Diplomatstaden, så tager det från Djurgårdsbron ca ½ timme. Med buss tar det endast några minuter.

Den praktfulla vita byggnaden närmast Diplomatstaden är Sjöhistoriska museet (sid. 139). Strax bakom denna ligger Tekniska museet (sid. 140) och omedelbart invid detta är Statens etnografiska museum (sid. 139) med sina förnämliga samlingar.

Norra Djurgården (Vetenskapsstaden).

För den, som är intresserad för Riksmuseets (sid. 138) samlingar torde lämpligen Djurholmstågen eller omnibus anlitas för att snabbt nå detta museum.

Invid detta ligger Bergianska trädgården (sid. 138).

Kungsholmen och Södermalm.

Ett besök i Stockholms märkligaste byggnad under vårt sekel, Stockholms Stadshus (sid. 153), bör man ej försumma. Efter vandringen genom Stadshusets ståtliga salar och efter att från Stadshus-tornet ha beskådat utsikten över staden kan man, om årstiden lämpar sig, erhalla en stunds vila i Stadshusträdgården.

Härifrån är det ej så långt till Rådhuset (sid. 166), som är en av Stockholms monumentalaste byggnader från 1900-talet. Möjlighet finnes att taga igen sig några minuter i trädgården vid Rådhuset.

Vill man så vandra ned över Kungsholmstorg och Norr Mälarstrand fram till Rålabshov (sid. 165) och Västerbron (sid. 169), får man en härlig utsikt över Mälaren och Södermalm. Man kan även åka spårvagn fram till Västerbron. Om tid och krafter medgiva, bör man vandra över Västerbron för att härifrån få en överblick av Stockholm och njuta av utsikten över Mälaren, där man även ser Kungshatts skarpt markerade klippa.

Från Liljeholmsbron får man en god utsikt över den märkliga Hammarbyleden. Stockholmskartan bör alltid noga studeras. Härifrån kan man taga spårvagn ned till Slussen, "stadens nya funkismöbel", vars virrvarr har sitt intresse att en stund skärskåda. Medger tiden, kan man göra ett besök i Stadsmuseet (sid. 175) i det gamla vackra södra stadshuset.

ÖVERSIKT ÖVER DEN FÖRHISTORISKA TIDSPERIODINDELNINGEN

Äldre stenåldern från äldsta tid till omkr. 3000 f. Kr.

Yngre stenåldern ca 3000—1800 f. Kr.

Äldre bronsåldern omkr. 1800—1100 f. Kr.

Yngre bronsåldern omkr. 1100—600 f. Kr.

Äldre järnåldern omkr. 600 f. Kr.—400 e. Kr.

a) Förromersk järnålder omkr. 600 f. Kr.—Kr. f.

b) Romersk järnålder omkr. Kr. f.—400 e. Kr.

Yngre järnåldern omkr. 400—1050 e. Kr.

c) Folkvandringstid omkr. 400—800 e. Kr.

d) Vikingatid omkr. 800—1050 e. Kr.

YNDERK: * + I + 4 : T B Y I I
f u d p e r k h n i a s t b m l e

KORTFATTAD KONSTHISTORISK ÖVERSIKT

Medeltiden.

Omkr. 1060—1521.

Övergångstiden.

Omkr. 1060—1250.

Kristendomen genomsyrar så småningom hela landet. Kyrkans organisation fullföljes och befästes slutligen. Sveriges handelsförbindelser med östern avtaga, under det att från 1100-talet handelsförbindelserna med Tyskland bli livligare. Konsten lämnar det nordiskt-hedniska fornspråket och får prägeln av det kontinentalt-kristna. Dess utövare äro såsom tillförne oftast bosatta på landsbygden. Stil: romansk ("rundbågstil"). (Efter prof. Andreas Lindblom).

Som exempel på byggnadskonsten under denna period må anföras några landskyrkor: Spånga (sid. 237), Järfälla (sid. 276), Bromma (sid. 193) och Solna (sid. 220).

Dessa kyrkor uppvisa givetvis i sin nuvarande gestalt drag av flera av de följande periodernas inverkan (jfr deras byggnadshistoria). Vissa inventarier i nämnda kyrkor ge exempel på perioden. I övrigt hänvisas till framför allt Statens historiska museums samlingar (sid. 117) beträffande såväl den här behandlade tidsperioden som de följande medeltida skedena.

Folkungatiden.

1250—1389.

Sverige ryckes på allvar med i det internationella kulturlivet. Parisstudierna blomstra. Frälset och riddarväsendet införas. Konungamakten stärkes, men blir mot periodens slut försvagad, varmed sammanhänger ett allt starkare ekonomiskt beroende av Tyskland. Konsten präglas från omkr. 1275 av gotiken ("spetsbågstil")

i dess tidigare gestaltning (ung- och höggotiken). (Efter prof. Andreas Lindblom).

Några arkitekturprov må här anföras, Riddarholmskyrkan (sid. 68) och S:t Nicolai kyrka (sid. 50).

Unionstiden.

1389—1521.

Sverige kommer i en intim politisk och kulturell förbindelse med Danmark-Norge, vilket dock även framkallar oupphörliga, försvagande strider. Ekonomiskt beroende av Tyskland, särskilt av hansestaden Lübeck. Landsbygdens roll inom konst och hantverk övertages av städerna, där skråväsendet genomföres. Nationalkänslan vaknar efter hand och banar väg för den politiska, kyrkliga och ekonomiska frigörelse, som Gustav Vasas regering medför. Konsten präglas alltjämt av gotiken, men i dess yngre utvecklingsformer (hög- och sengotik). (Efter prof. Andreas Lindblom). Av exemplen från föregående period må här åter anföras S:t Nicolai kyrka (sid. 50) och i denna S:t Göransgruppen (sid. 51). Ett profanarkitekturprov inom Stockholm utgör det s. k. Birger Jarls torn på Riddarholmen. Bevarade partier av det gamla slottet Tre kronor, vilka äro möjliga att bese i Slottsmuseet (sid. 49).

RENÄSSANSEN.

Ljudet av hammarslagen på Wittenbergs slotts kyrkodörr den 31 oktober 1517, då Martin Luther spikar upp sina 95 Teser, det är signalen till den slutstrid, som då begynte mellan det gamla tidevarvets, den asketiska världsfrånvända livsuppfattningens och det nya gryende tidevarvets, renässansens tidevarv, pånyttfödelsens tid, som vände sina blickar åt det mänskliga livets skönhetsvärden och då återgick till antiken för att hämta sina förebilder.

Hela begreppet renässans har Verner Söderhjelm på ett utmärkt sätt karakteriserat sålunda: Renässansen är icke blott en konstens, vetenskapens, litteraturens pånyttfödelse, den är inbegreppet av hela den egendomliga utveckling, Europas icke blott kulturella men också sociala, politiska, merkantila liv genomgår under en viss tid, den är pånyttfödelsen av hela livet, den moderna tidens och det moderna samhällets långvariga födsloprocess, andens luttring i eld och kamp ur medeltidens mörker, mänsklighetens under en oerhörd spänning av alla livskrafter skeende utveckling till intellektuell frihet.

Konsten skulle nu icke längre vara helt bunden av katolska kyrkans medeltida asketiska uppfattning. Det skulle vara en frigörelse därifrån, och konsten skulle själv skapa sina ideal, och den vänder sig då, som nyss nämndes, till antiken.

Rörelsen uppstår i Italien under 1400-talet. Det är antika element i dekoration och skulptur, som först komma in. Under 1400-talet, ungrenässansens tid, är Florens konstutvecklingens huvudstad. Denna tidsepok utmärkes av relativt stor frihet för individuell smak och fantasi vid efterbildandet av de antika detaljerna.

Vid början av 1500-talet tar Rom ledningen, och under högrenässansens tid idkas studiet av antika förebilder med allt större lärolystnad och insikt, och leder till en strävan efter samlad, enhetlig harmoni i ett byggnadsverk, till reda och klarhet i dispositionen av det hela och dess delar och till ett väl avvägt förhållande mellan konstruktion och dekoration. Från Rom spreds rörelsen vidare.

Senrenässansen, som brukar räknas från 1530-talet och är fullt utbildad omkr. 1580, plägar även ibland benämnas ungarocken. Den är strängt skolad och vilar på grundliga studier av klassiska byggnadsverk. Den söker storhet, styrka, mäktighet, förenad med lagbunden konsekvens i konstruktionen, den vill imponera och överväldiga. Det är jättekyrkornas och de omfångsrika palatsens skede.

Inom vårt land och i vår huvudstad vinner den nya rörelsen insteg först under Vasaregenterna. Det är särskilt Johan III, som var den store kyrko- och palatsbyggaren hos oss vid denna tid. Han låter återuppföra S:ta Klara kyrka (sid. 101), Jacobs kyrka (sid. 107), Maria kyrka (sid. 179). Av palatsbyggenskapen från hans tidevarv, finnes ej mycket i behåll i Stockholm. Man kan likväl ännu skönja något därav i slottsmuseet (sid. 49), där ännu bevarade partier av slottet Tre Kronor (se fig. 9) ger antydning om Johan III:s stora intresse för omdanandet av det gamla slottet till en renässansborg. Ett par hus till må nämnas, kronobageriet vid Sibyllegatan (sid. 128) och Johan III:s lusthus på Skeppsholmen (sid. 120). I dessa byggnader finnes dock stora partier kvar från ifrågakommande tidevarv, ehuru senare tider vid restaureringar omdanade en del.

BAROCKEN.

Barocken, som utvecklade sig ur senrenässansen, uppträdde än som en avart och förvildning av senrenässansen, än som en ny

utvecklingsform, vilken i sitt hemland, Italien och därpå förnämligast i Frankrike, Tyskland och Nederländerna under hela 1600-talet (och om man så vill ända till inemot 1780) var den rådande smakriktningen, kännetecknad av strävan efter en friare, mera målerisk behandling, efter det dekorativt festliga och pompösa. Den söker göra effekt och dekorativ verkan även i de konstruktiva delarna inom arkitekturen, i förvridna och tillkrånglade ställningar inom plastiken, såsom en protest mot renässansens överdrivet hårda lagbundenhet, vilken ej längre mäktade i sina stränga formler insnöra den skapande fantasien.

Barockens skapare skulle man kunna säga var Michelangelo. Han föddes 1475 och dog 1564 i Rom. Han hör till konsthistoriens mest hänsynslösa personligheter, och inom honom är en otrolig källa till skaparkraft, som kommer till uttryck i hans verk. Inom måleriet har han utfört en måleriets storbragd vid utsmyckandet av Sixtinska kapellet's tak i Vatikanen. Detta utfördes 1508—1512.

År 1546 övertog han arbetena på den kristna världens mäktigaste byggnad, S:t Peterskyrkan i Rom. Vid sin död 1564 efterlämnade han fullständiga ritningar för slutförandet av denna kyrka, vilket ej blev honom förunnat utan en av representanterna för den svulstiga och överdekorerade barocken, nämligen bildhuggaren och arkitekten Bernini (1598—1680).

Den flamländska konstens pånyttfödare och mest typiska målare var Rubens (1577—1640). Han var själv rik som en furste och deltog i det politiska livet. Från sitt barockpalats i Antwerpen utsände han de mest underbara konstverk, världen någonsin skådat.

Hans måleri berörde dels religiösa ämnen dels profana.

Några av barocktidens förnämligaste byggnadsverk inom vårt land äro det "Karolinska gravkoret" vid Riddarholmskyrkan (sid. 76) och mittpartiet av Drottningholms slott (sid. 225). Båda äro skapelser av Nicodemus Tessin d. ä. (1615—1681), ehuru ritningarna till Karolinska gravkoret vidare omarbetats av Nicodemus Tessin d. y. (1654—1728) och ornamentiken av Karl Hårleman (1700—1753), Gamla riksbankshuset (sid. 28) är likaså en skapelse av N. Tessin d. ä.

Av barocktidevarvets skulptörer i vårt land intager Burchardt Precht (1651—1738) den förnämsta platsen. Han har bl. a. utfört kungsstolarna och predikstolen i S:t Nicolaikyran (sid. 52) i Stockholm och altarpopsatsen i Gustav Vasa kyrka (sid. 110). Al-

taruppsatsen beställdes för Uppsala domkyrka, men har där kasserats och sålts till Gustav Vasa kyrka. Vidare äro Johannes- och Mariafigurerna på altaret i Spånga kyrka (sid. 239) verk av B. Precht.

David Klöcker von Ehrenstrahl (1629—1698) har i sina charmanta porträtt av storhetstidevarvets furstar och stormän bidragit att giva än mer glans åt detta tidevarv. Några typiska prov på hans konst finnes i Nationalmuseum (sid. 117) och ett par av hans jättestora målningar i S:t Nicolai kyrka (sid. 54).

ROCOCO.

Rococon, som utvecklats ur barocken, uppkom i början av 1700-talet i Frankrike. Den tidigaste utvecklingsperioden har vanligen kallats *régencestil* (hos oss Fredrik I:s tid) efter Ludvig XV:s förmyndares regeringstid. Stilen i dess utbildade form har också blivit kallad Ludvig XV:s stil eller "genre rocaille". Rocaille är ju benämningen på konstgjort grottvverk av gråsten med infogade musslor, snäckor, kiselstenar, koraller m. m.

I Frankrike varar denna stil från omkr. 1710 till omkr. 1755. I vårt land bruka vi räkna rococotiden från omkr. 1730 till omkr. 1770.

Rococon är huvudsakligast en interiörstil. I det yttre av byggnader gör stilen sig påmint endast genom några ornament eller andra prydnader. Rococon rör sig med lätta former och glada färger och undviker det kantiga och stelt regelbundna.

Väggarna dekoreras med ramverk av träboasering i spröda linjer och smidiga snirklar med ornament, vari snäck- och musselformer ofta förekomma jämte buketter, girlander, troféer etc.

Starka profiler förekomma ej, övergången mellan tak och väggar avrundas gärna, likaså förekomma ofta avrundade hörn. — Bland rococons färger dominera pärlgrått, mossgrönt, blekt rosa och térosgult.

Rummen hållas ofta i vitt och guld, och i väggen infattas målningar med mytologiska eller pastorala ämnen eller kineserier (målningar med kinesiska motiv antingen importerade från Kina eller gjorda i Europa).

Kinesiska tapeter liksom kinesiskt och orientalistiskt porslin voro på modet. Rococon är en enhetlig stil, varvid olika arter av konst och hantverk samverka. Rococon var ej blott en grannlätsstil för de för-

näma, utan den gav också det borgerliga hemmet en behaglig karaktär, en vacker utsirning, behärskad av konstnärligt förfinad smak.

Det bäst bevarade exemplet på en i vårt land fullödig rococopakapelse är "Kina slott" vid Drottningholm (sid. 226).

GUSTAVIANSK STIL.

Den nya stilen innebär en tendens till stark förenkling. Den ville skänka vila och lugn till motsättning mot rococons oroliga linjespel. Ornamentiken blir mera sparsam och behärskad, färgerna enhetligare, ljust pärlgrått blir dominerande.

Den gustavianska stilen knyter an till vissa tendenser, som märktes redan under den karolinska barocken. Detsamma förnimmes ock i Frankrike, ehuru där än starkare än i vårt land. Under hela 1760-talet spredos ansatser här och var, men först omkr. 1770 samlade de sig till en målmedveten rörelse. Det följande årtiondet blev en stilblandningens tid. Omkr. 1780 har dock den gustavianska stilen helt funnit sig själv och sina uttrycksmedel. Den står då på höjden av skapande kraft.

Man finner inom den gustavianska stilen en viss klassisk formgivning, större regelmässighet och mindre svängda former. I byggnaden söker man förena det storslagna med det eleganta. Fasaderna få rala linjer, kolonnader, skulpturprydda tempelgavlar. Långa flyglar ansluta sig till den högre mittelbyggnaden.

Den kyrkliga arkitekturen tog åter fart med monumentala kupolförsedda byggnader.

Ornamentiken blir enklare i motsättning till föregående period. Från renässansen upptagas motiv med kransar, girlander och medaljonger, baadrosetter, urnor och meandern. Man bibehåller särskilt i interiörerna ovala former, musselornament, avtrubbade hörn, gallermönster etc.

I väggdekorationen infördes, vad man brukar kalla pompejansk stil. Färgerna bli här brunrött och gult och ornament med genier (amoriner), sinxer, gripar, kandelaberformer samt smala akantusrankor.

I Stockholms slott inflyttade kungafamiljen år 1754. När den nya gustavianska stilen utvecklats, rev man bort de gamla inredningarna och ersatte dem med de nya.

Några mann under denna byggnadsperiod må anföras. Karl Fredrik Adebrantz (1716—1796) (jfr sid. 48), som bl. a. gjort

upp ritningarna till Adolf Fredriks kyrka (sid. 116), Fredrikshov (sid. 122) samt det nu rivna Operahuset (sid. 97). Till ombyggnad av det gamla Torstenssonska palatset (sid. 96) till det nuvarande Arvfurstens palats har Adelcrantz uppgjort förslag, ehuru utförandet skedde under ledning av E. Palmstedt (1741—1803), (jfr sid. 63).

Året 1784 betyder en vändpunkt inom stockholmsarkitekturen, det är alltså efter Gustav III:s italienska resa, då intresset för antikens arkitektur blir mycket stort i vårt land. Vid samma tid kommer den rent klassiska utformningen av kanslihusets (sid. 33) fasad mot Mynttorget, utförd efter O. Tempelmans (1745—1816) förslag.

KARL JOHANSSTILEN.

Under Gustav IV Adolfs tid sker uppförandet av monumentala byggnader i ej alltför stor omfattning.

Men under Karl Johans-tiden blir det åter fart. Intresset för antiken är alltjämt orubbat. Några av de mer betydande namnen bland arkitekterna äro Fredrik Blom (1781—1853), A. Nyström (1793—1868), K. Kr. Gjörwell (1766—1837).

Blom har bl. a. utfört f. d. Positionsartilleriets kasern, nuvarande Statens historiska museum (sid. 130), Posthuset (sid. 33) vid Lilla Nygatan, Skeppsholmskyrkan (sid. 120) och Rosendals slott (sid. 149).

Nyström ordnade bl. a. Lejonbacken vid slottet.

Bland Gjörwells stora skapelser må nämnas Garnisonssjukhuset (sid. 160).

För studiet av rumsinteriörkonsten under de olika tidsepokerna hänvisas till de utomordentligt instruktiva utställningarna på Nationalmuseum (sid. 117), Nordiska museet (sid. 148) och i vissa av byggnaderna på Skansen (sid. 149).

Som typ för barockinredningar må anföras vissa rum i Drottningholms slott (sid. 225).

Beträffande rococoinredningarna är Kina slott (sid. 226) vid Drottningholm det bästa exemplet.

Den gustavianska stilen har ett rätt gott prov på bevarad inredningskonst i Gustav III:s paviljong på Haga (sid. 212).

I fråga om Karl Johansstilen utgör Rosendals slott (sid. 149) det mest fulländade provet härpå.

U T F Ä R D E R

Stockholm—Hagaparken.

En mycket lämplig utflykt på ca 2 ½ timme (från Odenplan räknat) utgör en färd till det vackra Haga. Lämpligast är att fara med spårvagn till Haga södra grindar och därifrån börja en vandring bland minnena från Tjusarkonungens tidevarv i den härliga Hagaparken.

Haga, detta namn är så intimt förknippat med Gustaf III, att vi ha svårt att tänka därpå utan att liksom för vår inre blick se tjusarkonungen och hela hans hov. Det är också Gustaf III, som upptäckt det natursköna Haga. Denna tjusning, som kontrastverkan mellan de leende stränderna vid de djupt inskjutande vikarna och de vilda klipporna bilda, fångade just Gustaf III:s kanske något ombytliga sinne.

Konungen inköpte år 1771 området, som då kallades Präst- eller Prosthagen, med den lilla träbyggnaden med det brutna taket, som nu ligger på höjden, men till 1785 låg nere på slätten. Vid detta det Gamla Haga (se planen fig. 106) byggdes efter ritningar av F. M. Piper år 1786 den turkiska paviljongen eller kiosken på höjden; den stod fullt färdig först i januari 1788, då invigningen skedde den 28 januari med en fest à la turque. Inredningen är gjord av den från inredningarna på Stockholms slott så kände Louis Masreliez.

Turkiska paviljongen restaurerades för några år sedan, men den ursprungliga möbleringen har under 1800-talet flyttats bort. I denna, den politiska paviljongen, höll konung Gustaf sina konseljer, bl. a. 1788 års hemliga krigskonselj.

1785 inköpte konungen intilliggande gård, Brahelund, och därigenom nästan fördubblades det Gamla Hagas område. Efter konungens hemkomst från sin resa till Italien och Frankrike började

Fig. 105. Haga Norra grindar.

Foto förf.

han finna trångboddheten på Gamla Haga för stor. Det är då, som den första länken uti den byggenskap, som sedermera kom att bedrivas på Haga, begynner med den nyssnämnda turkiska paviljongen.

Konungens paviljong eller lilla slottet, som ligger nere på udden (se planen fig. 106), byggdes på det nyförvärvade området och med användande av det gamla stenhuset Brahelund. Den är en skapelse av konungen och Olof Tempelman i förening. Paviljongen stod färdig 1787. Det dekorativa måleriet är utfört efter Louis Masreliez' ritningar av Carl Gustaf Eckstein och Jonas Kastberg m. fl. mellan 1789 och 1792. Den skulpturala utsmyckningen är utförd av Jean Baptiste Masreliez och Pehr Ljung.

Vid en vandring genom det gamla miniatyrslottet skola vi finna, att den sista pietetsfulla restaureringen, som det under de senare åren genomgått, återskänkt slottet större delen av dess glans från tredje Gustafs dagar.

Bottenvåningen består av först det s. k. anrättsrummet, matsalen, salongen, blå förmaket, sängkammaren, biblioteket och lekturerummet.

I våningen en trappa upp äro blott tvenne rum tillgängliga, det s. k. divansförmaket och den lilla vackra divanen, rummet innanför det nyssnämnda, vilket är det bäst bibehållna av de av Masreliez inredda rummen från Gustaf III:s tid.

Fig. 106. Plan över Hagaparken.

Gustaf III ämnade av Hago skapa ett Versailles; ännu vittna de s. k. ruinerna på höjden ovan nyssnämnda paviljong om grundmurarna till det tillämnade lustslottet. På dagen 14 år efter 1772 års revolution lades grunden till detta nya slott. Den modell efter Deprez' ritningar, som står i konungens paviljong, visar, huru slottet skulle se ut.

En kinesisk pagod ligger på en av holmarna, och på udden är "Ekotemplet", byggt av C. Chr. Gjørwell.

Den vita slottsbyggnaden invid Konungens paviljong är den s. k. Drottningens paviljong. Den uppfördes omkring år 1800, alltså under Gustaf IV Adolfs tid, efter ritningar av K. Gjørwell. Denna

är ett prov på den då nya byggnadsstilen, empiren. I denna miljö trivdes Gustaf IV Adolf väl; han tillbringade här i skötet av sin familj en stor del av sin tid. Konungen uppehöll sig just på Haga, när han den 12 mars 1809 erhöll underrättelse om sammansvärjningen. Han reste då in till huvudstaden och stannade där över natten, och påföljande morgon gjordes han till fånge. Drottningen befann sig på Haga vid meddelandet om konungens avsättning och gjorde sig själv till fånge här.

Från Karl XIII:s tidevarv äger Haga ett minne i Haga södra grindar, som krönas av hans namnskiffer. Dessa grindar ha förut suttit i Kungsträdgården.

Haga norra grindar krönas av följande konungs, Carl XIV Johans, namnskiffer, ehuru väl han för det mesta vistades på sitt kära Rosendals slott, som byggts under hans tid.

Oscar I uppskattade till fullo den tjugusande dragningskraft, som Haga äger, och en del spår i förändringen av inredningen under hans tid kunna vi ännu skönja, bl. a. i några rumsinredningar i Konungens paviljong.

Ännu minner den vård, som Musikaliska Akademien 1854 reste över prins Gustaf, sångarfursten i Norden, om denne ynglings trägna vistelse på Haga.

Bland kungliga personer, som bebott Haga slott, var änkeherzoginnan Thérèse av Dalarna. Denna blida, välgörande furstinna bodde på Haga till sin död 1914.

Efter henne vistades prins Erik några år i "Drottningens paviljong" till 1918, då han rycktes bort. Nu bor här prinsparet Gustav Adolf.

Koppartälten byggdes av Deprez och maskera corps-de-gardes-byggnaderna av trä.

De stora trädgårdsanläggningarna i Haga, som skötas av Nordiska Kompaniet, äro värda ett besök, de äro bland de största och bäst skötta i Sverige.

På holmen Karlsborg (se planen) är en begravningsplats för medlemmar av kungliga familjen, och där ligger kronprinsessan Margareta begravnen.

Stockholm—Stora Frösunda—Mellanjärva—Ulriksdal.

Om man från Stockholm far med spårvagn till Haga norra grindar, hinner man på tre timmar göra en promenad ut till Mellanjärva och Ulriksdal.

I parken omkring stora Frösunda vackra herrgårdsbyggnad, vars äldre delar äro uppförda 1785, står en mycket praktfull runsten. Denna har för en del år sedan flyttats in i parken från en för be-

Fig. 107. Plan över trakten omkring St. Frösunda, Järva och Ulriksdal.

byggelse mycket utsatt plats. Stenen är, ehuru ej signerad, med stor sannolikhet ristad av runristaren Olef (Ulaifr), som varit verksam särskilt inom Uppland under årtiondena närmast efter 1000-talets mitt. Fela kompositionen av slingorna är synnerligen lyckad. Stenens inskrift är följande: "Jobärn och Sven, de reste sten efter Torfrid, Ingethoras man". — Man fortsätter sedan landsvägen fram till Järva förbi Fälttelegrafkårens kaserner. Vid norra sidan

Foto E. Brate.

Fig. 108. Runstenen vid Stora Frösunda, Solna socken.

av staketet omkring det lilla pumphuset är ett typiskt s. k. femstenarör, som utmärker en ägo gräns.

Vid korsningen av Uppsala- och Ulriksdalsvägarna (Grustag å planen) är ett stort grustag, där man kan få tillfälle att litet när-

mare betrakta ett tvärsnitt genom en del av den s. k. Brunkebergsåsens nordligare partier.

På åsens topp ligga några år 1925 undersökta gravhögar, vilka innehöllo resterna av likbålet. Utom brända ben påträffades i den stora högen en del pärlor och järnnitar antagligen från något skrin eller dylikt, som fått följa den döde på bålet. Graven var en kvinno-grav och härrörde från vikingatiden (800—1050 e. Kr.).

Foto förf.
Fig. 109. Kronprinsen deltagar i grävningarna i den stora gravhögen ovan grustaget vid Ulriksdal.
(T. h. Kronprinsen, t. v. dr A. Enquist.)

Ca 75 m. NV om dessa gravar ligger ännu kvar en av kvarnstenarna från den väderkvarn, som stått här uppe på åsens topp. Om man från denna plats går nedåt Mellan-Järva gård (se planen), så kommer man fram till det stora gravfältet på över 100-tal gravar, som finnes här. Det sträcker sig ett stycke in i Ulriksdalsparken och fortsätter sedan på andra sidan den gamla Uppsalavägen mellan byggnaderna vid gården. Mitt emellan husen ligga ett par av de största gravarna. Den största mäter en diam. av 28 m. och är av en typ, som brukar räknas till folkvandringstid (400—800 e. Kr.) Den är av samma karaktär som Kungshögarna vid Gamla Uppsala. (jfr sid. 227).

I trakten omkring Herr-Järva gård har en numera förkommen runsten stått.

Nedanförl Mellan-Järva gård ligger Ulriksdals kapploppsbana.

Från gravfältet följas vägarna (se planen) genom den vackra Ulriksdalsparken till Invalidkyrkogården. Vid kyrkogård å planen ligger inne i skogen en liten kyrkogård; där vilar stoftet av många tappra krigare, som deltagit i Sveriges strider under Gustaf III:s, Gustaf IV Adolfs och Karl XIV Johans tidevarv. Kyrkogården tillhörde Invalidinrättningen på Ulriksdal (se sid. 219).

I parken ligger den s. k. Confidencen. I denna stenbyggnad påstås

• Fig. 110. Gravhög vid Mellan-Järva härrörande från folkvandringstiden. Foto förf.

Gustaf III ha haft sina förtroliga samkväm. I byggnaden är också inrymd en teater, varav ännu åtskilliga detaljer finnas kvar. I detta hus var även en tid Kgl. Livrustkammaren inrymd.

Vid Edsvikens strand ligger det vackra Ulriksdals slott. Jacob de la Gardie byggde det 1642—44 efter ritningar av H. J. Kristler på de gamla gårdarna Över- och Neder-Järvas ägor. Det nya slottet erhöll namnet Jakobsdal. Hans son Magnus Gabriel De la Gardie bebodde slottet tidvis, och då utvecklades all den pomp och ståt, storhetstidens adel till fullo kunde omgiva sig med.

År 1669 inköpte riksänkedrottningen Hedvig Eleonora slottet, inte underlydande gårdar. Det tillbyggdes nu med två flyglar efter Nicodemus Tessin d. ä:s ritningar.

År 1684 erhöll Karl XI:s son prins Ulrik slottet i faddergåva av sin farmor. Det fick då sitt nuvarande namn efter honom. Han

avled redan året därpå (1685), och då återgick det till änkedrottningen, som innehade det till sin död 1715.

Kung Fredrik I, drottning Lovisa Ulrika, Gustaf III och änkedrottning Sofia Magdalena ha sedermera innehaft slottet och vistats där tidvis. 1822—1849 var Ulriksdal upplåtet till invalidinrättning; där bodde under denna tid ett stort antal f. d. officerare, underofficerare och manskap. Den nyssnämnde lilla kyrkogården tillkom under denna tid (1824).

Därefter innehade konung Karl XV och drottning Lovisa slottet, och konungen sammanförde här sina stora konstsamlingar, som han testamenterade till staten. Dessa ha nu skingrats härifrån och överförts till olika museer. Drottning Sofia innehade sedermera slottet som änkesäte till 1913. Därefter har slottet undergått genomgripande restaurering, innan Kronprinsparet tog det i besittning. (Under vissa tider av året visas slottet.)

Stockholm—Karlbergs slott—Huvudsta slott.

En vandring, som man kan göra på ett par timmar, från hörnet av Solnavägen och Karlbergsvägen eller från bron över Karlbergskanalen, är till Karlbergs slott och dess park samt fram till det gamla minnesrika Huvudsta slott.

Karlbergs slotts egendom bildades av hemmanen Ösby, Bols-tomta och Lundby och donerades till riksamiralen Karl Karlsson Gyllenhielm. Han började här 1637—39 uppföra ett slott, vars arkitekt sannolikt var Hans Jacob Kristler. Karlberg inköptes sedermera av rikskanslern greve Magnus Gabriel De la Gardie. Han lät under Jean de la Vallées ledning ombygga och utvidga slottet. De båda flyglarna och terrassen åt sjön tillkommo nu, likaså flyglarna på motsatta sidan av huvudbyggnaden, vilka här bilda en borggård. I den ena av dessa flyglar inrymmes slottskyrkan. En del plafonder i stucc återstå ännu av den forna praktfulla inredningen i slottet.

Slottet köptes 1680 av riksrådet J. P. Stenbock. Genom reduktionen kom slottet i kronans ägo.

Det har tidvis bebotts av kungliga personer. Ulrika Eleonora d. ä. dog på Karlberg, och Fredrik I, Ulrika Eleonora d. y. bebödde slottet på somrarna.

År 1792 inrättades på Karlberg en krigsakademi, och i samband

därmed tillbyggdes de två långsträckta flyglarna utmed sjön.

I parken har kronprins Oscar (sedermera Oscar I) rest en minnesvård över major E. G. V. von Döbeln, som stupade i slaget vid Leipzig 1813. Ett litet tempel med 12 joniska pelare har förut innehållit en marmorbyst av Karl X Gustaf.

I parken står norr om slottet en runsten, som 1922 flyttats från gården Stenbrottets marker. Stenens inskrift lyder: Anund och Torgisl de läto resa stenen efter Åsgöt.

Från Karlbergs slott följer man landsvägen utefter den idylliska Karlbergskanalen och Ulvsundasjön fram till Huvudsta slott.

Huvudsta slott är av ett särskilt historiskt intresse, enär det var här, som de mot Gustav III sammansvurna hade sina sammankomster. Den gamla, en våning höga träbyggnaden, i vilken dessa sammankomster höllos, finnes kvar men är flyttad från sin ursprungliga plats.

Tvåvåningsbyggnaden av sten är uppförd efter ritningar av ryska sändebudet L. Potocki på 1830-talet.

Huvudsta har under 1600-talets tidigare del tillhört Erik Göransson Tegel, son till Göran Persson, Erik XIV:s ryktbare rådgivare. Egendomen tillhörde senare riksamiralen G. O. Stenbock, som år 1666 sålde den. Huvudsta indrogs till kronan vid reduktionen.

1750 blev direktören i Ostindiska Kompaniet kommerserådet Anders Plomgren ägare av Huvudsta. 1761 stiftade han ett fideikommiss för sin ätt av egendomen. Huvudsta kom över i Hornska ätten genom Anna Margareta Plomgrens giftermål med greve Fr. Horn ("Gustafs vän"). Fideikommissrätten upphävdes 1817, varpå Huvudsta såldes till äldermannen J. Wibom. Huvudsta (och även Stora Alby) har sedan dess varit i Wibomska släkten.

Stockholm—Solna kyrka—Stenbrottet.

En kort men givande vandring, som man hinner utmärkt på 2 ½ timme, kan man göra, om man tar spårvagn till Haga södra grindar och därifrån går fram till Solna kyrka eller också åker med Huvudstabussarna från Norra Bantorget till Solna kyrka.

Solna gamla rundkyrka hör till en intressant grupp av försvarskyrkor. Kyrkan är byggd omkring mitten av 1100-talet. Den ursprungliga delen av den nuvarande kyrkan är det runda gråstens-tornet, som var skepp i den ursprungliga kyrkan och försett med

Fig. 111. Solna kyrka, rundkyrkan byggd vid mitten
av 1100-talet. Foto förf.

antagligen ett halvrunt kor. Tornet hade tre våningar och koret två. Överst var tornet försett med tinnar. Den trappa, som ledde upp till de olika våningarna, är ännu till större delen i behåll. Ingången till denna trappa är öster om södra vapenhuset. I början av 1200-talet revs det nyssnämnda koret, och ett rektangulärt kor tillbygges. Under 1300-talet uppföres den första valvtravéen väster om det runda tornet. Vid mitten av 1400-talet förlänges kyrkan åt väster med ännu ett valv, det södra vapenhuset uppföres även då. Samtidigt förses kyrkan med målningar. Mot slutet av 1400-talet bygges sakristian.

År 1708 lät Ulrika Eleonora bygga Poluska gravkoret öster om koret.

På kyrkans södra sida är Langes gravkor uppfört av boktryckare J. G. Lange (död 1792).

Kyrkans nuvarande altarpuppställning är skänkt 1666 av M. G. De la Gardie. Givarens och hans hustrus porträtt, målade på kopparplåt, finnas anbragta nedanför bilderna Moses och Johannes Döparen.

Predikstolen är likaledes en gåva år 1674 av M. G. De la Gardie. Den är möjligen utförd av Hans Jerling.

I koret på södra sidan står en madonna med barnet i ett trekantigt skåp. Den är ett svenskt arbete från senare delen av 1400-talet.

I södra vapenhuset står en S:t Martinsfigur.

Orgelfasaden och orgelläktaren byggdes 1892 efter Agi Lindgrens ritningar.

De slutna bänkarna i kyrkan äro tillkomna 1928.

Karl X:s och Hedvig Eleonoras vapen, som hänga i triumfbågen mellan "rundhuset" och koret, sutto ursprungligen på de båda främsta bänkarna, vilka kungafamiljen disponerade. I koret är på södra sidan ett fönster utfört 1928 av Arne Hallén.

På norra långväggen äro tvenne epitafier, och i rundhuset hänga fyra vapensköldar.

I koret är på södra väggen ett epitafium över Carl Gyllenhielm. "Anno 1674".

Dopfunten av trä står på norra sidan i triumfbågen.

I sakristian finnes ett runstensfragment.

På kyrkogården vila bl. a. kemisten Jöns Jakob Berzelius, född 20 augusti 1779, död 7 aug. 1848, och konstnären Mimmi Zetterström, född 3 mars 1843 i Gävle, död 26 maj 1885 i Paris.

Utanför prästgården är rest en staty över J. O. Wallin (död 1839), utförd 1883 av G. Alfr. Nyström.

Mitt emot Solna kyrka ligger Lindhagens Kulle på Norra kyrkogården. Förf. undersökte i sept. 1926 på riksantikvariens uppdrag återstoden av det gravfält, som omtalas här på 1880-talet. Man hade gjort i ordning platsen bredvid Cederlunds grav för att försälja den till familjegrav genom att föra på en oerhörd mängd jord och sopor, däribland bleckburkar och sönderslaget porslin, på den ena av de kvarvarande forngravarna. Vid undersökningen påträffade förf. under gravröset, som bestod av stora stenar och som var över

6 m. i diameter, ett brandlager efter likbålet. I dettas mitt stodo två urnor av bränd lera, vilka innehöllo brända människo- och djurben, bl. a. av fågel, samt järnmitar, vilka förmodligen förskriva sig från det träskrin, som fått följa med den döde på bålet. I brandlagret anträffades utom brända ben, fragment av en kamm med mycket vackra ringformiga och streckornament samt kolade hasselnötter.

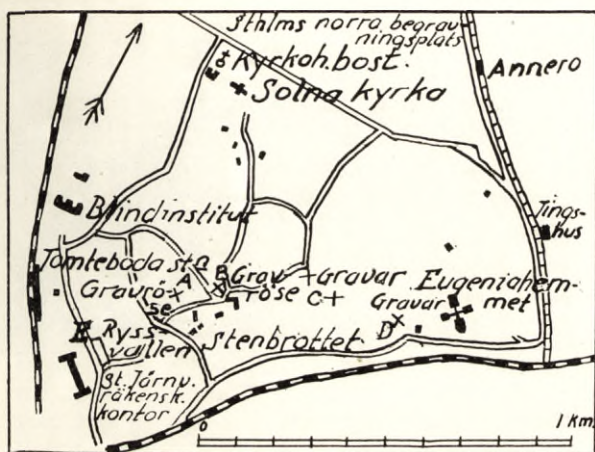

Fig. 112. Plan över området kring Solna kyrka.

Den andra graven utgöres av en 10 m. lång rektangulärstensättning, som icke undersöktes utan endast befrades från en mängd fyllning, som under senare tider lagts upp på dess kanter. Den undersökta graven tillhör säkerligen 900-talet e. Kr.

Från kyrkan följes vägen (se planen) fram emot Blindinstitutet, där en väg tager av åt öster, vilken leder fram till gården Stenbröttet. Vid A å planen ligger på det kala bergets topp endast några meter från vägen ett raserat jordfritt gravrös bestående av större och mindre stenar. Röset kan tillhöra den typ, som pläгат dateras till bronsåldern.

På en bergknalle några m. öster om vägen (se B. på planen) är ett starkt skadat jordblandat gravrös av järnålderns karaktär. Vägen leder här fram till den idylliska gården Stenbröttet, vars envånings huvudbyggnad med det brutna taket och de gula fönsterluckorna ge en god bild av en gammal bondgård i Stockholms-

trakten. Bredvid den låga längran står "ett hus med högän gavel". Den gamla gården har under fyra generationer bebotts av medlemmar av familjen Ambrosiani.

På fältet nedom gården stå ännu flera röda tobakslador kvar, och tobaksodlingen bedrivs här ännu. En hel mängd tobakslador och tobaksland ha ända intill sen tid funnits på många av de nu bebyggda delarna av vår stad.

Foto förf.

Fig. 113. Gården Stenbrottet i Solna socken.

På planskissen utvisar C ett helt gravfält, som nu ligger utefter åkerkanten. Gravfältet består av ett 30-tal gravar, bestående av större och mindre runda jordhögar och jordblandade rösen, tillhörande den yngre järnåldern. Strax intill den lilla röda stugan invid åkern finnes en domarring, som utgöres av åtta stenar i en krets och en sten i mitten.

Vid D å planen lågo ett tiotal jordblandade rösen (fr. järnåldern) med en diam. av 3—10 m., men här har nu Vanförestalten placerat sina byggnader.

Vägen tages nu tillbaka över gården Stenbrottet och fram till E å planen, där den s. k. ryssvallen är belägen. Dess mäktiga gråstensmurar ha uppförts under nyare tid, som ett led i försvarsverken omkring staden. — Härifrån kan spårvagn tagas vid Karlbergsvägen.

Fig. 114. Drottningholms slott,

Foto förf.

Stockholm—Drottningholm.

En färd till Drottningholm på Lovön kan företagas antingen med båt eller spårvagn eller omnibus. Hela utfärden drager en tid av ungefär 3 tim., med båt något längre tid.

Slottet är kanske ett av de förnämsta slottsbyggen, vi ha bevarade från det karolinska tidevarvet. Det nuvarande slottet grundades 1662 och uppfördes efter ritningar av Nicodemus Tessin d. ä. Slottet fullbordades av sonen; under hans ledning anlades även parken. Slottet är byggt i fransk barock med bibehållandet av traditionella svenska stildrag. Till utformandet av inredningen har ett flertal utländska konstnärer medverkat. Åren 1746—1752 byggdes flyglarna på en våning efter ritningar av Karl Hårleman.

Slottets förstuga, så väl bevarad i sin helhetskomposition från Tessin d. ä:s tid, ger en god introduktion till vad slottet i övrigt har att bjuda. Att här beskriva alla rummen och deras utsökta förnämliga inredningsdetaljer, som genom den senaste pietetsfulla

restaureringen kommit så väl till sin rätt skulle bli alltför långt. Här endast några exempel på vad slottet har att bjuda besökaren. Hedvig Eleonoras paradsängkammare är slottets förnämsta prakt- rum, färdigt 1683. Riksänkedrottningen har närmast velat utföra detta som ett slags minnesrum, såsom överintendenten dr J. Böttiger säger det, för "att uttrycka den unga änkans sorg över förlusten av maken, hennes tro på ett återseende och hennes förhoppningar för sonens, tronarvingens, lycka".

Rummet är helt och hållet utfört i den praktfullaste barockstil. Vid utsmyckandet av detta rum ha en rad konstnärer varit verk- samma, Ehrenstrahl, Nicolaes Millich, Burchard Precht, Carlo Carove m. fl. De rikt skulpterade och förgyllda väggarna och de infällda Ehrenstrahlska målningarna, den utsökt skulpterade spi- sen, allt ger ett gott prov på Tessin d. ä:s barock.

Ett prov på en måttfull och fulländad rococoskapelse utgör den synnerligen vackra interiör, som möter besökaren i drottning Lo- visa Ulrikas bibliotek. Dess inredning är utförd efter ritningar av Jean Erik Rehn under åren 1747—1751. Den vackra vita färgto- nen över hela rummet, mot vilken det dämpade guldets står så un- derbart väl, och de utsökt välkomponerade proportionerna gör på åskådaren ett intryck av den mest fullödiga rumskomposition, man kan önska sig.

Den nuvarande teaterbyggnaden, ritad av Adelcrantz, efterträdde den 1762 nedbrunna. Teatern restaurerades 1922, och den utgör ett ytterst intressant exempel på en 1700-tals teater med alla dåti- dens maskinella anordningar. I byggnaden är även inrymt ett tea- terhistoriskt museum.

1763 byggdes Kina slottet med sin tidstypiska inredning i rococo och kineseri.

En del av skulpturerna i parken äro krigsbyte från Prag och Fre- deriksborg. Från det senare är bl. a. den stora Herkulesfontänen.

Stockholm—Bromsten—Risne—Spånga kyrka.

En färd genom en del av den natursköna Spångatrakten kan man göra på cirka 5 tim. med resor till och från Stockholm och även ha tid att taga sig en stunds vila på någon av de bästa utsiktspunk- terna. Antingen kan man från centralstationen taga Västeråsba-

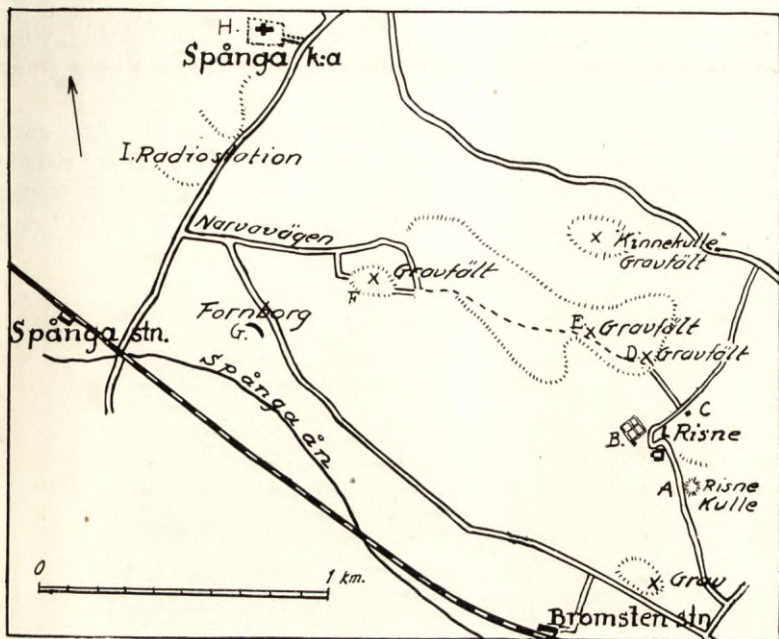

Fig. 115. Plan över trakten omkring Bromsten, Risne, Spånga kyrka och Spånga radiostation.

nans lokaltåg till Bromstens station eller Hässelbybuss från Norra Bantorget och stiga av vid vägen till Risne gård.

Från Bromstens station följer man Sundbyvägen norrut till stora landsvägen, och därifrån går man denna några hundra meter österut till den lilla byväg, som leder mot Risne kulle och Risne gård (se A å planen fig. 115). Risne Kulle är den största gravhögen inom Spånga socken; den tillhör säkerligen folkvandringstiden (400—800 e. Kr.) och är, ehuru ej undersökt, av samma beskaffenhet som en av dr T. J. Arne undersökt gravhögd vid Tureberg. Den tillhör samma grupp av monumentala gravhögar som de stora kungshögarna vid Gamla Uppsala. Säkerligen har Risne av gammalt varit en synnerligen förnämlig gård, och någon av dess mäktiga ägare under folkvandringstid har här fått sin vilostad, och till hans minne har denna ståtliga hög byggts upp över honom.

Några meter öster om den stora gravhögen ligger en mindre grav. Antagligen ha förut ännu flera gravar funnits här omkring, vilka vid senare tiders odling spolierats, ty här har sannolikt legat en av Risne gårds gamla "ättehagar" (bygravfält).

Vi känna även namnet på ett par av ägarna till Risne gård redan under 1000-talet. På två runstenar i Sigtuna, vilka äro ristade av runristaren Sven, förekommer namnet Risne. På den ena stenen läses "— — — ur Gunnars son i Risnö — — —" Sven riste" (ru-

Foto E. v. Forsemann

Fig. 116. "Risne kulle" i Spånga socken.

norna), på den andra "Torbjörn reste denna sten efter Asbjörn, sin broder. De äro söner till Dyrver i Risne". Såväl Gunnar som Dyrver voro antagligen under 1000-talet ägare till Risne, vilken gård enligt vår berömde runolog E. Brate är just denna i Spånga.

Vi kunna här anföra några andra av denna gårds ägare. Risne har en gång under katolska tiden tillhört kyrkan men indrogs till staten vid reformationen 1527. Risne donerades sedermera till Erik Göransson Tegel (Göran Perssons son) och innehades av hans styvson, underståthållaren Regner Lehusen (död 1655). Gården tillföll genom gifte ryttmästaren Johan v. Kaulbars, och sedermera förpantade denne Risne till några köpmän i Stockholm. Gården tilldömdes år 1676 Kungl. rådet Robert Lichten (död 1692). Risne indrogs vid Karl XI:s reduktion åter till kronan och blev majorsboställe och har sedan dess tillhört kronan.

Man följer vägen från "Risne Kulle" fram till gården för att bese den vackra nuvarande huvudbyggnaden av sten, som dock en-

dast är en del av den ursprungliga 1600-talsanläggningen, vilken likväl genom sin vackra portal (till vilken även den ursprungliga porten finnes kvar) och hörnkedjorna av huggen sandsten och den delvis ännu bevarade inredningen ger en föreställning om en stormans gård under tidigare delen av 1600-talet. Den breda stentrappan, som ifrån förstugan leder upp till övervåningen, vilken lär ha blivit spolerad vid någon brand, de skulpterade dörrarna, den ännu, ehuru till kakelugn ombyggda, bevarade öppna spiseln i ett

Foto förf.

Fig. 117. Risne gård i Spånga socken. Gården är byggd under 1600-talet.

av rummen, de visserligen åtskilligt yngre kakelugnarna, de massiva murarna och stora källarvalven med sina båda nu igenmurade uppgångar till bottenvåningen äro alla kulturhistoriska minnesmärken av stort värde. I det rum, där den gamla spiseln finnes, påstås det även vara en del målningar bevarade, ehuru nu överkalkade.

Från gården följes byvägen fram till en liten smedja (se planen C), där en gångstig leder över åkern till skogsbacken (D); där ligga några (5 st.) gravar, bl. a. ett par mycket vackra ringformiga stensättningar av relativt stor diam. Detta gravfält tillhör med all sannolikhet vikingatiden (800—1050 e. Kr.).

Från detta, sannolikt även en av Risne gårds gamla begravningsplatser, följes skogsvägen på backens södra sida till E å planen. I

Foto förf.

Fig. 118. Dörr i Risne gård i Spånga socken.

denna stämmningsfulla¹ däld ligga ett dussin gravar. Den sydligaste av dem har stora likheter med "Risne Kulle" och är möjligen från samma tid som denna. De övriga stora runda gravarna äro till största delen byggda av sten.

En skogsväg från gravfältets sydliga del leder fram till de bebyggda delarna av Bromstens municipalsamhälle. Vid F å planen är ett synnerligen vackert gravfält beläget på ett berg. Från detta har man en vidsträckt utsikt över trakten; i N.W. synes Spånga kyrkas vita torn sticka upp. Gravfältet inom detta område, som för all framtid skall bevaras som park, är ett av Bromstens gamla bygrav-

¹ Tyvärr har just nu skogen skövplats här för elektriska ledningar.

fält. Detta gravfält består av cirka 8 gravkullar, s. k. jordblandade rösen, vilka sannolikt allesammans tillhöra vikingatiden (ca 800—1050 e. Kr.). Om man följer den väg, som i västra delen av parken leder fram till Narvavägen, är det ej mer än ca 10 min:s promenad fram till fornborgen vid Bromstens gård (se G å planen). Det är lättast att från Bromstens gård följa den lilla gångstigen, som leder upp på borgberget.

Foto förf.

Fig. 119. Fornborgen i Bromsten, Spånga socken.

Namnet Bromsten gav oss anledning att misstänka en fornborg i dessa trakter, ty gamla ortsnamn, som innehålla en sammansättning på "sten" hänga här i Mälardalen ofta samman med fornborgar, och så småningom blev denna fornborg också upptäckt. När vi vandra förbi Bromstens gamla gård, kan det ha sitt intresse att nämna några namn på forna ägare av gården. År 1299 omnämnes en Ingiualdus de Bruma steni. Under 1600-talet nämnas bland ägarerna av gården släkterna Bååt och Cruus. Under 1800-talet innehades gården bl. a. av justitierådet Nils Snoilsky, far till skalden Carl Snoilsky.

De fornborgar, som påträffas här i Stockholmstrakten, ha vanligen ej några kolossala murar utan endast mindre förskansningar, och man har ofta begagnat sig särskilt av de naturliga befästningar, man genom branta klippväggar o. s. v. kunde erhålla. Befästningen på norra sidan av berget, som nu är ganska raserad, består av en

Foto förf.

Fig. 120. Parti av muren, fornborgen, Bromsten, Spånga socken.

75 m. lång gråstensmur. Murens tjocklek är omkring 5 m., och höjden är nu ungefär 1 m.

Bergets övriga sidor stupa så pass brant, att det ej varit nödvändigt att här göra någon särskild befästningsanordning. Vid fientliga anfall sökte den kringboende befolkningen med boskap och övriga ägodelar sitt skydd inom dessa befästningar, och murarnas försvarskraft ökades genom fällandet av träd. Invid borgbergets västra och sydvästra sida har säkerligen vattnet gått upp mot berget. Dälden nedom detta har ännu i mannaminne tidvis varit vattenfylld. En tämligen stor skreva på berget kan möjligen ha använts att samla regnvatten uti, ty dricksvattenfrågan är för belägrade synnerligen viktig att kunna lösa.

Från borgen fortsattes vandringen till Spånga kyrka (se planen).

För den, som icke anser sig ha tid eller lust för längre promenad, finnas möjligheter att taga en Hässelbybuss, som går förbi Brom-

Fig. 121. Runsten på Spånga kyrkogård. Foto förf.

stens gård, tillbaka till Stockholm eller också gå ned till Spånga eller Bromstens station och taga tåget.

På södra sidan av Spånga kyrka (H å planen) finnas två runstenar, dels en rest på kyrkogården och dels en, som satt i södra kyrkoviäggen men nu tagits ut och placerats vid tornet mellan södra och västra ingångsportarna. Den förstnämnda runstenen satt inmurad i östra vapenhusets vägg och låg delvis under marken. När förf. år 1925 tog ut stenen ur sakristiviäggen, visade det sig, att den utom de tre jämnlöpande banden med inskription, av vilka det mellersta bär ett kors, även var försedd med ett ryskt-bysantinskt kors på andra sidan. Stenens inskrift är följande: "Hjelmvid och Thorbjörn, Gunnbjörn och Halfdan, de reste denna sten efter sin broder

Foto förf.

Fig. 122. Runsten på Spånga kyrkogård.

Ulf och sin fader Björn och sin broder Blakare(?)". Denna runsten uti hela sin enkla komposition härrör sannolikt från något av de första årtiondena av 1000-talet.

Den andra runstenen, som av förf. och herrar C. Holmström och E. v. Forsemann år 1924 anträffades under putsen i kyrkväggen hör till de stenar, som äro rikare utsirade i motsats till den nyssnämnda. Den vackra djurslingan, som följer stenens kanter, och det dubbla korset mitt på stenen ge oss prov på en grupp av rikare ornamenterade stenar, varpå vi skola få se ytterligare några exempel.

Ristningen på stenen i S. kyrkoväggen har stora överensstämmelser med runristaren Asmund Karesons ristningar, men är ej signerad. Den kan likväl möjligen vara gjord av honom eller av någon i

hans skola. Asmund Kareson, som säkerligen även varit missionär, ha rutfört en del ristningar särskilt inom Uppland. Hans verksamhetsid torde ha infallit ungefär 1025—1050 e. Kr.

Runinskriften på ifrågavarande sten har följande lydelse: "Anund lät resa sten (efter — — — stenen är här skadad) — — — ra, fader sin, och Katillaug efter sin husbonde (make)".

Gå vi så in i kyrkans södra vapenhus (kyrknyckeln förvaras i

Foto förf.

Fig. 123. Runstenen i Spånga södra kyrkovägg.

klockaregården NW om kyrkan), finna vi här ett flertal stenar utefter väggarna. Stenen till höger om porten har, som den lilla tavlan bredvid omtalar, stått på Råsta gårds ägor i Spånga socken, en kopia av stenens avritning från 1600-talet finnes också på nyssnämnda tavla. Inskriften på runstenen har haft följande lydelse: "Hasve och Sigrid och Kättillaug läto resa denna sten efter Holmsten, sin broder". Denna runsten är säkerligen, ehuru ej signerad, ristad av runristaren Ofeg med tillnamnet Öper (som betyder skrikhalsen). Han har utfört en hel del ristningar efter 1070. (Jfr sid. 258 angående den runsten, som står vid Råsta gård.)

Vid östra vapenhusväggen stå ett par gravstenar, den ena har förr täckt slottssekreteraren Oluf Ericson Gåses (död 1666) grav. Hans fader hade förut varit kyrkoherde i församlingen. Det är möjligt, det är samma släkt Gåse, som ägt Sandvikens gård i Jär-

fälla socken, på vars ägor fornborgen "Gåseborg" ligger, och att de givit platsen namn. (Jfr sid. 257).

Vid samma vägg till vänster om den lilla offerkistan står en gravsten, som legat över kyrkoherden Håkan Bartholdi Helsings (död 1671) grav i sakristian.

Det fragment av en runsten, som står till höger om den stora järnbeslagna kistan vid västra väggen, har tidigare legat i koret

Fig. 124. Runsten, som förut legat i koret i Spånga kyrka. Ett fragment av den funnen 1924. Ristare Ulaifr.

och anträffades 1924 av förf. i kyrkogårdsmuren. Ritningen på tavlan bredvid stenen visar, huru den då såg ut. Av inskriften, som då var skadad, kunde ej läsas mera än ... "sten efter Bjö(rn)" ... Ornamentiken på stenen ger oss likväl prov på ännu en runristares stil, nämligen Olef (Ulaifr). Vem som möjligen signerat stenen, har man aldrig haft sig bekant, men den är utförd i samma manér som Olefs ristningar. Ytterligare ett fragment av samma runsten har i mars 1937 påträffats i en grav på kyrkogården. Stenen står nu i vapenhuset.

På andra sidan om nyssnämnda kista finnas ett par runstensfragment.

Å ömse sidor om ingångsdörren från vapenhuset till kyrkan stå

tvenne gravmonument från tidig kristen tid. Det till vänster har en runinskrift, och stenen omtalas av riksantikvarien Johan Peringskiöld (död 1720), som sett stenen ligga som tröskel till sakristian, på följande sätt: det "är en christen mans Runesten, som varit tagen på kyrkiogården och inlagd i dören, tå kyrkian är tillökt . . ." Vare sig Peringskiölds uppgifter ha något stöd i traditionen eller äro hans egen åsikt, har stenen dock sannolikt legat på kyrkogården över någon grav, möjligen som lock på någon gravkista. Det kors, som avbildas på stenen, är ett s. k. processionskrucifix, som burits på en lång stång vid kyrkliga processioner under katolska tiden.

På stenen till höger om dörren finnes även ett dylikt kors. Om denna sten heter det i de gamla "Ransakningar om Antiqviteter" från 1682: "Uthom kyrkiödören finnes en Steen med ett stoort Kårss, dherunder förmenas liggia någon af dhe framfarne Heliga". Stenen har till för några år sedan legat utanför vapenhusdörren.

Spånga kyrka, som är en gråstenskyrka, började byggas omkring år 1200. Den äldsta delen av kyrkan omfattade tornet i väster och de trenne västligaste valven i den nuvarande kyrkan. Fönsterna voro på den tiden mycket små, smala och rundbågiga samt sutto högt uppe på väggen. Från vapenhusvinden kan man ännu se ett av dem. Innertaket i denna första kyrka utgjordes troligen av ett tunnvälvvt trätak.

Den dörr, som vi gingo in igenom från södra vapenhuset, var den ursprungliga kyrkans ingångsport, och i det nu delvis igenmurade hålet i väggen sköts den träbom in, med vilken man stängde kyrkporten. Kring övre delen av tornet synas ännu en hel del fyrkantiga hål, i vilka antagligen träbjälkar suttit, vilka en gång burit en skyttebalkong, som gått runt tornet. Kyrkan har troligen en gång i tiden utom till gudstjänstbruk även i viss mån använts som fästning för traktens befolkning. Dit kunde man draga, då fienden hotade, och inom dessa massiva gråstensmurar kände man sig trygg.

Vid början av 1300-talet tillbyggdes vapenhuset, och detta erhöi sina nuvarande valv från början. Samtidigt försågos även kyrkans långhus och kor med valv. Man högg också upp större fönster för att få bättre belysning, då kyrkan nu ej längre behövde tjäna till försvarsändamål, samt prydde den med kalkmålningar. Kyrkan har då åt öster avslutats med en tegelgavel, troligen med en del ornament i form av blinderingar, liknande dem, som finnas på vapenhusets och sakristians gavlar. Det är möjligt, att det årtal,

Foto förf.

Fig. 125. Altaret och bondeska gravkoret i Spånga kyrka.

som står på tornet, 1321, kan ha något samband med denna ombyggnad.

I slutet av 1300-talet eller början av 1400-talet förlängdes kyrkan till nära på sin dubbla längd; då byggdes även sakristian. Nybyggnaderna försågos redan från början med tegelvalv. Dessa valv vila i motsats till de föregående ej på några pilastrar utan direkt på muren, som därför är något tjockare. Det nuvarande koret försågs med målningar strax efter mitten av 1400-talet. — I de tre västliga valven och vapenhuset tillkommo ytterligare målningar mot slutet av 1400-talet. Målningarna restaurerades allt för hårt år 1905.

Vid korets östra vägg tilbyggdes 1667—73 det utomordentigt

vackra Bondeska gravkoret.¹ I gravkoret står på en marmorsockel en bild av konung Karl Knutsson Bonde (död 1470). Denna bild är en kopia efter mästaren Bernt Notkes Karl Knutssons bild, som finnes på Gripsholms slott. (Ang. Notke se sid. 51). I gravkorets östra nisch är ett stort epitafium i marmor över riksskattmästaren Gustav Bonde (död 1667), vilket troligen är utfört av flamländaren Nicolaes Millich (jfr sid. 52) eller någon i hans krets. I gravkoret finnas 4 huvudbaner med tillhörande anvapen samt en begravnings-

Fig. 126. Fragment av 1200-tals dopfunten i Spånga kyrka. Foto förf.

fana från riksskattmästarens begravning 1667. Dessutom stå där ytterligare 6 fanstänger till fanor, som troligen burits vid samma begravning. Under koret är själva gravvalvet, i vilket ett 20-tal medlemmar av Bondeätten äro gravsatta.

De båda bilderna på altaret på vardera sidan om koret äro S:ta Maria och S:t Johannes. Dessa båda skulpturer jämte den till dem hörande korsfästelsen, som nu förvaras i Stat. hist. museums magasin i f. d. Östermalmsfängelset, äro år 1697 skänkta till kyrkan av Bonde-släkten och äro arbeten troligen av den berömda bildhugaren Burchard Precht (död år 1738; jfr även sid. 207). Det nuvarande korset med korsfästelsen är från 1800-talets mitt.

Vid norra korväggen står ett fragment av kyrkans dopfunt, vilket förf. år 1924 fann på kyrkogårdsmuren. Dopfunten härrör från mitten av 1200-talet. Den är sannolikt ett Gotlandsarbete.

Predikstolen gjordes år 1758.

Epitafiet på norra långhusväggen över löjtnanten och stånddrabanten Petter Ljung är tillkommet år 1704.

¹ Möjligen byggt efter ritningar av N. Tessin d. ä.

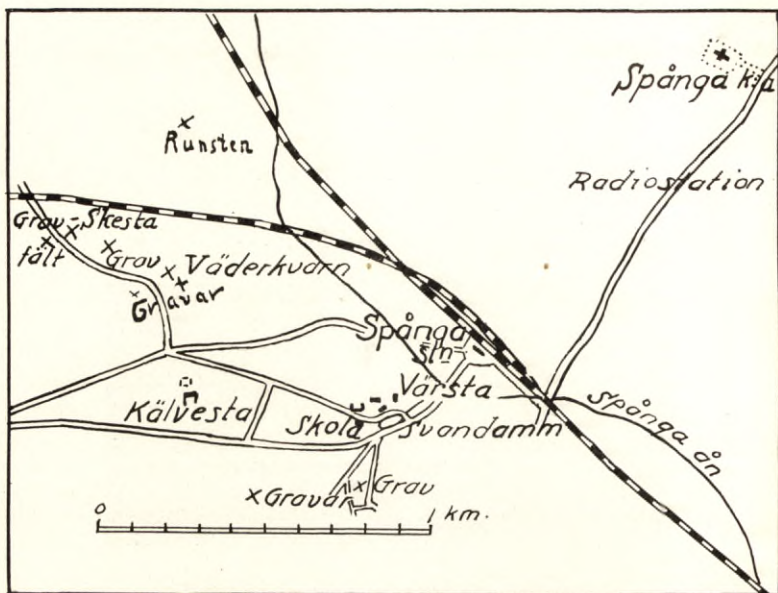

Fig. 127. Plan över området omkring Värsta, Kälvesta och Skesta.

Från kyrkan kan man antingen fara med buss eller tåg från Spånga station tillbaka till Stockholm. Bussarna passera Enköpingsvägen, som ligger norr om kyrkan. Vandringen till Spånga station tager ca 25 min. Vid vägen till stationen ligger Spånga rundradiostation (I å planen).

Stockholm—Spånga station—Värsta—Kälvesta—Skesta—Spånga radiostation.

Om man far till Spånga station med Västeråsbanans lokaltåg från Centralstationen eller med Hässelbybuss från Norra Bantorget till Svandammen i Solhem, kan man därifrån göra en angenäm och lärorik vandring i den på kulturminnen så rika Spånga socken. Färden tager ca 4 timmar i anspråk.

Från stationen följer man vägen förbi Svandammen (se planen fig. 127), som är den sista resten av uppdamningen för den vattensåg, som låg här nedanför ungefär där nu den vita villan ligger.

På andra sidan om dammen ligger den gamla Wårsta gård, där enligt sàggen en av de mot Gustaf III:s liv sammansvurne bodde.

Vi fólja vagen fram till Skesta å planen. Den gamla Kålvesta gård har under 1700-talet tillhört den berömda "Directuren vid Ostindiska Compagniet Högädle Herr Anders Plomgren", som det står på en karta över "Kielfwesta By" från år 1761. En hel del bekanta namn möter oss bland ägarna på många av gårdarna inom Spånga.

Foto förf.

Fig. 128. Ålvkvarn invid Kålvestakvarn, Spånga socken.

På höjden till höger om vagen (vid vädervarn å planen) står ännu den gamla vädervarnen "Lilla Stampen", som en gång stått inom Stockholms hank och stör nämligen i kv. Stjärnfallet vid Kungstens-, Drottning- och Observatoriegatorna. Denna kvarn revs och kördes ut till Spånga på 1880-talet, och personer, som varit med därvid, berätta ännu om vilka gator man körde. Det var den forna Wåstra Qvarngränd och Stora Gråbergsgatan och Norrtullsgatan.

Invid kvarnens fot (vädervarn å planen) ligger en sten, i vilken finnes en ålvkvarn. Jfr sid. 270.

Nära kvarnen (gravar å planen) är ett gravfält, bestående av ett 10-tal jordblandade gravrösen från järnåldern. Gravfältet fortsätter även söderut på andra sidan om vagen (se planen).

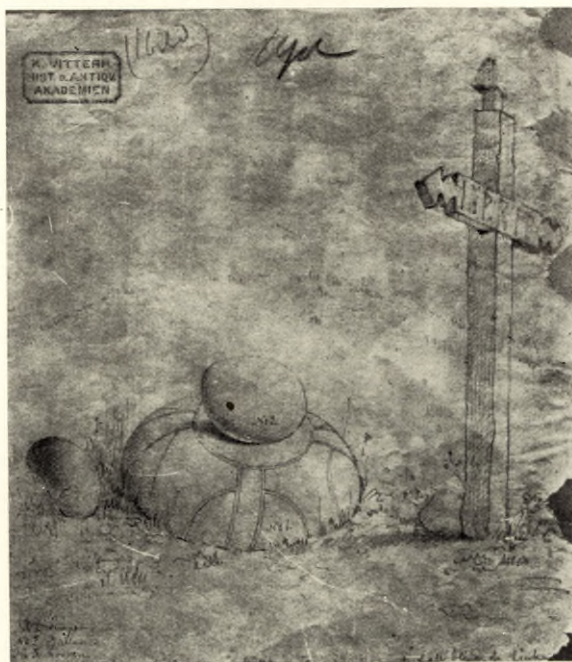

Fig. 129. Osten, korven och limpan jämte "Ekekårset" på graven vid "Skiästa Tämpten".

På höjden (Skesta, grav å planen) ligger socknens ståtligaste fornminne. Den stora gravhögen av 16 m:s diam., som kröner kullens topp, är begränsad av en kantskoning av stora i marken nedsjunkna stenar. På högens topp ligga trenne stenar, och därinvid är rest ett ekkors. Till detta i sitt slag enastående minnesmärke från gångna tider är knutet en sägen, som bevarats ända till vår tid i ungefär samma form, som den skildras i de gamla Ransakningar om antiqviteter från 1682, där det heter: "på Skiästa Tämpten en Rundel, hwarest en kamp stått, där skall ligia en runesteen, som en smörask uthuggen pas stoor som en fyrmysarkuhla, då den enda strijdz Herren drifwit dhen andra från måltijden, hwarföre han til effterdöme låtitt leggia samma steen effter smörasken, som ett stycke är afskurit, dher iempte finnes en Steen til tecken effter Bröödet, ståendes dher iempte ett uthgamt Ekekårs".

År 1624 besökte Gustav II Adolf i sällskap med fornforskaren

Johannes Bureus denna grav med dess märkliga stenar. Bureus' anteckningsbok med uppgift om besöket vid "Sankt Hollingers smörask" finnes ännu i behåll.

Den sten, som i traditionen kallades för smörasken, heter nu "osten", och ett stycke är avskuret av denna. "Limpan" finnes ännu kvar, men "korven", alltså en tredje sten, har tydligen ytterligare fogats till. Enligt den muntliga sägnen skulle på denna plats en konung hava suttit och intagit sin måltid, varvid han blivit över-

Foto förf.

Fig. 130. Gravhög på "Skiästa Tåmpten" med stenarna "osten, korven och limpan" samt ekkorset. Graven omtalas redan på 1600-talet.

rumplad och dödligt sårad av den anryckande fienden. Han hade då önskat, att den mat, han nyss hållit på att äta av, måtte förvandlas till sten. Sedan skulle han ha sprungit några hundra meter till en runsten (runsten å planen), som förr stått mellan järnvägen till Hässelby och Västeråsbanan, och där fallit ned död. Hans önskan gick i fullbordan, och stenarna ha så legat där ända till för några årtionden sedan. Stenarna blevo 1926 vid författarens undersökningar anträffade i olika gårdar och hava återupplagts samt ett nytt "Ekekårs" på greve Bondes bekostnad uppsatts. Det var av stor betydelse, att ett kors alltid var rest vid denna plats, ty eljest fick man "ingen ro" i Skesta gamla gård, vars grundmurar synas strax söder om graven.

Den gamla byvägen har också gått mellan manbyggnaden och

gravhögen, som skadats något därav. Invid gravhögen finnes även ett ståtligt flyttblock. Den vita av de tre stenarna på gravhögen, den s. k. "osten", är ett stenklot (gravsten), som härrör från folkvandringstiden (400—800 e. Kr.). Det är ej så ofta stenkloten ännu ligga kvar på de gravhögar, där de ursprungligen legat. Stenkloten ha möjligen en och annan gång haft någon religiös betydelse. De skålformiga gropar, som finnas på detta klot, kunna ha begagnats på samma sätt som älvkvarnarna. Klotet är även försett med ornamentik.

I skogsdungen, som hör till detta område och som är avsatt till park,¹ strax SW härom (gravfält å planen) ligger ett ståtligt gravfält på ett 80-tal gravar. Gravfältet härrör från järnåldern, och de flesta gravarna tillhöra säkerligen folkvandringstiden och vikingatiden. Mitt inne i dungen ligger ett stort jordblandat gravröse, och en hel del olika gravformer äro representerade på gravfältet. Ej mindre än 4 skeppsformiga stensättningar, vilka antagligen härröra från vikingatiden. Dessa skeppssättningar innehålla ej alltid något gravgods, vilket i så fall ofta utgöres av brända människoben och en del föremål, utan äro stundom blott minnesvårdar, s. k. kenotafer, som man uppsatt till minne av någon, som dött på annan ort. Man har stundom ansett skeppet utgöra en symbol för det skepp, som den döde skulle färdas på till landet på andra sidan graven.

På gravfältet finnas både rektangulära och runda stensättningar, som synas tillhöra vikingatiden.

Uppe på berget S.O. om Kälvesta (vid gravar å planen) ligga trenne jordfria gravrösen, vilka sannolikt tillhöra bronsåldern.

Vid grav å planen söder om skolan finnes en gravhög med fotkedja från yngre järnåldern. Om denna grav berättas även en hel del sägner.

Backen, där graven ligger, kallas allmänt för Spökbacken, under äldre tider "Körgårn". Området var förr inhägnat, och ingen vågade där bryta en kvist av träden. Om någon rörde graven eller stenarna, som lågo på den, blev han sjuk eller också skulle han snart därefter dö. Enligt uppgift skulle det ha funnits ännu en grav på denna plats, ehuru den nu blivit förstörd.

En officer, som på 1700-talet ägde Wårsta gård (se sid. 241),

¹ Liksom hela området omkring Skiästa Tämpnen.

Fig. 131. Stenen på graven på Spökbacken eller "Körgårn", Spånga socken.

säges här ha begått självmord, när han erfor, att de mot Gustav III sammansvurna blivit upptäckta. Han skulle även blivit begravd på denna plats, enär han såsom självspilling ej fick begravas i vigd jord. På hans grav skulle det ännu kvarstående pelarfragmentet blivit uppsatt samt på detta lagts en nu förkommen fyrkantig stenplatta med ett uthugget "Medusahuvud". Pelarfragmentet, som varit försvunnet i många år, återfunno fabr. E. v. Forsemann och förf. 1927 som fyllnadssten i en cementtrappa.

Från denna plats tages vägen antingen direkt ned till stationen (eller busshållplatsen vid Svandammen) eller, om tiden medgiver, är det ej mer än ca 15 minuters promenad till rundradiostationen vid Enbacken.

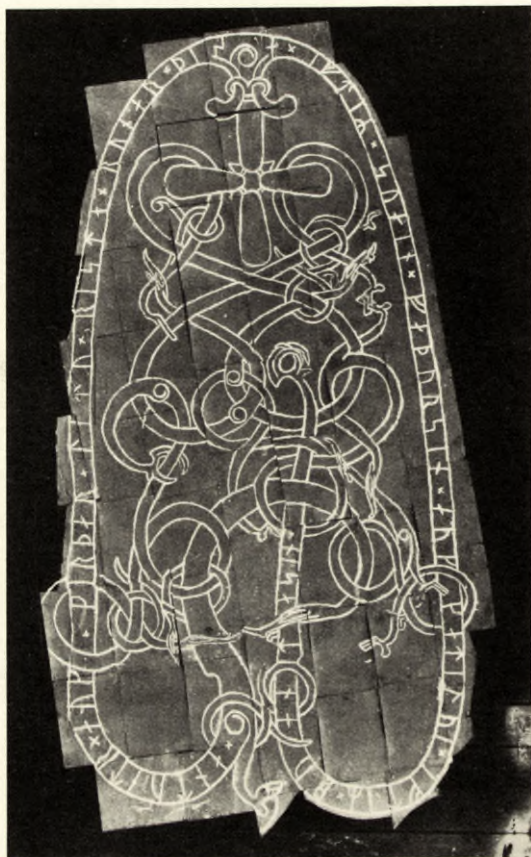

Foto E. Brate.

Fig. 132. Runristningen vid Sundby, Spånga socken.

Stockholm—Bromsten—Sundby—Vällingby—Hesselby slott.

Med tåget från Centralstationen kommer man till Bromsten på 20 min. Möjlighet att taga buss från Norra Bantorget till Stationsvägen i Bromsten gives också. Denna vandring är avsedd att göras utan någon tillhjälp av särskild planskiss. Stora kartan (sid. 301) får helt göra tjänst som vägvisare. Vandringen tager ca 3 tim. i anspråk. Härvid ha icke tåg och bussresor inberäknats.

När man gått över järnvägen och passerat bron över Spångaån,

Foto förf.

Fig. 133. "Högknösen" i Vällingby, Spånga socken.
På graven hade man förr i tiden majeldar.

har man på berghällarna strax norr om vägen en runristning (se punkten på kartan). Förf. har på en karta från år 1699 funnit ristningen utmärkt: "Runsten I Sielfwa berget huggen".

Ristningen är genom sin synnerligen eleganta komposition och

Foto förf.

Fig. 134. Älvkvarnar vid Vällingby, Spånga socken.

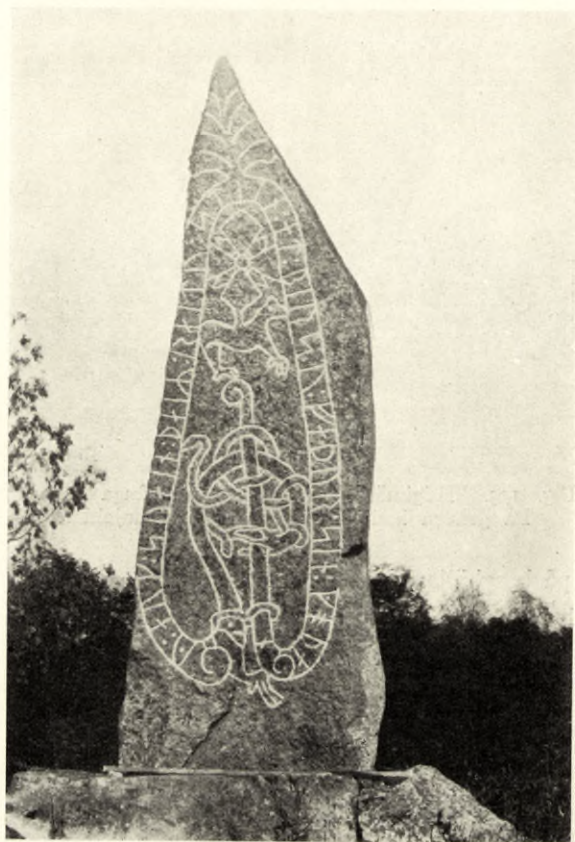

Foto E. Brate.

Fig. 135. Skesta-runstenen, nu vid Hesselby slott, Spånga socken.

den säkerhet, varmed den är utförd, en bland runristaren Olefs (jfr sid. 258) vackraste osignerade ristningar.

Inskriften "Andvätt och Gärdar läto rista dessa runor efter Sven, sin fader, och Kattilvi efter sin make" (E. Brates översättning) talar visserligen ej om någon broanläggning, men ristningens läge invid ån gör, att man gärna vill tänka sig, att den haft något samband med en eventuell broanläggning över ån.

Några meter från denna ristning på samma berg är upplagd den yttre ramen för en ristning, ehuru den aldrig fullbordats.

Fig. 136. Skesta-runstenen, nu vid Hesselby slott,
Spånga socken. Foto E. Brate.

I backen strax ovan ristningen är ett järnåldersgravfält. På backens krön är ett jordfritt röse beläget. Röset är av den typ, vi bruka hänföra till bronsåldern. Från detta röse har man en ståtlig utsikt. Några meter från röset ligger en stor ringformig stensättning.

Man följer sedan vägen fram genom Flysta och sneddar över ett hörn av Bromma socken och når den stora vägen, som för till Hesselby slott.

Inom Flysta finnas även en stor mängd gravfält, men vi skola ej stanna vid dessa, utan i stället fortsätta fram till Vällingsby, där vi invid gårdarna träffa ett ståtligt järnåldersgravfält och nedom ett stort flyttblock, en vacker älvkvarnssten (jfr sid. 247) med många skålgropar.

Vi fortsätta vandringen fram till Hesselby slottspark. Där står en runsten, ett tresidigt block, som har ristningar på tvenne sidor. Stenen är flyttad från gårdet nedom Skesta backe (jfr sid. 243).

På den ena sidan är inom den skriftbärande djurslingan en djurfigur tecknad. Detta djur bär på ryggen en stång med ett dubbelkors. Måhända åsyftas här Lammet med korsfanan. Ovanför djurslingan är tydligen ett träd tecknat. Detta åsyftar säkerligen en annan kristen symbol, livsträdet, världsträdet.

Inom den andra slingan är även ett fyrfotadjur tecknat. Inskriften lyder i E. Brates översättning: "Gy och Sven, de reste stenen efter Bärša, sin fader god. Ärnfast högg stenen efter Bärša, make till Vigärd, son till Torgärd, god."

Av denna inskrift kan man få fram följande släkttavla. Torgärd är far till Bärša. Vigärd är Bäršas hustru. Gy och Sven äro Bäršas söner. Ärnfast är ristaren och möjligen släkt med Bärša.

Invid runstenen är ett järnåldersgravfält. Detta gravfält har sannolikt varit större, och troligen härrör från någon av de borttagna gravarna ett fynd, som gjordes vid mitten av 1600-talet, då Hesselby slott byggdes. Enligt Statens historiska museums inventarium av år 1708 skall en vas (fig. 137) av brons blivit funnen i en gammal hög, då Hesselby stenhus begynte byggas, och den skall även ha innehållit brända ben. Denna vas skall länge ha förvarats i Hesselby bibliotek; den hade köpts för 2 tunnor råg av den, som funnit vasen, en fogde.

Vasen, som utgör en av museets praktpjäser från romersk järnålder, bär även tydliga lödspår efter handtag eller dylikt på två motsatta sidor, såväl tätt under mynningen som på buken.

Slottets exteriör gör i stort sett samma intryck som bilden i Suecia antiqua (fig. 138) utom takanordningen, som undergått förändringar under 1700-talet.

En översikt över det gamla slottets historia kan ha sitt intresse. Hesselby kom i Bondesläktens ägo under 1630—40-talen.

Namnet träffas under 1300-talet i formen "Haesliby" och "Hesleby" för ett skattehemman i Spånga, som jämte angränsande gårdar

mot slutet av 1400-talet genom köp ha övergått till S:t Görans hospital i Stockholm. Hesselby gård var i början helt enkelt "norrgården, 9 öresland; södergården, 9½ öresland", nämnda i Kongs Förings Registr. av år 1539 såsom "skattehemman med Jensi och Kettli i Hesselby såsom landtboar". Från slutet av 1500-talet framgår, att den nuvarande huvudgården då bestod av Norrgården eller Norra skattegården och Södra skattegården.

Fig. 137. Bronsvas, Hesselby.
Från romersk järnålder.

I början av 1600-talet lades därtill Lilla fräsegården.

Riksamiralen, frih. Carl Carlsson Gyllenhjelm kom genom byte med kronan i besittning av en del av Norra skattegården, som han 1636 försålde till riksrådet Carl Bonde. Huru kronan blivit ägare av gården, är ej känt, men förf. skulle förmoda, att gården, som tillhört S:t Görans hospital i Stockholm, genom indragning övergått till kronan.

Carl Bonde förvärvar 1638 de andelar i nämnda gård, som tillhört en Grels Andersson, och blir även i början av 1640-talet ägare av Södra skattegården, av vilken olika delar tillhört landshövdingen Ivar Nilsson Natt och Dag, Erik Bielke till Wik m. fl.

Hesselbygodset grundades sålunda av riksrådet Carl Bonde (f. 1581, d. 1652).

Slottets grundare och byggherre blev den bekante riksskattmästaren frih. Gustaf Bonde (f. 1620, d. 1667).

Övriga ägare av Hesselby slott äro nyssnämndes son (i 2:a gif-tet) kongl. rådet greve Carl Bonde (f. 1648, d. 1699), dennes äldste son, riksrådet greve Gustaf Bonde (f. 1682, d. 1764); den-nes maka Vivika Trolle disponerade därefter gården men överlät

Fig. 138. Hesselby slott på 1600-talet (ur Suecia antiqua et hodierna).

den till sonen riksrådet o. riksmarskalken greve Carl Bonde (f. 1741, d. 1791. Gården ärvdes av hans son, excellensen greve Gustaf Trolle-Bonde (f. 1773, d. 1855). Dennes arvingar sålde 1856 Hesselby till bankiren o. häradshövdingen Carl Gustaf Cervin.

Hesselby återköptes 20 år senare av excellensens brorson, överstekammarjunkaren greve Gustaf Trolle-Bonde (f. 1806, d. 1884), och Hesselby ägdes av dennes son (i 2:a gif-tet m. J. W. E. S. Banér), greve Carl Trolle-Bonde på Trolleholm i Skåne, men beboddes och disponerades av dennes äldste son, greve Gustaf Carl Bonde.

Slottet innehades till 1931, då det såldes till Stockholms stad, av greve Christer Bonde.

Hesselby egendom omfattade år 1870 utom huvudgården Hessel-

by säteri 2 1/2 mtl gårdarna Winsta 3 mtl frälse, Wellingby 1 mtl frälse, Grimsta 5/6 mtl frälse, Lunda 1 1/2 mtl frälse, Skesta 1/2 mtl frälse, Nählista 2 mtl frälse och 3/4 skatterusthåll el. tillsammans 11 1/2 mtl.

Slottet började byggas 1657 av förutnämnde riksskattmästaren Gustaf Bonde.

Sueciasticket (fig. 138) visar, att slottets huvudbyggnad var förbunden med flyglarna av en mur med portar.

Slottets huvudbyggnad består av 2 våningar, oavsett källarvåningen, med 18 rum.

Slottets övre våning förstördes genom våld 1731, och därpå lät riksrådet, greve Gustaf Bonde vid reparationen sänka den höga takresningen och borttaga frontespisen.

Från Hesselby slott kan vägen tagas fram till stora landsvägen från Hässelby villastad till Spånga station, vid vilken väg det finnes möjlighet att nå en buss, som går tillbaka till Stockholm.

Stockholm—Hässelby villastad—Riddersvik—Lövsta—Sandvik—Gåseborg.

En färd, som man kan göra från Stockholm på 5 à 6 timmar inberäknat resorna, är till fornborgen Gåseborg i Järfälla socken. Med tåg till Hässelby villastad eller omnibuss från Norra Bantorget till järnvägsbommarna nära Hässelby station når man enklast utgångspunkten för vandringen.

Sommartid anlöpa en del båtar Sandviks brygga, vadan även en möjlighet finnes att börja vandringen från Sandvik.

Om man från Hässelby järnvägsstation följer Linneavägen förbi de stora växthusanläggningarna fram mot parkområdet, finner man på berget, för övrigt samhällets högsta topp, omkr. 50 m. över havet, ett mäktigt röse ("grav" å kartan¹). Dess diam. är 12,5 m. Det märkliga röset, som förf. restaurerat, är av bronsålderstyp, har säkerligen byggts något årtusende före vår tideräknings början och utgör gravmonument över någon märklig person, som vid denna tid varit verksam inom detta område.

Vattenytans nivå har under årtusendena förändrats, och vattnet stod inom Stockholmstrakten åtskilligt högre under bronsåldern än i våra dagar. Vi måste därför tänka oss, att en del lägre belägna områden stodo under vatten.

¹ Fig. 139.

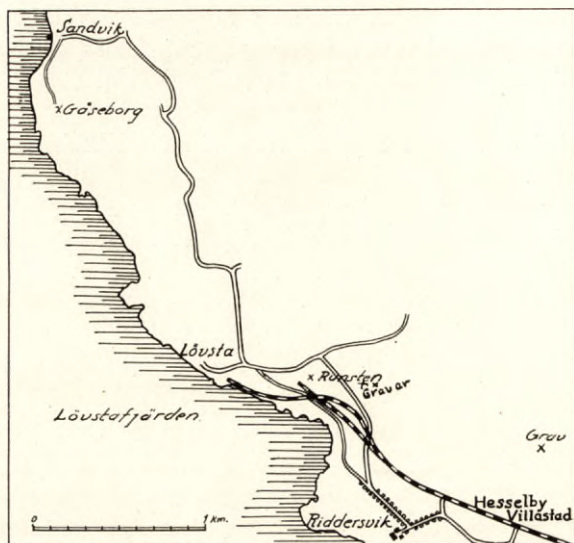

Fig. 139. Plan över området Hesselby Villastad—Gåseborg.

Inom Hesselby villastad har en hel del stenåldersfynd gjorts och även fynd, som antyda, att de härröra från stenåldersgravar. En dylik stenåldersgrav blev undersökt 1924. Den påträffades på samma ås, som bronsåldersröset ligger, vid grundgrävning för en villa. En s. k. båtformad skafthålsyxå av grönsten, väl slipad och av synnerligen vackra proportioner låg ca 0,5 m under markytan. Av skelettet fanns ingenting kvar; ovanför yxan lågo trenne rullstenar, så att den översta räckt något ovanför markytan. Ett litet stycke ifrån yxan var en krets på 0,5 m:s diam. av mindre stenar, inom vilken funnos kol. Kolanhopningar påträffades på flera andra ställen invid graven. Dylka kolanhopningar i närheten av stenåldersgravar äro troligen rester efter de bål, som anhöriga till den avlidne tänt för att lysa honom på vägen till det okända landet på andra sidan graven. Yxan är även av en typ, som förekommer i trakterna kring inre delen av Finska viken, vilket visar, att de, som bott här under denna tid, haft förbindelser med folk på andra sidan Östersjön.

De relativt talrika stenåldersfynden inom Hesselby tyda även på

Foto förf.

Fig. 140. Bronsåldersröse i Hässelby villastad, Spånga socken.

en bebyggelse av mera stadigvarande karaktär inom dessa trakter under stenåldern.

Man kan från bronsåldersröset fortsätta vandringen samma väg tillbaka och förbi stationen och följa landsvägen fram till Riddersviks gård.

Den gamla förnämliga gården med sina flyglar och den ståtliga alléen av gamla träd minner än om dess forna glans.

I början av 1800-talet tillhörde Riddersvik hovmarskalken F. F. Montgomery (d. 1831). Stockholms stad inköpte egendomen 1885.

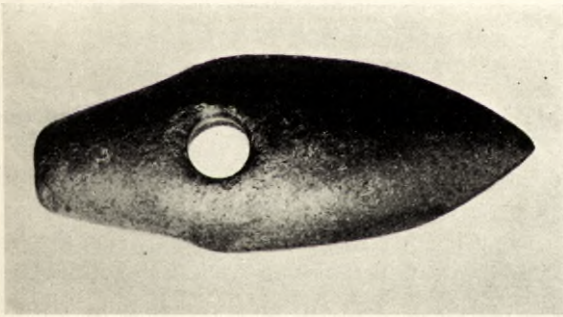

Fig. 141. Båtformig skafthålsyxia av grönsten, Hässelby villastad, Spånga socken.

Foto förf.

Fig. 142. Ingångsporten genom den inre muren på Gäseborg, Järfälla socken.

Nedåt sjön är en vacker trädgårdsanläggning. Här finnes även en jättelik ek, vars omkrets är nära 6 m.

Från Riddersviks gård fortsättes vandringen över järnvägen förbi Stockholms stads renhållningsverks fabriker vid Löfsta och jättepyramiderna av brända sopor till en härlig skogsbacke, där ett ståtligt järnåldersgravfält ("gravar" å kartan) är beläget. Gravfältet är tämligen orört, och en fridfull stämning vilar över hela den gamla ättebacken.

Ett stycke nedom landsvägen, invid vilken gravfältet är beläget,

står en runsten ("runsten" å kartan). Stenen är rest på gårdsplanen framför de enda bostadsbyggnaderna invid fabriken.

Från runstenen följes vägen förbi åkrar och ängar och genom ett härligt skogsområde till Sandvik och Gåseborg (se kartan). Udden norr om Lövsta kallas Kyrkhamn, som förklaras därav, att folk, som kom från Svartsjölandet, här förtöjde sina båtar och fortsatte till fots fram till Järfälla kyrka.

När man nått Gåseborgs port, blir man verkligt imponerad av de ofantligt kraftiga murar, som denna fornborg har. Borgens ingång försvaras av tvenne olika mursystem. Den yttre muren med en liten yttre borggård därinnanför, och sedan ytterligare en kraftig mur med den inre borggården.

Dessa stora kallmurade (utan murbruk) befästningsverk avgränsa den höga klippan helt åt landsidan, varifrån det skulle vara möjligt att intaga borgen. Sidorna åt Mälaren stupa så brant, att det på vissa håll är fullkomligt omöjligt att klättra upp för dem, och på andra ställen är det med yttersta ansträngning man nedifrån kan taga sig upp till bergsplatån. Det har följaktligen ej erbjudit borgens besättning alltför stora svårigheter att skydda den från fientliga anfall från dessa branta sidor.

Borgen har ett ypperligt läge, ty från borgbergets krön kan man behärska all trafik på farvatten runt omkring.

Borgen förefaller av detta att ha haft en speciell funktion, ej endast att vara en vanlig bygdeborg, dit traktens befolkning kunde draga sig tillbaka, då fiender hotade — man måste ställa sig tveksam, huruvida närmaste trakten någonsin haft någon talrikare befolkning — utan snarare utgjort antingen ett led i en befästningsgördel, som skyddat inloppen till Mälarens inre mot främmande invasion, eller också varit ett rövarnäste, varifrån man kunde kontrollera alla sjöfarande och beskatta dem. Angående namnet Gåseborg se sid. 235.

Från Gåseborg kan man antingen gå samma väg tillbaka eller också taga båt från Sandviks brygga.

Stockholm—Råsta (i Spånga s:n)—Sundbyberg.

Med omnibus från Norra Bantorget (Barkarbybus) når man på något mer än en kvarts timme Råsta gård i Spånga. Hela vandringen och spårvagnsresan från Sundbyberg tillbaka till Norra Bantorget tar ca 2 timmars tid.

Råsta gamla vackra gård ligger säkerligen på en plats med ur-gammal kontinuerlig bebyggelse. I trädgården står en runsten ("Runsten" å kartskissen), vars inskrift enl. E. Brates översättning lyder: "Holmsten och Hosve läto resa sten efter Jobjörn sin fader och Gerrid efter..."

Av ristningens uppläggning på stenen och det maner, vari ristningen utförts, framgår, att den måste tillskrivas runristaren Olef (Ulaifr), ehuru den ej är signerad. Olefs ristningstid tycks ha infallit årtiondena närmast efter 1000-talets mitt.

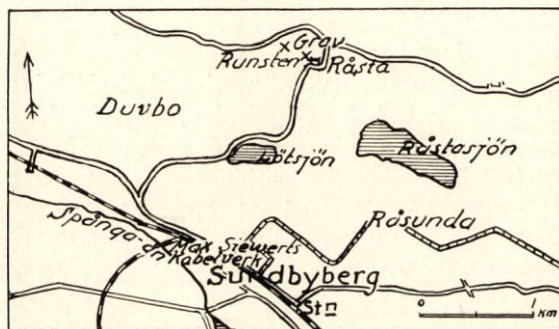

Fig. 143. Plan över området Råsta—Sundbyberg.

Om man jämför Råstastenens inskrift med den på en annan sten, som stått på Råsta ägor, kan man få fram ett stycke släkthistoria från 1000-talet. Denna sten är, ehuru ej signerad, säkerligen ristad av Ofeg med tillnamnet Öper (skrikhalsen), vilken utfört en del ristningar efter 1070. Av stenen finnes nu blott ett fragment kvar, vilket av förf. förts till Spånga kyrkas vapenhus (se sid. 235), men efter en teckning från 1600-talet kan man få en tolkning av hela inskriften, som lyder: "Hasve och Sigrid och Kätilö läto resa denna sten efter Holmsten, sin broder". (E. Brates tolkn.)

Man skulle alltså av dessa båda inskrifter kunna få fram följande sannolika släkttavla. Jobjörn var far till Holmsten och Hasve samt Gerrid troligen hans hustru. Efter mannens död tycks Gerrid hava gift om sig och haft barnen Sigrid och Kätilö, då dessa två också synas varit med och rest stenen efter sin halvbroder Holmsten.

Ca 150 m. NV om runstenen ("grav" å kartskissen) på en av-

Foto E. Brate.

Fig. 144. Runsten i Råsta, Spånga socken.

sats på backen ligger en vacker ringformig stensättning från järnåldern (trol. vikingatid).

Häriifrån tages vägen förbi den lilla vackra Lötsjön (se kartan). På avstånd ser man även Råstasjön, som har ett rikt fågeliv.

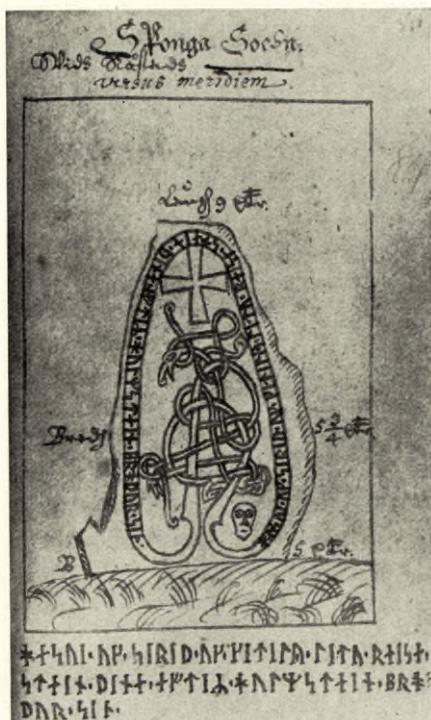

Fig. 145. Teckning av Råsta-stenen i Spånga socken.

Lötsjön ligger invid Duvbo villasamhälle, som bildades 1899 av egendomen Dufvebol, $\frac{3}{8}$ mantal kronoskatte i Spånga socken. När man gått igenom Duvbo, kommer man fram till stora landsvägen, som leder till Sundbyberg. Här ligger Max Siewerts stora kabelverk (se kartan).

Nära järnvägsövergången finnes en spårvagnshållplats.

Stockholm—Spånga kyrka—Eggeby—Granby—Akalla—Hägerstalund—Knista (i Sollentuna sn)—Turebergs station.

Från Norra Bantorget kan man med omnibus (Barkarbybuss) nå Spånga kyrka på 30 min. och därifrån starta en vandring på ca $4\frac{1}{2}$ timme med återfärd från Tureberg, där det finnes möjlighet att taga tåg eller omnibus.

På planen fig. 146 äro utsatta flera gravfält och andra platser,

Fig. 146. Plan över området Spånga kyrka—Tureberg.

än vad vandringen direkt kommer att omfatta. Det finnes därigenom möjligheter att efter eget val lägga om färden.

Spånga medeltidskyrka och runstenarna på kyrkogården äro beskrivna å sid. 233.

Ca 200 m. nordväst om Spånga kyrka ligger Spånga bygravfält ("Gravfält" å planen). Det är ett typiskt gravfält från järnålderns senare del fram emot hednatidens slut. Varje by hade sin ättebacke, där byns invånare jordade sina döda.

Därefter följes vägen fram emot Eggeby. Öster om vägen vid backslutningen mot Eggeby gård ligger ett vackert gravfält ett stycke in i skogen. ("Gravfält" å planen). Till detta gravfält återkommer förf. strax. Vid en torpstuga väster om vägen till Eggeby ligger ett gravfält ("Gravfält" å planen) på ett 20-tal järnåldersgravar. Ett stycke öster om Eggeby gård står en runsten ("Runsten" å planen). Stenen är en av de tidigast ristade runstenarna inom Spånga socken. Stenen (fig. 147, 148) har inga andra ornament än ett dubbelkors på ena sidan, på stenens andra sida är inskriften anbragt inom fem jämnlöpande band. Stenen är troligen, ehuru ej signerad, ristad av runristaren Gunnar, som varit verksam i början av 1000-talet. Stenens inskrift lyder enligt E. Brates översättning: "Ragnälv lät göra denna bro efter Anund, sin son god. Gud hjälpe hans ande och själ bättre, än han förtjante.

Mände ej större
minnesvårdar varda;
moder gjorde dem efter son
sin, den enda."

Runstenen, som på 1870-talet låg kullfallen vid en grind, är nu åter rest på den plats, där stenen tidigare har stått, enligt vad förf. funnit på ägokartor från 1600-talet. Den bro, som omtalas på stenen, skulle då kunna ha gått över sänkan mellan Eggeby och Spånga by. Doktor H. Jungner har på förf:s begäran meddelat, att namnet Spånga by eller, som det på vissa äldre kartor, som förf. funnit, står, Spänga, möjligen kan betyda byn vid Spängerna, ehuru frågan härom ej är fullt utredd. Man kan då tänka sig, att brofästet vid Spångaby skulle kunna ha legat någonstans i närheten av det nyss omnämnda järnåldersgravfältet. Man har från andra platser just broar och väganläggningar invid gravfält (jfr sid. 247). Det kanske mest kända exemplet på att resa runstenar vid broar är den s. k. Jarlabankesbro bro i Täby socken, Uppland, vid vars ena ända stå två runstenar, och enligt en teckning av Peringskiöld ha stenar stått utefter hela bron.

Foto E. Brate.

Fig. 147. Runsten vid Eggeby, Spånga socken.

Mycket ofta talar runinskriften om att bron byggdes till minne av någon kär anförvant. I formeln "Gud hjälpe hans ande och själ bättre, än han förtjante", skymtar man ganska tydligt en förbön för den avlidne om hjälp ur skärseldens kval. Man märker även, huru stolt modern är över att ha gjort denna bro till sin sons åminnelse, när hon säger:

"Mände ej större
minnesvårdar varda".

Vandringen fortsattes till Granby. Ca 500 m. öster om Granby gård i en skogsbacke intill den s. k. Kistakvarnbacken ligger ett järnåldersgravfält ("Gravfält" å planen) med ett 30-tal gravar.

Foto E. Brate.

Fig. 148. Runsten vid Eggebo, Spånga socken.

Från byvägen mellan Granby och Husby går norrut en skogsväg till "Tingsstenarna" (jfr planen). Tingsstenarna, som de ännu i dag kallas, består av sju i en krets stående flyttblock med ett jätteblock i mitten. Stenarna ligga på en plan bergsplatå.

Vi skola dröja ett ögonblick vid denna ytterst intressanta tingsplats. Vid de undersökningar, förf. gjort i denna fråga, visar det sig, att de första kända ting, som hållits vid Granby, äro från år 1347, då två köpehandlingar bli fastställda. Handlingarna beröra köp av jord i Kymlinge och äro avfattade på latin. Innehållet sammanfattas sålunda: 1347 d. 3 Febr. Graenby. Peter Botulfsson, ombud för kyrkoherden Nils i Spånga, säljer för 20 mark penning-

ar 2 örtugland i Kymlinge i Spånga socken till aflidne Johan Geymers och borgaren i Lybeck Tideman Göstrows ombud för ett kapell, som bemålde Johan Geysmer stiftat vid Nicolai kyrka i Stockholm och gifver derpå fasta. (Orig. på perg. i K. Danske Geh. Arch.). Det andra har följande innehåll: 1347 d. 17 Febr. Graenby. Kyrkoherden i Widbo Ingevald säljer för 10 mark penningar ett örtugland i Kymlinge i Spånga socken till aflidne Johan Geysmers och borgaren i Lybeck Thideman Güstrows ombud, för ett kapell, som Johan Geysmer stiftat vid Nicolai kyrka i Stockholm, och gifver derpå fasta. (Orig. på perg. i Sv. Riks Arch.)

"Tingsstenarna" ligga, där nu ägorna för flera gårdar stöta samman. Vid förf:s undersökning av det material av ägokartor, som finnas över dessa områden, visar det sig, att på de äldsta kända kartorna från 1600-talet Akalla, Granby, Ervinge och Kista ägor stöta samman här. På 1600-talskartorna står "Graan by", från 1347 till senare hälften av 1600-talet ha alltså "e" övergått till "a".

På 1770 års ägokarta för Akalla kallas området "Tings-skogen" och likaså på 1816 och 1830 års. På 1842 års karta för "Tings-hagen".

Det är av ett visst intresse att se, att tingsplatsen för Sollen-tuna härad är förlagd just hit.

Platsen är belägen, som nyss nämnades, där flera gårdars ägor stöta samman åtminstone så långt tillbaka i tiden (1600-talet) man kan följa ägokartorna, och det finnes säkerligen stor anledning att misstänka, att ägoförhållandena varit ungefär likadana i stort sett under medeltiden, ty de ägo gränser, som upptagas på dessa tidiga ägokartor, ha säkerligen gammal hävd.

På de äldsta ägokartorna finnes även en väg utsatt, som gått från Sollentuna socken tvärs över skogen mellan Knista (i Sollentuna s:n) och Akalla (i Spånga s:n). Vägen kom fram i dalsänkan norr om Akalla och fortsatte genom Tings-skogen i sänkan norr om Tingsstenarna. Denna väg har sedan haft sin sträckning fram mot Kista (i Spånga) och sedan i riktning ned förbi ett gravfält för att sedan fortsätta förbi Granby, Eggeby och framemot Spånga kyrka. Måhända denna väganläggning hade någon betydelse för lösandet av vägproblemen vid Eggeby. Av ett visst intresse är att nämna en tradition, som bevarats från Gustav Vasas tid inom en släkt, som i Akalla suttit på sin gård från 1588. En plats här uppe i skogen kallas "Dalvände", enär dalkarlarna lägrade sig här under

Gustav Vasas befrielsekrig och att en del måste återvända hem för att sköta om sina gårdar. Det bör alltså ha funnits en användbar väg i dessa trakter.

Den väg, som kom från Sollentuna och strax norr om Akalla delade sig, har även gått genom Akalla by och från Akalla fortsatt rakt mot runstenen vid Husby (se planen). Vägen har därefter följt skogskanten ett stycke för att därefter gå rätt på Granby och sedan förena sig med den väg, som kom från Kista och Ervingehållet. Just där vägen från Husby lämnar skogskanten för att gå över till Granby, går en väg rätt upp i Tingsskogen och för fram till tingsstenarna.

Det är möjligt, att den väg, som kom från Sollentuna och sedan förgrenade sig, kan ha funnits under medeltiden och utgjort en av de viktigaste förbindelselederna mellan Sollentuna och Spånga, och att då tingsplatsen kunnat förläggas just här för att ligga tämligen centralt till för de båda huvudbygderna inom häradet.

Varför man just lagt tingsplatsen, där flera gårdars ägor stöta samman, varvid alla gårdarna fått släppa till mark, synes förf. få sin förklaring, om man t. ex. ser på vägnätets förhållande till ägofördelningen på en 1600-talskarta. Där utgöra vägarna mången gång ägogränsen eller rättare vägarna äro stundom markerade på så sätt, att mellan de olika markägornas områden, som inhägnats med gärdesgårdar, sparats en ränna, vilken just är vägen. Det är möjligt, att vägarna ursprungligen lagts på sina håll i själva rågången, och på det viset ha de olika markägarna fått släppa till var sitt stycke av vägen.

Det är av ett visst intresse att följa tingsprotokollen längre fram i tiden och se, varest tingsplatsen för Sollentuna härad varit belägen. Den 19 oktober 1619 hölls ting i "Spånga kläckarestugu". Den 18 september 1646 hölls ting "med allmogen af Sollentuna härad i Spånga Sochnestuga". Den 27 juni 1653 omtalas åter, att "laga tingh hölts med Allmogen af Sollentuna häradt uthi Sponga Sockenstuga". Ännu ett belägg för tingsplatsen vid Spånga kyrka må anföras från den 8 juni 1659, "tå rätt laga Tingh hölts med Almogen af Solentuna häradh oppå wanligh tingplatz uthi Spånga Sochnestugu".

De anförda handlingarna från åren 1619—1659 omtala, att tingsförhandlingarna förts, dels i "Kläckaregården", dels i "Sockenstugan" i Spånga. Klockaregården finnes utsatt på 1723, 1768, 1818

och 1880—81 års kartor över Spånga by på dess nuvarande plats helt nära kyrkan. Enligt vad herr Cyrus Holmström meddelat förf., har sockenstugan stått mitt emot nuvarande klockaregården på andra sidan vägen, som leder från stora landsvägen till norra kyrkogårdsporten. Sockenstugan revs på 1870-talet.

Det är märkligt att finna, att tingsförhandlingarna för Sollentuna härad ända in under 1600-talet föras inom Spånga socken såsom redan under medeltiden. Att man tydligen alltid höll tingen inom Spånga, kan uttrycket i 1659 års protokoll "oppå wanligh tingsplats uthi Spånga socknestugu" ge en antydning.

I slutet av 1600-talet eller början av 1700-talet tycks en förändring ha ägt rum, ty den 26 maj 1712 "hölts ordinarie sommarting med allmogem af Sollentuna härad i Kallhälla" i Järfälla socken. Den 18 oktober 1745 är det laga höstetinget med Sollentuna härad uti Barkarby gästgivaregård i Järfälla sn. År 1770 är en lagfart given å Barkarby gästgivaregård.

Den 5 maj 1857 är en fastställelse på ett köp given "Tingshuset i Barkarby". Den 15 juli 1876 är ett häradsrättens lagfartsbevis givet "Tingsstället Barkarby".

Under hela 1700-, 1800- och 1900-talen ha tydligen tingsförhandlingarna för Sollentuna härad förts inom Järfälla socken och antagligen ända fram till 1916, då Sollentuna och Färentuna härad förenades till ett tingslag och ha sina tingsförhandlingar i tingshuset vid Haga södra grindar i Solna socken.

Det är dock anmärkningsvärt, att, så vitt förf. vet, ej några tingsförhandlingar för Sollentuna härad, som omfattar Sollentuna, Spånga och Järfälla socknar, äro förda inom Sollentuna socken.

Till slut må anföras en sak, som intimt sammanhänger med ting och rättskipning, nämligen Galgbacken (se "Galgbacken" å planen ny om Spånga k:a). På en ägokarta av år 1770 står på denna plats "Galgbacken". Enligt vad hr C. Holmström meddelat förf., kallas denna backe än i dag för galgbacken.

Efter denna översikt av tingsplatserna inom Sollentuna härad fortsätta vi vår vandring tillbaka samma skogsväg och fram till Husby. Namnet ger en antydning om möjligheten av förekomsten av en Kungsgård med detta namn.

Vid "Gravfält" å planen är ett vackert gravfält från folkvandringens- och vikingatid. De stora högarna få nog räknas till den förstnämnda perioden.

Foto E. Brate.

Fig. 149. Runsten vid Husby, Spånga socken.

"Runsten" å planen visar platsen för Husbysten, vars ristare är Visäte; hans verksamhetsperiod, anser O. v. Friesen, infaller omkring 1060—1075. Visäte har uppträtt något tidigare än Öpir, som omtalas i samband med Råstastenarna (sid. 258).

Husby-stenen står invid en nu ganska obetydlig väg, men just vid den väg, som anfördes på sid. 266 och då sannolikt var relativt betydande för denna trakt. Mitt emot runstenen är rest en monumental bautasten, och det nyssomtalade gravfältet ligger alldeles invid denna gamla väg. Detta är just ett drag av viss betydelse,

Fig. 150. Bautasten mitt emot Husbyrunstenen,
Spånga socken. Foto förf.

ty våra förfäder ha måhända i detta fall rönt en viss påverkan från dylika anläggningar t. ex. invid Rom, där gravar och gravmonument kantade de stora färdevägarna.

Husby-stenens inskrift lyder i E. Brates översättning: "Björn lät resa denna sten efter sin broder . . . sten. Gud hjälpe hans ande och Guds moder. Viste riste."

Härifrån följes vägen fram till Akalla. Hela byn gör ett ålderdomligt intryck, och när man kommer söderifrån, domineras byn av den förnämliga Östergården med sin så gott som kvadratiska byggnad och sitt höga tak. Den ger oss bilden av ett litet herresäte från 1700-talet. Framför byggnaden äro flera terrasser.

Byggnadens interiör har varit synnerligen praktfull. Så uppger förre ägaren till förf., att i ett rum bredvid salen ännu på 1840-

talet funnits kvar gyllenläderstapeter; där hade då även stått en på träfötter vilande kakelugn av grön och vitflammigt kakel. I salen hade funnits en hög träpanel och öppen spis. I en del av de andra rummen hade även varit öppna spisar. Köket hade legat i en särskild byggnad på gården. Under salen var vinkällaren befägen med nedgång ifrån förstugan. Ännu på 1850-talet funnos ställningarna till vinfaten kvar.

År 1770 var gården i brukspatron Frans Bedoires ägo.

Foto C. Holmström.

Fig. 151. Akalla, Spånga socken.

En annan av Akallagårdarna har varit i samma släkt sedan 1588 tills för några år sedan. De ha även arrenderat gården, sedan den övergick till kronan, som inköpt alla gårdarna här för övningsfältet, Järvafältet.

Vid "Gravfält" å planen ligga flera ståtliga ringformiga sten-sättningar från järnåldern. Här ligger Akalla bygravfält.

Litet längre österut på andra sidan gårdesgården finnes en älvkvarn (se planen) med 21 större och mindre skålförmiga fördjupningar, älvkvarnar.

Dessa skålgropar ha antagligen åstadkommits av människohand genom nötning med någon sten eller dylikt. Vad de ursprungligen använts till, kan vara svårt att exakt avgöra. Man har ansett, att de bagagnats att lägga matoffer i åt de avlidna, då älvkvarna mången gång förekomma i samband med gravar eller gravfält. Akalla-

älvkvarnen ligger ju helt nära ett gravfält. Man har också tänkt sig, att dessa skålgropar "varit avsedda för offer åt Moder Jord eller andra jordgudomligheter", och "att dessa uråldriga märken och de däri utförda ceremonierna ursprungligen tjänat en livsbefrämjande kult av mera allmän art. Deras anbringande i gravar (de förekomma nämligen inuti gånggrifter från stenåldern) skulle då ha avsett att skaffa de döda nytt liv" (enl. Oscar Almgren).

Älvkvarnarna ha använts för en del vidskepelse ända fram i vår tid, så även med Akallastenen, ehuru förf. ej har mer än vissa muntliga uppgifter därom. Men beträffande en annan plats i Spånga, som ej ligger så långt från Akalla, nämligen Över-Kymlinge (se stora kartan sid. 301) fann prof. E. O. Arenander på en älvkvarn, som flyttats till offerholmen på Skansen i Stockholm, den 31 maj 1880 "5 knappnålar av messing, 3 synnålar av stål och 2 mynt, 1 öre km. 1719 och 1 öre 1875, i en annan grop (på samma sten) 3 knappnålar och ett mynt, 1 öre 1875, ävensom "blyaska", allt detta då sannolikt rätt nyligen ditlagt."

Om man fortsätter den lilla skogsväg, som planen visar, kommer man till "Offerkällan" på ett berg, som vetter åt norr. Källans mynning är triangulär och endast 25 cm vid. I källan har man ända till för några år sedan hittat offerslantar. Det är en s. k. offerkälla. Huru gammal seden är att offra i källor, kan vara svårt att avgöra. En del offerkällor torde ha varit i bruk mycket långt tillbaka under förhistorisk tid. Källan vid Akalla har sitt avlopp mot norr. Detta är en mycket viktig egenskap hos en offerkälla, som ofta framhållits. "Troligen beror detta på föreställningen, att norr, mörkrets och köldens väderstreck, vår hemvisten för allt ont; dit borde alltså det onda återvända", (enl. O. Almgren), från vilket man i källan på ett eller annat sätt sökt befrielse.

Vi vandra vidare mot Hägerstalunds gård; vid "Mur och gravar" å planen i den rätt branta skogsbacken väster om vägen finnes en ca 200 m. lång, omkring 0,5 m. hög stenmur samt på backens krön ett jordfritt gravröse (kummel).

På den lilla "holmen" öster om vägen är ett gravfält på ca 25 gravar. Här finna vi flera olika typer av järnålderns gravar, såsom rektangulära, triangulära, kvadratiska, ovala stensättningar, dessutom jordblandade rösen.

Hägerstalunds gård, en tvåvånings huvudbyggnad av trä med tvenne flyglar, är i sitt nuvarande skick en vacker 1800-talsgård.

Foto förf.

Fig. 152. Runsten, som stått vid Hägerstalund, Spånga socken.

Den ägdes under 1600-talet av riksrådet frh. Clas Stiernskiöld och inköptes år 1661 av riksskattmästaren Gustav Bonde. Redan 1684 tillbytte sig riksskattmästaren av generalinspektoren Nils Arfvidsson Hägerflycht några andra gårdar inom Spånga mot Hägerstalund eller såsom den då hette Hanesta. År 1770 tillhörde gården kammarherren Arvid Teet. I början av 1800-talet befann sig Hägerstalund i överstelöjtnant Aminoffs ägo. Vid mitten av 1800-talet var dess ägare J. A. Enander. Nu tillhör den kronan.

Foto E. Brate.

Fig. 153. Runsten vid Hägerstalund, Spånga socken

Mittför gården norr om landsvägen står en runsten (se planen), vars ornamentik är så gott som fullständigt överensstämmande med Husby-stenens, varför förf. anser den utan tvivel, trots att den ej är signerad, likväl utförd av Visäte. Med denna hör nära samman en annan, helt fristående runsten, vilken funnits i närheten av den nämnda stenen, men nu är uppställd på Skansen i Stockholm. Dessa båda stenar bilda således tillsammans ett i sitt slag enastående monument i trakten. Inskriften börjar på den sten, som står på Skansen, och lyder: "Gärdar och Jorund låta resa dessa stenar efter sina systersöner Ärmund och Ingemund". På den kvarvarande

stenen läses: "Dessa minnesmärken äro gjorda efter Ingas söner. Hon kom till arv efter dem, men bröderna kommo till arv efter henne, Gärdar och hans broder. De dogo i Grekland". (E. Brates översättning).

Av de båda stenarna kan man få ungefär följande släkthistoria. Inga hade sönerna Ärmund och Ingemund och bröderna Gärdar och Jorund. När änkan Ingas söner dött, ärvde hon dem. Efter Ingas död kommo hennes bröder Gärdar och Jorund till arv efter henne, och det är dessa bröder, som rest stenarna efter sina syster-söner.

Hela detta uppräknande av släktskaps- och arvsförhållanden var av stor vikt i ett sådant fall som detta, när det är frågan om att arvet efter Ingas man skall övergå till Ingas släkt. Det gällde då att, medan allt ännu var i friskt minne, för all framtid fastställa arvsrätten, så att ej Ingas mans släktingar kunde komma att framställa några arvsanspråk.

Dessa stenar ge oss också en intressant upplysning om att Ingas bröder, Gärdar och Jorund, voro i Grekland och dogo där. Denna uppgift är ristad utanför språkbandet och smälter icke på något vis samman med kompositionen i övrigt, då den tydligen är tillagd, efter det stenarna rests.

Vid runstenen finnas några jordblandade järnåldersrösen. (Från Hägerstalund kan man också taga vägen till Järfälla kyrka och där erhålla buss.)

Häriifrån fortsättes över skogen mot Knista i Sollentuna s:n. Det stora gravfältet väster om landsvägen var en bland de vackraste och mest stämningsfulla ättebackar i trakten, innan all skog sköv-lats och i dess ställe "planterats" vanprydande ledningsstolpar mitt uppe i gravfältet. Antalet gravar och resta stenar, bautastenar, är åtminstone 130-tal. Här finnas exempel på många olika gravfor-mer, så som runda jordblandade rösen, högar, rektangulära sten-sättning, ringformiga stensättningar, triangulära stensättningar, kvadratiska stensättningar, stensättningar, bestående av koncen-triska ringar, jordfria rösen (kummel) och resta stenar, bauta-stenar.

En del bautastenar äro riktiga jätteblock.

På backen vid Knista gård öster och sydost om densamma är ett gravfält på ett 40-tal gravar av skilda typer.

Efter denna långa vandring bland kulturminnen av olika art kan

man vid Tureberg lätt nå ett lämpligt fortskaffningsmedel (tåg el. buss) tillbaka till Stockholm.

Stockholm—Jacobsbergs station—Jacobsbergs slott—Kvarntorp—Säby—Järfälla kyrka—Barkarby—Eggelunda—Barkarby station.

Med tåg från centralstationen når man Jacobsbergs station på Västeråsbanan på 35 min. Från stationen vid Jacobsberg kan man lämpligen starta den rätt långa promenaden.

Jacobsbergs slott, som ligger på krönet av en backe mitt för stationen, inrymmer numera Jacobsbergs folkhögskola.

Den förnämliga huvudbyggnaden från 1700-talet inrymmer skolan.

På 1600-talet tillhörde Jacobsberg bl. a. släkterna Cruus, Lilliehöök och Bielke och på 1700-talet fältmarskalken Carl Gustaf Dücker (död 1732), Barck och Kammarherren Olof Adlerberg (död 1757). I början av 1900-talet innehade bruksgare G. F. Berndes Jacobsberg.

I den vackra parken stå tvenne runstenar. Den ena stenen har, enligt vad rektor K. Petander meddelat förf., haft åtskilliga öden, innan den våren 1920 med möda släpades upp till parken från en plats strax väster om det stora magasinet (nu gymnastikhuset). Runstenen hade på 1880-talet sprängts sönder för att användas vid ett ladugårdsbygge. Stenen hade nämligen legat kullfallen med den ristade sidan nedåt.

År 1926 blev stenen ihopsatt, och dess inskrift lyder: "Gunvor och Kättilfrid läto resa stenen. (Men) Holmsten och Holme reste (den) till minne av Frösten, Ingemunds (?) (son?). Jobbjörn ristade." Denna sten synes vara identisk med en runsten, som stått vid Vible.

Den andra runstenen, som förr stått vid Vible, har följande inskrift: "Knut i Vikhusa lät rista sten och göra bro efter fader och moder och bröder sina och syster."

Från Jacobsberg taga vi vägen rakt söder ut till Kvarntorp (se stora kartan), där ett mycket vackert järnåldersgravfält är beläget.

Härifrån ställes färden till Säby (se stora kartan).

Fram till gården leder en ståtlig allé. Säby gård är byggd under 1600-talet. Den är med sina flyglar, terrasseringsar, sin damm, ka-

nalén ned till Säbysjön och de långa alléerna en ståtlig anläggning. Inredningen har en del intressanta detaljer, såsom dekoreringsen av salen, där väggytorna äro indelade i fält, prydda med landskapsmålningar från 1700-talet. Dessutom finnas åtskilliga kakelugnar från 1700- och början av 1800-talet.

År 1636 erhöill riksrådet frih. Carl Bonde Säby som donation av drottning Kristina. Det har sedan ägts bl. a. av släkten Rosen-

Foto förf.

Fig. 154. Säby, Järfälla socken.

hane och fältmarskalken C. G. Dücker samt i mitten av 1800-talet av ryttmästare O. Liljenstråhle.

175 m. sydost om Säby huvudbyggnad ligger ett järnåldersgravfält med jordblandade rösen, ringformiga och kvadratiska stensättningar samt en skeppssättning, ca 75 m. längre åt sydost en rest sten.

Vägen tages sedan till Järfälla kyrka (se stora kartan). Den lilla vackra gråstenskyrkan med sin spånklädda klockstapel dominerar höjden, när man kommer från Säbyhållet. Kyrkan restaureades för några år sedan under arkitekt Sven Brandels ledning och fick därvid sina något nedrökta väggytor rena och sina inventarier i övrigt omsedda. Samtidigt tillkommo en del målningar på väggytorna.

Kyrkans¹ äldsta del omfattade det nuvarande västra valvet i koret och de båda östligaste valven i långhuset. Koret avslutades dessutom i öster av en halvcirkelformig absid.

Den nuvarande rundbågiga porten mellan vapenhuset och kyrkan på södra sidan med den rikt ornerade kyrkodörren har varit ingångsport till den första kyrkan. Den järnbeslagna porten är för-

Fig. 155. Halsring av brons med guldtrådar från bronsåldern, funnen i Säby, Järfälla socken.

sedd med en rik dekorerings av smidda djur, liljor och rosformiga spikhuvuden samt högst upp ett hjulformigt kors.

Den vackert skulpterade dopfunten av granit tillhör även den första kyrkan. Dopfunten är från mitten av 1100-talet, och den äldsta kyrkan går säkerligen tillbaka till denna tid. Innertaket i kyrkan var då ett platt trätak, som vilat på tätt sittande bjälkar.

Under 1200-talet tillbyggdes kyrkan med det parti, som repre-

¹ Uppgifter om kyrkan äro hämtade ur B. Thordemans och I. Henschen-Ingvars manuskript till verket "Sveriges kyrkor". Manuskriptet har välvilligt ställts till förf:s förfogande av riksantikvarie S. Curman, för vilket frambäres ett värdsamt tack.

Foto förf.

Fig. 156. Järfälla kyrka.

senteras av tredje valvet i långhuset, och detta var säkerligen ämnat att bliva ett torn. Korets väggar höjdes och försågos med skottgluggar, varav ännu en synes på södra väggen ovan valvet. Den är nu igenmurad. Den har sin största öppning inåt och smalnar av utåt. Man kan även utifrån se den ovanför korfönstret vid Adlerbergsska graven, ty i rappningen synes här en inbuktning. Man har säkerligen gjort denna ombyggnad med ett eventuellt torn och höjande av korväggen för försvarsändamål.

Vid denna tid lades antagligen upp en kyrkogårdsmur, och samtidigt byggdes stegluckor — överbyggda med spåntak försedda ingångsportar — till kyrkogårdsområdet. Dessa äro nu rivna och ersatta av de nuvarande portarna i kyrkogårdsmuren.

Under förra delen av 1300-talet fick koret tegelvalv, och då byggdes även sakristian till. Denna försågs från början med valv. Något senare under 1300-talet revs korabsiden, och koret utökades med den nuvarande östligaste kvadratiska delen. Denna tillbyggnad erhöll samtidigt sitt valv. På 1400-talet erhöll kyrkan vapenhuset på södra sidan. Man försåg långhuset och det nya vapenhuset med valv. Kyrkans västligaste valvparti byggdes under 1400-talets senare del.

Vapenhusets yttre gavelvägg har pryts med ett enkelt tegelornament i form av en oval blinding. Dyliga blindningar finnas också på sakristians och långhusets västra gavlar.

Kyrkan har intill år 1824 haft ett medeltida altarskåp, vilket då togs bort. 1825 uppsattes den nuvarande altartavlan "Kristus i Emaus".

Dopbordet är skänkt 1757 av grevinnan A. S. Adlerberg.

S:t Anna-bilden, som hänger på södra väggen i koret, är ett svenskt arbete från omkr. 1500. S:t Anna, som var jungfru Marias moder, bär jungfru Maria och Kristusbarnet på sina armar.

Vid båda sidorna av triumfbågen, som skiljer koret från långhuset, stå på konsoler änglafigurer av trä. Dessa figurer ha utgjort ljushållare på så sätt, att ett ljus suttit i den utsträckta handens ljusstake. Hela figuren har setat på en lång stav och burits vid kyrkliga processioner. En annan sak, som har sitt intresse, är, att den ena armen är rörlig, och i handen håller figuren en läderrem, i vilken suttit en klocka, som ljudit, när man burit staven.

På kyrkans södra vägg sitter ett epitafium, vars inskrift i översättning lyder: "Abraham Bäck, medicine doktor, archiater, Kungliga medicinska Kollegiets praeses, lät åt sin allrakäraste hustru Anna Carolina Adlerberg, född den 19 juni 1738, död den 24 febr. 1767 för hennes sällsynta dygders skull uppsätta detta monument".

I kyrkan finnas flera målningar, som blivit skänkta till kyrkan. "Kristus på korset, Maria och Johannes", den är "ferfärdigat utaf Conterfaiern Streng" och skänkt av målaren Wilhelm Rinck och hans hustru Catarina Lusing år 1765 den 24 december.

Målningen "Kristus på korset och Maria, Johannes och Maria Magdala" är skänkt av grevinnan Adlerberg enligt 1735 års inventarium. Så finnes en tavla från 1700-talets senare del, föreställande jungfru Maria sörjande vid sin sons lik.

Predikstolen skänktes år 1724 av fältmarskalken, greve C. G.

Düker. Den skulpterade förgyllda arm, som bär nummertavlan, är inköpt 1758. Bänkarna förfärdigades 1753 av bonden Anders Olsson i Eggelunda. Orgelläktaren uppsattes 1863.

Ljuskrönorna i taket och ljusarmarna samt ljusstakarna äro från 1600-, 1700- och 1800-talen.

I vapenhuset har förf. låtit placera en bit av en gravhäll från äldre medeltid. Där finnes även en gravhäll från år 1763, vilken legat ungefär rakt söder om vapenhuset vid trappstegen till den lägre belägna delen av kyrkogården.

Det gravmonument i form av en fyrsidig pyramid, som är invid kyrkans södra vägg och har nedgång inifrån kyrkan, byggdes år 1757 för kammarherren, greve O. Adlerberg på Säby av hans änka. Flera av släktens medlemmar vila där.

Klockstapeln, som ligger strax utanför muren, uppfördes 1783 men var då öppen. Den brädfordrades sedan och bekläddes 1818 med spån. I stapeln hänga två klockor, den ena gjuten år 1653, och den andra omgjuten år 1841.

Från Järfälla kyrka tages vägen över Barkarby lilla torg, som på sista tiden tyvärr förlorat en del av sina karakteristiska byggnader. Vid Barkarby hölls för ting.

Sedan man paserat järnvägen, tages vägen till höger fram till Eggelunda lilla gård på backkrönet.

Förf. reste framför Eggelunda gård det ännu bevarade partiet av en runsten, som omtalas av Dybeck. Det skulle funnits två stycken av en runsten, vilka lågo som trappstenar vid gården. Inskriften lyder: "... (?Å)sgöt lät resa sten... husbonde...".

Från Barkarby station kan man taga tåget till Stockholm eller från Barkarby torg buss.

Stockholm—Islinge (Lidingön)—Sticklinge (Lidingön).

Förbindelserna med Lidingön ha, sedan den gamla flottbron fått vika för den nya Lidingöbron, förbättrats i hög grad. Med spårvagn når man nu på en kort stund från Humlegårdsgatan stora delar av Lidingön.

En färd till norra Lidingön ger tillfälle till härliga promenader i den vackra Lidingönaturen. Vill man få en inblick i vad Lidingön har att ge av minnen från forntiden, så kan man stiga av spårvagnen vid Dalängens hållplats.

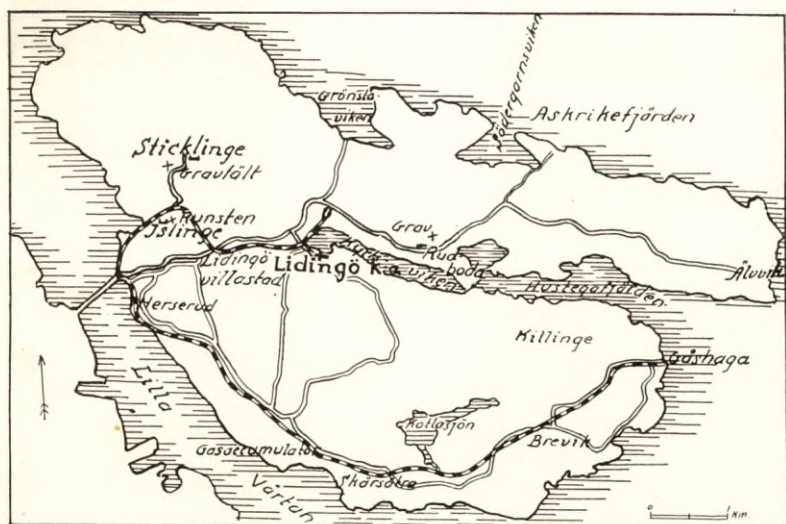

Fig. 157. Plan över Lidingöfärderna.

På Islinge gård står en runsten ("runsten" å kartan) invid ett askträd. Från spårvagnshållplatsen är det endast några minuters väg. Stenen, som är skadad, står ej på den ursprungliga platsen. Stenen anges i en beskrivning över Lidingön från 1847 ha legat kullfallen på en plats, som är ca 300 m. öster om nuvarande Dalängens hållplats. Stenens inskrift är enligt E. Brate följande:

+ kori x auk x inkaltr x auk — ter . biern: fapur + sin . kup.
h(a) — Kare och Ingäld och — (ef)ter Björn, sin fader, Gud hjä(lpe hans ande!).

Stenen har således rest av bröderna Kare och Ingäld samt ännu en person över fadern Björn. Därefter slutar inskriften med den rätt ofta förekommande satsen "Gud hjälpe hans ande". Stenens ristning företer vissa likheter med runstenen från Spånga kyrkas södra vägg (se sid. 234) och torde härröra från förra hälften av 1000-talet.

Vid "gravfält" å planen fig. 157 ligger ett vackert järnålders gravfält. Det består av 45 gravar och två resta stenar, bautastenar. De flesta gravarna utgöras av jordblandade runda rösen med eller utan skönjbar kantkedja av stenar. Några rektangulära stensättningar finnas även. Gravfältet torde med all sannolikhet ha an-

vänts som begravningsplats åtminstone från folkvandringstiden fram emot kristendomens införande. De rektangulära stensättningarna innehålla stundom gravar från hednatidens slut.

Det gravfält, som ligger här nära Sticklinge gård, är av den typ bygravfält, vi så ofta finna vid gårdar med gamla namn. E. Hellqvist har i redogörelsen för Lidingöns orsnamn på tal om namn, som sluta på "inge" (Sticklinge, Islinge m. fl.), framhållit, att huvudstammen av dessa namn härrör från folkvandringstiden. Vissa gravformer stämma även väl överens med denna datering av namnet.

Färden tar ca 2 timmar i anspråk.

Stockholm—Rudboda—Lidingö kyrka.

Till Rudboda och kyrkan på Lidingön kan man på ca 3 ½ tim. (resorna inberäknade) från Humlegårdsgatan göra en trevlig färd.

Man stiger av spårvagnen vid ändstationen, Kyrkviken, och får sedan en angenäm promenad fram till Rudboda idylliska gård. Rudboda omnämnes i handlingar redan år 1381, "Rwdhabodha".

På berget invid gården ligger ett gravröse ("grav" å planen). Vandringen uppför den tämligen branta backen visar, att gravröset är högt beläget. Röset undersöktes år 1925 av förf. Rösets diam. är 12 m. och höjd 0,8 m. Det har en tydlig kantskoning av mycket stora stenar och är inuti fyllt med kraftiga stenar. Något årtionde före undersökningen hade en stor mängd sten körts bort från röset för att laga landsvägen vid Fredriksberg ett stycke från Rudboda.

Inom centrum och östra delen av röset påträffades på fem olika ställen små rum, bildade av lagda stenar och täckta av en större sten. Dessa voro emellertid fyndlösa. De små rummen ha säkerligen varit avsedda för brända lik. Mittkammaren, som var anlagd direkt på klippan, har förmodligen utgjort primärgraven, omkring vilken röset byggts sannolikt under den yngre bronsåldern. De övriga fyra benbehållarna äro säkerligen sekundärgravar.

I västsydvästra delen av röset fanns en långt senare begravning, en kvinnograv från järnålderns senare del, vikingatiden. Vid sällningen av det ca 0,1 m. tjocka jordlagret påträffades kol, aska och en hel del andra föremål: ett ringspänne av brons med ändarna spiralupprullade, en rektangulär bronsskiva, en vågba-

lans av brons, en örring av bronstråd med en pärla av blå glasfluss, en remsölja av järn, en nålliknande järnten, ett järnfragment trol. av en kniv, 3 nitnaglar av järn med stora huvuden, 5 långa järn-nitar, 17 järnspikar, 3 böjda järntenar med rektangulär genomskärning, 9 obestämbara järnfragment, vidare glasflusspärlor — 2 blå, 1 gul, 2 med ränder i flera färger, 1 guldkimrande tvåledad, 1 mattslipad treledad, — en sländtrissa av sandsten, ett 5 cm långt

Foto förf.

Fig. 158. Bronsåldersröset vid Rudboda, Lidingön.

skifferbryne med hål nära ena ändan, två andra skifferbrynen med repor efter ett nålliknande redskap, ett 16 cm långt mycket nött bryne, 3 flintbitar m. m.

Sydost om Rudboda gård på andra sidan om landsvägen ligga två gravhögar på tomten Rudalid. Gravarna tillhöra sannolikt folkvandringstiden.

Från Rudboda följes samma väg tillbaka till Kyrkvikens hållplats och därifrån vidare förbi hållplatsen Kvarnen, där ännu en gammal väderkvarn står kvar, fram till Lidingö kyrka.

Enligt V. Dahlgrens sockenbeskrivning skulle det ha funnits ett kapell här redan i tolfte seklet, detta kapell var helgat åt S:ta Anna. En gråstenskyrka, som byggdes av Svante Gustafsson Ba-

nér och Ebba Grip på Djursholm på av dem upplåten mark, torde ha stått färdig i början av 1620-talet. Denna kyrka var försedd med ett tunnvalv av trä och väggarna prydda med kalkmålningar. Kyrkan var mycket liten, endast 22 alnar (ca 13 m.) lång och 14 alnar (ca 8 m.) bred. Den 9 maj 1756 beslöt man att bygga om kyrkan och göra en tillbyggnad vid västra gaveln. Över västportalen sitter också en minnestavla över denna tillbyggnad. År 1817 försågs kyrkan med det nuvarande plåttäckta klocktornet av trä enligt en inskription: "Föräradt af Fabrikören och Ridd. af K. W. O. Lars Fresk MDCCCXVII". Kyrkan har sedan undergått en del förändringar. År 1867 revs den gamla sakristian, och en ny byggdes av tegel. På 1870-talet höggos fönster upp på norra väggen. År 1913 undergick kyrkan en restaurering och tillbyggnad av ett tunnvalvt kor av tegel under arkitekt Gustaf Améens ledning.

Kalkmålningarna från kyrkans första byggnadsperiod under 1600-talet äro av stort intresse.

Predikstolen är gjord av ornamentsbildhuggaren Per Ljung år 1779. På predikstolen står ett timglas, som skänkts år 1779 av överste Carl Pfeiff. Vidare finnes ett förgyllt dopställe, gjort omkr. 1777 och skänkt 1782 av änkefru Lind på Ekholmsnäs.

Av ljuskronorna i kyrkan bär en malmkrona följande inskrift: "gifwet till Guds huus på Lidingeöhn: Pehr Liedeman, Catarina Grundel anno 1689", den ena av kristallkronorna har förvärvats 1825 och den andra skänkts 1922.

Bland kyrkans prydnader märkas även en del ljusstakar och ljusplåtar. Ett vackert prov på en dylik ljusplåt av försilvrad mäsning i barockstil utgör den ljusplåt i drivet arbete, som skänkts av "Capit. Cedersparre på Öst. Yttringe 1739". Kyrkan äger en vacker samling textilier och kyrksilver.

Ett flertal oljemålningar, som skänkts till kyrkan vid olika tillfällen, pryda väggarna.

Kassakistan av järn i sakristian bär årtalet 1740. De nuvarande kyrkklockorna har församlingen bytt till sig 1814 mot sina egna gamla klockor från 1607 och 1638. De nuv. klockorna ha förr tillhört Barnhuskyrkan i Stockholm. Den större har följande inskrift: "Durch Gottes Hilf gos mich Gerdt Meyer in Stockholm anno 1650. Gloria in excelcis Deo". (Ära vare Gud i höjden.) På den mindre klockan står följande: "Konung Adolph Friedrich. Drott-

ning Lovisa Ulrika. Jag skal intet låta eder faderlösa. Joh. 14, v. 18 Omgjuten af Gerhard Meyer i Stockholm år 1752."

Lidingön och Danderyd förenades 1653 till ett pastorat. År 1907 blev Lidingön eget pastorat.

På kyrkogården vila bl. a. Paul Petter Waldenström (20/7 1838—14/7 1917).

Stockholm—Danderyds kyrka.

En färd till Danderyds minnesrika medeltidskyrka kan man lättast företaga med omnibus från Jarlaplan.

Man bör stiga av bussen på backkrönet söder om kyrkan för att härifrån få en överblick av kyrkans och klockstapelns belägenhet i det uppländska landskapet.

I Lidingöfärden till dess kyrka (sid. 285) har antytts, att Lidingön ända från 1653 till 1907 var förenad med Danderyds församling, och även framhölls den betydelse, släkten Banér på Djursholm i Danderyds socken haft för Lidingö kyrkliga frågor.

I färder i Spånga (sid. 262) nämnes även namnet Jarla-banke, och härvid ges nu tillfälle att vid Danderyds kyrka få se åtminstone en av de många runstenar, som bära Jarla-bankes namn.

När man från väster beträder kyrkogården, kommer man fram till en stiglucka, som utgjort ingångsport till den gamla kyrkogården. 1896 utvidgades kyrkogården åt väster, och 1916 lades det stora området söder om kyrkan till gamla kyrkogården.

Vid västra kyrkväggen står en runsten, vars inskrift lyder i E. Brates översättning: "Jarla-banke lät resa dessa stenar efter sig levande och gjorde denna bro för sin själ och ägde ensam hela Täby".

Denna sten anses ha stått vid östra änden av den s. k. Jarla-bankes bro vid Täby tä. Jarla-banke har varit en mäktig jorddrott under 1000-talet.

Man har i kyrkgolvet vid 1915 års restaurering funnit ett par fragment av en runsten, som nu placerats inuti kyrkan vid västra väggen. Dess inskrifter äro enl. E. Brate: "Fride ok Ka... och Sigvat... fader sin, son till Snärrer".

Danderyds kyrka har enligt Sven Brandels undersökningar undergått åtskilliga till- och ombyggnader under århundradenas lopp. Han anser, att före den nuvarande kyrkan ha funnits en eller två

kyrkor, byggda av trä eller sten. Socknen kallas år 1314 för Danarö, och detta årtal sätter Brandel i samband med en av dessa kyrkor. Han anser, att ett par triumkrucifix, en madonnabild (fr. omkr. 1300) och en dopfuntsfot härröra från denna äldre kyrkobyggnad.

Vid 1400-talets början har byggts en rektangulär gråstenskyrka med sakristia. Innertaket har sannolikt varit plant trätak, och välvning har skett vid medeltidens slut. Kyrkan erhåller på 1530—50-

Foto förf.

Fig. 159. Danderyds kyrka och klockstapel.

talen kalkmålningar, som bekostas av släkten Banér. En del av det medeltida altarskåpet från denna byggnadsperiod finnes även kvar.

Troligen på 1570-talet tillbygges kyrkan på södra sidan och utökas till det dubbla. Den blir därigenom en tvåskeppig hallkyrka. En portal i sydväst uppföres. Kyrkan erhåller sadeltak. Från denna tid härröra tvenne Banérgravstenar och en bokdyna med årtalet 1557, som skänktes av Axel Nilsson Banérs änka.

Mot seklets slut tillbygges i väster ett torn eller vapenhus, som måhända ej blev riktigt färdigt.

I början av 1600-talet förlänges kyrkan västerut och bygges om till en treskeppig hallkyrka med fyra valvtravéer. Kryssvalv på kraftiga runda pelare. I väster och söder göras ingångar.

Stigluckan, som vi kommo in igenom, bygges nu.

Ombyggnaden bekostades sannolikt till största delen av Svante

Gustafsson Banér och hans hustru Ebba Grip. Den förnämliga predikstolen är en gåva av dem.

De monumentala och tidstypiska vårdarna uppsattes på 1630-talet och äro utförda av Aris Claeszon från Haarlem. De äro resta över Axel Nilsson Banér och Svante Gustafsson Banér.

En stor mängd begravningsvapen härröra från nämnda tid och fram till början av 1700-talet.

Den nuvarande altartavlan skänktes 1707 av släkten Banér.

1732 upptogs nytt fönster på södra väggen. 1757 fattades beslut om förändring av fönstren till deras nuvarande utseende, samtidigt igenmurades sydportalen.

Vid mitten av 1700-talet skänkte släkten Banér en ny dopfont.

1794 blevo orgelläktare, orgel och urverk fullbordade. Den kände hovsnickaren Ifversson i Stockholm utförde läktarebarriären.

1915 undergick kyrkan en restaurering under L. I. Wahlmans ledning.

På Rinkaby gärde nordväst om kyrkan står en runsten, vars inskrift i översättning lyder: "Thegn och Dan läto resa sten efter Thorsten, sin fader, och Gunnvar efter sin husbonde (make)".

Häriifrån kan man antingen taga bussen tillbaka till Stockholm eller också promenera antingen till Djursholm—Ösby eller Danderyds station och däriifrån fara tillbaka med tåget.

R E G I S T E R
över gator, offentliga platser, statyer,
byggnader m. m.

Siffrorna utmärka sidor.

- Adolf Fredriks apologistskola 116.
Adolf Fredriks Folkskola 91, 118.
Adolf Fredriks kyrka 87, 113.
Adolf Fredriks Kyrkogata 87.
Adolf Fredriks torg 171.
Aftonbladet 101.
Agnefit 10.
Agnegatan 152.
Ahlströmska Skolan 125.
Akademien för de fria konsterna 94
Akalla 260, 269.
Albert Bonniers bokförlag 117.
Allhelgonakyrkan 179.
Allmänna gränd 142.
Alströmergatan 152.
Alvik, Barnängens Tekniska Fabri-
kers A.-B. 193.
Alviks folkskola (inom Bromma
norra distrikt) 193.
Amiralitetskyrkan på Kyrkhol-
men 121.
Anders Fryxells byst 125.
Anna Maria Lenngrens bostad 87.
Anna Sandströms Skola 125.
Annaskolan — Detthowska Sko-
lan 122.
Ansgariigatan 171.
Arbetaren 101.
Arkiygatan 79.
Arméförvaltningens byggnad 112.
Armémuseum 128.
Aronsberg 152.
Artillerigatan 122.
Arvfurstens palats 96.
Ateneum för flickor 117.
Atlasområdet 87.
Augustendal, A.-B. Avancemotor 196.
Axel Oxenstiernas hus 59.
Axel Oxenstiernas staty 37.
- Badstugatan 171.
Baggensgatan 25.
Banérska huset 25.
Barkarby 267, 275.
Barkarby station 275.
Barnhusgatan 87.
Barnängsgatan 172.
Beckholmen 142.
Beckomberga sjukhus 193.
Bellevue 87.
Bellmansbysten 142, 147.
Bellmansro 142.
Bergstrahlska huset 58.
Beridarebangatan 87.
Berzelii park 87.
Berzelius' staty 87.
Bengt Ekenhielmogatan 172.
Benterska huset 27.
Bergholtz & C:o, klockgjutare 87.
Bergianska trädgården 138.
A. U. Bergmans Enka. Spisbröds-
fabrik 181.
Beskowska Skolan 122.
Biologiska Museet 142.
Birgerjarlsgatan 87.
Birger Jarls staty 79.
Birger Jarls torg 79.
Birger Jarls torn 83.
Birka 12.
Birkagården 99.
Birkastaden 99.
Björngårdsgatan 172.
Björnska gården 176.
Blanche-Teatern 108, 119.
Blasieholmen 50.
Blasieholmskyrkan 88.
Blasieholmstorg 89.
Blecktornsgränd 171.
Blindinstitutet 223.

- Blockhusudden 142.
 Blommensbergs folkskola (inom Blommensbergs distrikt) 196.
 Blomstergården 111.
 Bokförlags A.-B. Thule 166.
 Bolinderska huset 117.
 Bolindersplan 152.
 Bollhusgränden 25.
 Bolstomta 219.
 Bomslupstrappan 13.
 Bondegatan 172.
 Bondeska gravkoret 239.
 Bondeska palatset 35.
 Borgen på Ladugårdsgårde 138.
 Borgerskapets gubbbus (Borgershemmet) 181.
 Borgerskapets änkehus 110.
 Borst- och penselfabriken, A.-B. 184.
 Brahelund 211.
 Bromma 193.
 Bromma flygfält 193.
 Bromma Kyrka 13, 193.
 Bromma Socken 193.
 Bromsten 226, 246.
 Bromstens gård 231.
 Bromstens municipalsamhälle 230.
 Brunkeberg 18, 89.
 Brunkebergstorg 91.
 Brunnsgatan 13, 91.
 Brunnsviken 138.
 Bråvallagatan 91.
 Brännkyrka 196.
 Brännkyrkagatan 172.
 Brännkyrka kyrka 196.
 Brännkyrka Socken 196.
 Bykyrkan 14, 50.
 "Bågspännaren" 147.
 Bällstalunds folkskola (inom Bromma norra distrikt) 193.
 "Bältespännarna", skulptur 118.
 Bältgatan 122.
 Böhlmarks Lampfabrik 181.
 Börsen 62.
 Carl X Gustavs staty 143.
 F. d. Prins Carls palats 142.
 Carl XV:s rytтарstaty 144.
 Carlssons Skola 132.
 Carl von Linnés staty 124.
 Carnegies Porterbryggeri 153.
 Cementvarufabriker 193.
 Centralfängelset 190.
 Centralpostkontoret 119.
 Centralstationen 118.
 Centrum 105.
 Cirkus 144.
 Confidencen 218.
 Cruuseska huset 63.
 Dagens Nyheter 101.
 Dalagatan 91.
 "Dalvände" 265.
 Dalängen 280.
 Danderyds kyrka 285.
 Danderyds station 287.
 Danviken 172.
 Danvikens hospital 172.
 Danviksgatan 172.
 Danviks skans 173.
 Den gyldene Freden 66.
 "Diktaren" (Strindberg), i Stadshusträdgården 156.
 Dillströmska inrättningen 188.
 "Dimman", statyett 86.
 Diplomastaden 132.
 Djurgården 144.
 Djurgårdsbron 144.
 Djurgårdsbrunn 138.
 Djurgårdskyrkan 144.
 Djurgårdsslätten 144.
 Djurgårdsstaden 145.
 Djurgårdsvägen, folkskola 145.
 Djursholm 285.
 Drottningens paviljong 213.
 Drottninggatan 91.
 Drottningholm 225.
 Drottningholmsvägen 153.
 Drottningshuset 99.
 Drottning Kristinas lusthus 119.
 Dufvebol 260.
 Dufvonäs 21.
 Duvbo villasamhälle 260.
 Döbelnsgatan 94.
 Ebba Brahes Malmgård 175.
 Eggeby 260.
 Eggelunda 275.
 Egyptiska museet 29.
 Ehrencreutzska huset 58.
 Ehrenstrålska huset 63.
 Ekensbergs Varv 196.
 Ekholmsnäs 284.
 Ekotemplet 213.
 Elektrolux' stora anläggningar 170.
 Enbacken 245.
 Engelbrekts folkskola 132.

- EEngelbrektskatan 122.
 EEngelbrektskyrkan 125.
 EEngelska kyrkan 132.
 EEnskede folkskola (inom Enskede distrikt) 197.
 EEnskedefältets folkskola (inom Enskede distrikt) 197.
 FEnskede gård 197.
 FEnskede kyrka 197.
 FEpidemisjukhuset 128.
 FEriksberg 94.
 FEriksbergsgatan 94, 122.
 FEriksdal 173.
 FEriksdalslunden 173.
 FErsta diakonissanstalt 173.
 FErstagatan 173.
 FErsta kapell 173.
 FErsta sjukhus 173.
 FErvinge 265.
 FEsseltes byggnad 119.
 FExperimentalfältet 138.
 I Falkenbergsgatan 145.
 I "Farfadern", staty 125.
 IFarmaceutiska Institutet 106.
 IFarsta gård 197.
 IFatburssjön 173.
 IFiladelfiaförsamlingens kyrka 112.
 IFinland 14.
 IFinska kyrkan 55.
 IFinska viken 254.
 IFiskaregatan 173.
 IFiskartorpet 138.
 IFjällgatan 173.
 IFlaten 197.
 IFleminggatan 153.
 IFlemingska palatset 56.
 IFloragatan 122.
 IFlysta 249.
 IFolkets Dagblad Politiken 109.
 IFolkets hus 87.
 IFolkskolegatan 174.
 IFolkskoleseminariet 184.
 IFolkungagatan 174.
 IFolkungaparken 174.
 IFontän vid hörnet av Birgerjarlsg. och Grevtureg. 87.
 I "Fosterbröderna", skulptur 118.
 IFramnäsudden 145.
 IFranska reformerta kyrkan 125.
 IFranska Skolan 94.
 IFredrika Bremers bostad 112.
 IFredrika Bremers staty 125.
 IFredriksberg 282.
 IFredriksborg 226.
 IFredrikshov 122.
 IFredrikshovsgatan 122.
 IFredsgatan 94.
 IFrescati 138.
 IFridhemsgatan 153.
 IFrimurarordens hus 88.
 IFrisens park 145.
 IFrälsningsarméns byggnad 133.
 IFrödingsherm 146.
 IFrölichska gården 184.
 IFäfången 174.
 I"Fången viking", skulptur 146.
 IFångvårdsstyrelsen 92.
 IFälttelegrafkåren 163.
 IFöreningens för arbetareskydd utställning 87.
 I"Förnuftet", staty 51.
 I"Försiktigheten", staty 51.
 Gaffelgränd 28.
 Galgbacken 267.
 Gälärväret 146.
 Gälärvärets kyrkogård och gravkapell 146.
 Gamla Brogatan 156.
 Gamla Haga 211.
 Gamla obseravatoriet 93.
 Gamla Riksbankshuset 28.
 Gamla riksdagshuset 81.
 Gamla Rådhuset 35.
 I"Gamla stan" 25.
 Gamla Uppsala 217, 227.
 Garnisonssjukhuset 160.
 Garvaregatan 153.
 Gaveliusgatan 174.
 Gefle 18.
 Generalstabens hus 133.
 Geologiska museet 138.
 Gotlandsgatan 174.
 Graenby 264.
 Granby 260.
 Grevesmühlska Samskolan 105.
 Grevturegatan 123.
 Grillska huset 61.
 Grimsta 253.
 Grinds skans 174.
 Gripsholms slott 239.
 Groens malmgård 189.
 Gråmunkeholmen 22.
 Gråmunke-(franciskaner-)klostret 81.

- Gröna Lund 145, 147.
 Gröna Lunds tivoli 142.
 Gröndals gård 146.
 Grönwalls Bryggeri 88.
 Gubbängens folkskola (inom Skarpnäckes distrikt) 197.
 Gunnar Wennerbergs bronsstaty 147.
 Gustaf Adolfskyrkan 123.
 Gustav II Adolfs staty 95.
 Gustav Adolfs torg 95.
 Gustaf Piehls Bryggeri 179.
 Gustav III:s staty 39.
 Gustav Vasa Folkskola 99.
 Gustav Vasa kyrkan 110.
 Gustav Vasas staty 35.
 Gymnastiska Centralinstitutet 97.
 Gåseborg 236.
 Gärdet 123.
 Gästrikland 15, 16.
 Gävle 222.
 Götgatan 175.
 Götgatspalatset 178.

Haga norra grindar 212.
Hagaparken 211.
Haga södra grindar 214.
Hallwylska palatset 97.
Hamburgerbryggeriet 113.
Hammarby gård 197.
Hammarby idrottsplats 179.
Hammarbyleden 179, 197.
"Hamnarbetaren", staty 87.
Hamngatan 97.
Handelshögskolan 117.
Hanesta 272.
Hanseförbundet 18.
Hantverkaregatan 153.
Hasselbacken 146.
Hedvig Eleonora och Oscars folkskola 126.
Hedvig Eleonora Kyrka 133.
Hedvigsberg 160.
Heleneborgs gård 179.
"Helga kors kapell" 15.
Helga lekama gille's hus 40.
Helgalunden 179.
Helgeandsholmen 12, 15, 85.
Helgeandshuset 85, 173.
Herr-Järva gård 217.
Herkulesfontänen 226.
Herrängens gård 198.
Hesselby slott 246.
Hessensteinska huset 79.

Hiertas, Lars Johan, staty 101.
Hjorthagen 138.
Hjortshagens kapell 139.
Holländaregatan 98.
Holmskyrkan 55.
"Hoppet", staty 51.
"Horn-Reenstiernska palatset" 188.
Hornsberg 160.
Hornsgatan 179.
Hornskroken 171, 180.
Humlegården 123.
Humlegårdsgatan 125.
Husby 264, 268.
Huvudsta slott 219.
Hygieniska museet 157.
Hägerstalund 260, 271.
Hägerstens gård 198.
Hälsingegatan 180.
Hässelby station 253.
Hässelby villastad 253.
Högalids folkskola 174.
Högalidsgatan 181.
Högalidskyrkan 180.
Högbergsgatan 181.
Höglandsskolan 193.
Höglandstorget 193.
Högre allmänna läroverket i Bromma 194.
Högre allmänna läroverket å Kungsholmen 160.
Högre Latinläroverket å Norrmalm 92.
Högre allmänna läroverket å Södermalm 185.
Högre allmänna läroverket å Östermalm 125.
Högre Lärarinneseminarier 128.
Högre Realläroverket å Norrmalm 111.
Hötorget 98.

Ignatiigränden 27.
Inedalsgatan 9.
Ingeniörsvetenskapsakademien 123, 140.
Invalidinrättningen 218, 219.
Invalidkyrkogården 218.
Islinge 280.

Jacobsberg 275.
Jacobsbergs folkhögskola 275.
Jacobsbergsgatan 98.
Jacobsbergs station 275.
Jacobs folkskola 91.

- Jacobs kyrka, se S:t Jacob 20.
 Jansson, Eugène, ateljé 188.
 Jarlabankesbro 262, 285.
 Jarlaplan 285.
 Jenny Lind 109.
 Jenny Linds staty 145.
 Johan III:s lusthus 120.
 Johannes brandstation 109.
 Johannes Folkskola 111.
 Johannesgatan 98.
 Johanneshovs idrottsplats 198.
 Johannes kyrka 15.
 John Ericssons byst 110.
 Judarn, Naturparksområde kring sjön 193.
 Jägmästargatan 139.
 Järfälla kyrka 275.
 Järfälla socken 235.
 Järnkontorets hus 108.
 Järnmöbelfabriken 172.
 Järntorget 28.
 Järnvägmuseet 118.
- K**
 Kaknäs, skjutbanor 139.
 Kammakaregatan 99.
 Kanslihuset 33.
 Kapellgränd 15.
 Kaptensudden 147.
 Karduanmakaregatan 100.
 Karlaplan 125.
 Karlavägen 125.
 Karlbergskanalen 155, 160.
 Karlbergs slott 219.
 Karlbergs station 9.
 Karlbergsvägen 99, 219.
 Karl XIV Johans staty 181.
 Karl Johans torg 181.
 Karlsborg 214.
 Karl Staaffs byst 117.
 Karl XII:s staty 107.
 Karl XIII:s staty 107.
 Karolinska institutet 157.
 Karta och Oaxens Kalkbruk vid Årstadalshamnen 198.
 Kastellholmen 120.
 Kastellet på Kastellholmen 121.
 Katarina bangata 181.
 Katarina församlingshus 181.
 Katarinahissen 182.
 Katarina kyrka 15, 181.
 Katarina norra folkskola 188.
 Katarina Realskola 189.
 Katarina södra folkskola 186.
- Katolska kyrkan, S:t Eriks kapell 188.
 Katolska kyrkan, S:t Eugenia 110.
 Kavallerivägen 139.
 Kgl. Automobilklubben 117.
 Kgl. Livrustkammaren 218.
 Kgl. myntkabinettet 117.
 Kidhaskär 14.
 Kielfwesta By 241.
 Killingskär 14.
 Kina slott 210, 226.
 Kindstugatan 29.
 Kista 265.
 Kistakvarnbacken 263.
 Klarabergsgatan 100.
 Klara Folkskola 101.
 Klara Kyrkskolas gamla byggnad 102.
 Klara Realskola 98.
 Klara sjö 161.
 Klara Södra Kyrkogata 101.
 Klara Västra Kyrkogata 101.
 Klintinska huset 176.
 Knista (i Sollentuna sn) 260, 274.
 Komediteatern 87.
 Kommendörsgatan 125.
 Konradsberg 161.
 Konserthuset 98.
 Konsumtionsföreningens Stockholm med Omnejd, kontorslokaler 183.
 Konungens paviljong 210.
 Kornhamnstorg 31.
 Kristina Gyllenstiernas staty 49.
 Kristineberg 158, 159, 161.
 Kristinebergs idrottsplats 165.
 Kristinehov 182.
 Kristliga Föreningen av unga män 88.
 "Kronan", huset 59.
 Kronobageriet 128.
 Kronobergsgatan 162.
 Kronobergsparken 162.
 Kronprinsessan Lovisas Vårdanstalt för Sjuka Barn 165.
 "Kulan", huset 61.
 Kungl. Biblioteket 123.
 Kungl. Byggnadsstyrelsen 160.
 Kungl. Dramatiska Teatern 127.
 Kungl. Hovstallet 132.
 Kungl. Livrustkammaren 147.
 Kungl. Myntet 157.
 Kungl. Posthuset 33.
 Kungl. Skolöverstyrelsen 160.
 Kungliga Slottet 45.

- Kungl. Telegrafstyrelsens hus 91.
 Kungl. Vattenfallsstyrelsen 100.
 Kungsbron 105.
 Kungsgatan 105.
 Kungsholmen 152.
 Kungsholms Elementarskola för Flickor 162.
 Kungsholms Enskilda Läroverk 160.
 Kungsholms folkskola 165.
 Kungsholmsgatan 162.
 Kungsholms kyrka 158.
 Kungsholms Läroverk för Flickor 162.
 Kungsholmstorg 162.
 Kungshuset 82.
 Kungsklippan 162.
 Kungstengsgatan 105.
 Kungsträdgården 106.
 Kungsträdgårdsgatan 15.
 Kurs Björkvalles hus 145.
 Kvarnen 283.
 Kvarnorp 275.
 Kymlinge 264.
 Kyrkhamn 257.
 Kyrkviken 282.
 Kåkrinken 31.
 Kälvesta 240.
 "Kärleken", staty 51.
 Kärleksudden 147.
 Köpmanbrinken 31.
 Köpmangatan 13, 31.
 Köpmantorget 32.
 Köpmansvalvet 32.

 Ladugårdsgårde 138.
 Ladugårdslandet 50, 125.
 Ladugårdslandstorg 126.
 Langes gravkor 222.
 Lantbruksakademien 109.
 Lantbruks- och fiskerimuseum 138.
 Lantmäteristyrelsen 119.
 Leijonstedtska gården 184.
 Leipzig 220.
 Lejonbacken 49.
 Lidingö kyrka 282.
 Lidingön 280.
 Lidingövägen 126.
 Liljeholmen. Statens järnvägars reparationsverkstad vid Liljeholmsbron 198.
 Liljeholmens Stearinfabrik 172.
 Liljeholmsbron 183.
 Liljevalchs Konsthall 147.

 Lilla Essingen 170.
 Lilla Essingens folkskola 170.
 Lilla Hornsberg 163.
 Lilla Nygatan 32, 56.
 Lilla Rålambshof 162.
 Lilla Stampan 241.
 Lindarängen 140.
 Lindhagensgatan 163.
 Lindhagens Kulle 222.
 Linneavägen 253.
 Linnégatan 126.
 Linnés staty 124.
 Listonhill 147.
 Livregementets till häst kaserner 132.
 Logårdstrappan 39.
 Lotsgatan 183.
 Lotsstyrelsen 29.
 Lovön 225.
 Ludvigsberg 183.
 Lunda 253.
 Lundagatan 183.
 Lundby 219.
 Lunmtkaregatan 109.
 Luth & Roséns Elektriska A.-B. 184.
 Lybeck 265.
 Lyceum för Flickor 125.
 Lychouska Skolan 181.
 Långa gatan 145, 147.
 Långa raden på Skeppsholmen 120.
 Långbrodals folkskola (inom Älvsjö distrikt) 198.
 Långholmen 190.
 Långholmens friluftsbad 190.
 Långholmens idrottsplats 190.
 Länsstyrelsen 92.
 Lärkstaden 126.
 Lötsjön 250.
 Lövholmen, Liljeholmen. A.-B. Wilh. Beckers fabriksanläggningar 198.
 Lövholmsvarvet, Liljeholmen 198.
 Lövsta 253.

 Magnus Ladulåsgatan 183.
 Malmarna 14.
 Malmskillnadsgatan 109.
 Manilla dövstumsskola 148.
 Margaretaskolan 122.
 Maria Bangata 184.
 Maria folkskola 184.
 Mariagatan 183.
 Mariahissen 183.
 Maria Magdalena kyrka 20, 179.

- Maria Prästgårdsgatan 184.
 Maria Sjukhus 188.
 Marieberg 163.
 Mariebergsgatan 164.
 Mariedal 163.
 Matteus Folkskola 110.
 Medborgarhuset 179.
 Medicinalstyrelsen 92.
 Mellanjärva 215.
 Mellan-Järva gård 215.
 Midsommadkransens folkskola 198.
 Mikaelstränd 183.
 Mjölnergården 142.
 Molins fontän 107.
 Montelius' gård 185.
 Monténs tvål- och ljusfabriker 194.
 "Morgonbad", bronsstatyett 111.
 Mosaisk kyrkogård 152, 162.
 Mosebacketorg 184.
 Munkbrohamnen 31.
 Munsö 13.
 Museivägen 140.
 Musikaliska akademien 109.
 Musikhistoriska museet 122.
 Münchens bryggeri 188.
 Myntgatan 33.
 Mynthuset 33.
 Mynttorget 33.
 "Mälaren" (Ernst Josephson), i
 Stadshusträdgården 156.
 Mälaren 11.
 Mälarhöjdens folkskola 198.
 Mälarvarvet 190.
 Mästersamuelsgatan 109.
 Narvavägen 126.
 Nationalmuseum 109, 117.
 Naturhistoriska riksmuseet 138.
 Navigationsskolan 187.
 Nils Ericsons staty 118.
 Nobelparken 131.
 Nobelstiftelsens hus 132.
 Nordenflychtsvägen 165.
 A.-B. Nordiska General Motors an-
 läggning 197.
 Nordiska kompaniets hus 97.
 Nordiska museet 148.
 Norstedt & Söners Kgl. boktryc-
 keri 84.
 Normalskolan för Flickor 128.
 Norra Bantorget 220.
 Norra Blasieholmshamnen 109.
 Norra Djurgården 138.
 Norra Kungstornet 105.
 Norra kyrkogården 222.
 Norra malmen 23.
 Norra Smedjegatan 110.
 Norrbackagatan 9.
 Norrbro 85.
 Norreport 167.
 Norrland 14.
 Norrmalm 15, 87.
 Norrmalms Enskilda Läroverk 118.
 Norrmalmstorg 110.
 Norr Mälarstrand 165.
 Norrström, 11, 13.
 Norrtullsgatan 110.
 Nya Dagligt Allehanda 105, 110.
 Nya Elementarskolan 112.
 Nya Elementarskolan för Flic-
 kor 125.
 Nybohovs vattentorn och cistern 198.
 Nybroplan 110, 127.
 Nygränden 34.
 Nytorget 184.
 Näckströmsgatan 15.
 Nählsta 253.
 Nöjesfältet 142.
 Oakhill 149.
 Obeliskens i Slottsbacken 49.
 Observatoriegatan 241.
 Observatoriekullen 93.
 Odenplan 110.
 Odentorget 110.
 Offerholmen på Skansen 271.
 Olaus Petri bronsstaty 52.
 Oljekvarnen vid Valdemars Ud-
 de 151.
 Olofsskolan 109.
 Olovslunds folkskola vid Drottning-
 holmsvägen 194.
 Operan 97.
 Orfeus 149.
 Orfeus i underjorden 98.
 Oscars Högre Flickskola 128.
 Oscarskyrkan 126.
 Oscarsteatern 105.
 Ostindiska Kompaniet 241.
 Owensgatan 155.
 Owenska huset 158.
 Packartorget 61, 110.
 Palmgrenska Samskolan 109.
 Papistekyrkan 25.
 Patent- och registreringsverkets
 hus 132.

- Pelarbacken 176.
 Petersenska huset 32.
 Peter Wieselgrens byst 125.
 Piperska Muren 168.
 Planetarium 149.
 Polhemsgatan 165.
 Polishuset 152.
 Poluska gravkoret 222.
 Pontonjärparken 165.
 Pontonjärparken, minnessten 165.
 Postmuseum 33.
 Prag 124.
 Preissiska huset 91.
 Primus' fabriker 170.
 Prästgatan 34.
 Psykiatriska sjukhuset 161.
 Pålundet 184.
 Pålundsgatan 184.
Radiumhemmet 173.
 Raumo 18.
 Regeringsgatan 111.
 Reimersholme. Minnessten 191.
 Remslagaregatan 13.
 Repslagaregatan 184.
 Retzius' byst 157.
 Ribbingska huset 62.
 Riddaregatan 128.
 Riddarholmen 14, 68.
 Riddarholmshamnen 84.
 Riddarholmsskanalen 69.
 Riddarholmskyrkan 68.
 Riddarhuset 36.
 Riddarhustorget 35.
 Riddersvik 253, 255.
 Riksarkivet 79.
 Riksarkivets filial, Östermalms-
 gatan 26 132.
 Riksbanken 86.
 Riksby 194.
 Riksdagshuset 86.
 Riksregalierna 86.
 Ringvägen 184.
 Rinkaby 287.
 Risne 226.
 Risne gård 229.
 Risne Kulle 227.
 Risnö 228.
 Rosenbad 112.
 Rosendal 149.
 Rosendals slott 149.
 Rosengrenska källaren 37.
 Rosenlundsgatan 184.
 Rosenlunds älderdomshem 185.
 Roslagen 14.
 Roslagsgatan 111.
 Roslagstorg 111, 128.
 Roslagstull 128.
 Rudalid 283.
 Rudboda 282.
 Rumpffska palatset 178.
 Ryningska huset 58.
 Ryska kyrkan 88.
 Rådhuset 166.
 Rålambshovs malmgård 165.
 Råsta gård 257.
 Råstasjön 258.
 Råntmästaretrappan 39.
 Rödabergsbrinken 111.
 Rödabergsområdet 111.
 Rödbodtorget 111.
 Rörstrandsgatan 9, 112.
 Rörstrandsområdet 112.
 Rörstrands porslinsfabrik 91, 112.
Sabbatsberg 112.
 Sachska barnsjukhuset 189.
 Saltsjön 12.
 Salviigränden 37.
 Sandbron 15.
 Sandvik 253.
 Sandvikens gård 235.
 Sankt, se även S:t.
 Sankt Johannes kyrka 98.
 Satakunda 18.
 Schéelegatan 166.
 Schéeles staty 124.
 Anna Schultheis' Skola 176.
 Separator 153.
 Serafimerlasarettet 156.
 Sergelgatan 112.
 Sergels ateljé 112.
 Sergels, Johan Tobias, födelsehus 98.
 Sibyllegatan 128.
 Sirihov 149.
 Sjukhuset Eira 160.
 Sjalagården 38.
 Sjalagårdsgatan 38.
 Sjöhistoriska museet 139.
 Sjökrigsskolan 120.
 "Skalden" (Fröding), i Stadshus-
 trädgården 156.
 Skandinaviska Kredit 97.
 Skandinaviska Kreditaktiebolagets
 hus 97.
 Skansen 149.
 Skanstull 185.
 Skaraborgsgatan 185.

- Skarpnäcks folkskola 198.
 Skarpnäcks gård 198.
 Skeppargränd 185.
 Skeppsbron 39.
 Skeppsholmen 120.
 Skeppsholmsbron 120.
 Skeppsholmskyrkan 120.
 Skesta 240.
 Skidmuseet 138.
 Skinnarviksbergets triangelpunkt 185.
 Skiästa Tämpften 242.
 Skogshögskolans byggnad 138.
 Skogskyrkogården 198.
 Skomakaregatan 13, 40.
 Skvaltetorget 32.
 Skånegatan 185.
 Sköldgatan 186.
 Sköndalsbros gård 198.
 Slottsbacken 45, 49, 55.
 Slottsmuseet 49.
 Slussen 186.
 Slussplan 56.
 Slöjdgatan 112.
 Smedsslätten 194.
 Smedsslättens folkskola 194.
 Smedsudden 166.
 "Snöklockan", bronsgrupp 171.
 Social-Demokraten 118.
 Socialstyrelsen 79, 80.
 Sofia folkskola 185.
 Sofiagatan 186.
 Sofiakyrkan 186.
 Solberga folkskola 198.
 Solhem 240.
 Sollentuna och Färentuna hära-
 der 267.
 Sollentuna socken 265.
 Solna 13.
 Solna kyrka 220.
 Solna kyrkia 22.
 Solna socken 220.
 Solnavägen 219.
 "Solsångaren", staty 86.
 Sophiahemmet 132.
 Sportpalatset 166.
 "Spånga kläckarestugu" 266.
 Spånga kyrka 226, 233.
 Spånga rundradiostation 240.
 "Spånga Sochnestugu" 266.
 Spånga socken 229.
 Spånga station 240.
 Spångaån 246.
 Spårvägsstallarna III, 184.
 Spökbacken 244.
 "Spökslottet" 92.
 Sta Clara kloster 14.
 S:ta Clara Kyrka 101.
 S:t Eriksbron 112, 166.
 S:t Eriks bryggeri 189.
 S:t Eriksgatan 112, 166.
 S:t Erikskyrkan 179.
 S:t Eriks sjukhus 153.
 S:t Gertruds kyrka 55, 64.
 S:t Görans folkskola 162.
 S:t Göransgruppen 51.
 S:t Görans hospital 15, 173.
 S:t Görans kyrka 164.
 S:t Görans sjukhus 165.
 S:t Jacobs kyrka 20, 107.
 S:t Matteus kyrka 118.
 S:t Nicolai folkskola 64.
 S:t Nicolai kyrka 13, 14.
 S:t Paulsgatan 184.
 Staden mellan broarna 25.
 Stadens vattenreservoarer 189.
 Stadion 132.
 Stadsarkivet 81.
 Stadsbiblioteket 117.
 Stadsgården 187.
 Stadshagens idrottsplats 168.
 Stadsholmen 15.
 Stadshusbron 168.
 Stadshusträdgården 156.
 Staffan Sasses Gränd 27, 56.
 Stallgatan 109.
 Statens Etnografiska museum 139.
 Statens Etnografiska museums stu-
 diemagasin 118, 119.
 Statens historiska museum 131.
 Statens historiska museums studie-
 magasin 132.
 Statens meteorologisk-hydrografiska
 anstalt 160.
 Statens Ostasiatiska samlingar 117.
 Stefanskyrkan 118.
 Stenbockska huset 80.
 Stenbrottets gård 220, 223.
 Sticklinge 280.
 Stigbergsgatan 187.
 Stille Werners fabrik 173.
 Stockholm 11, 12.
 Stockholms Bomullsspinneri och
 Väveri 172.
 Stockholms Borgarskola 105.
 Stockholms Dagblad 119.
 Stockholms elektricitetsverk 140.

- Stockholms Enskilda bank 108.
 Stockholms folkskoleledarektion 91.
 Stockholms Frihamn 141.
 Stockholms gasverk 141.
 Stockholms handelsgymnasium
 (Schartau) 187.
 Stockholms högre allm. läroverk för
 flickor 113.
 Stockholms Högskola 92.
 Stockholms Högskolas biokemiska
 institut 110.
 Stockholms Högskolas matematisk-
 naturvetenskapl. avdeln. 93.
 Stockholms Högskolas rektorsämbe-
 tes kansli 93.
 Stockholms läns- och stadshushäll-
 ningssällskap 109.
 Stockholms Norra Jästfabrik 99.
 Stockholms Norra Kommunala
 Mellanskola 153.
 Stockholms Samgymnasium 109.
 Stockholms Sjömanshus 28.
 Stockholms spårvägars buss-
 garage 163.
 Stockholms Stads Elektricitets-
 verk 126.
 Stockholms Stads Flyghamn 140.
 Stockholms Stadshus 153.
 Stockholms Stads Trädgårdar 179.
 Stockholms Södra station 187.
 Stockholms-Tidningen 119.
 Stocklassas Borst- och pensel-
 fabrik 172.
 Stocksund 10.
 Stocksunden 10.
 Stoor-kapellet 55.
 Stora Blecktornet 188.
 Stora Essingen 170.
 Stora Frösunda 215.
 Stora Fågelsångens herrgårdsan-
 läggning 198.
 Stora Gråbergsgatan 241.
 Stora Hoparegränden 28.
 Stora Mossen 194.
 Stora Nygatan 56.
 Stora Skuggans skjutbana 141.
 Stora Ängby herrgård 194.
 Storgatan 129.
 Storkyrkan (S:t Nicolai kyrka) 50.
 Storkyrkobrinken 59.
 Stortorget 60.
 Strandvägen 131.
 Strömgatan 112.
 Strömparterren 86.
 Sturegatan 132.
 Stureparken 132.
 Sturevägen 132.
 Sundby 246.
 Sundbyberg 257.
 Sundbyvägen 227.
 Surbrunnsgatan 113.
 Svartmangatan 13, 63.
 Svartsjölandet 257.
 Sveaplan 113.
 Sveavägen 113.
 Svedenborg 180.
 Sven Hedins hus 165.
 Svenska Dagbladet 100.
 Svenska Handelsbanken 108.
 Svenska Kapsylfabriken 188.
 Svenska Morgonbladet 100.
 Svenska röda korset 122.
 Svenska skolmuseet 160.
 Svenska Telegrambyrån 101.
 Svenhka Turistföreningen 132.
 Svenska Tändsticksaktiebolagets
 f. d. hus 119.
 "Svensksundsstenen" 121.
 Synagogan 118.
 Sägaregatan 187.
 Säby 275.
 Södermalm 171.
 Södermalms Högre Läroanstalt för
 Flickor 188.
 Södermalms Privata Skola 174.
 Södermalmstorg 187.
 Södermannagatan 188.
 Söder Målarstrand 188.
 Söderport 167.
 Södertörn 11.
 Södertörns folkskola 198.
 "Södervakt" 187.
 Södra Bantorget 188.
 Södra Blasieholmshamnen 117.
 Södra Djurgården 142.
 Södra kommunala mellanskolan 180.
 Södra Kungstornet 105.
 Södra skattegården 251.
 Södra stadshuset 175.
 Södra Teatern 184.
 Söndags- och Fredagsallmose-
 husen 173.
 Tandläkareinstitutet 92.
 Tantolundens Idrottsplats 188.
 Tanto sockerbruk, Svenska Socker-
 fabriks A.-B. 186.

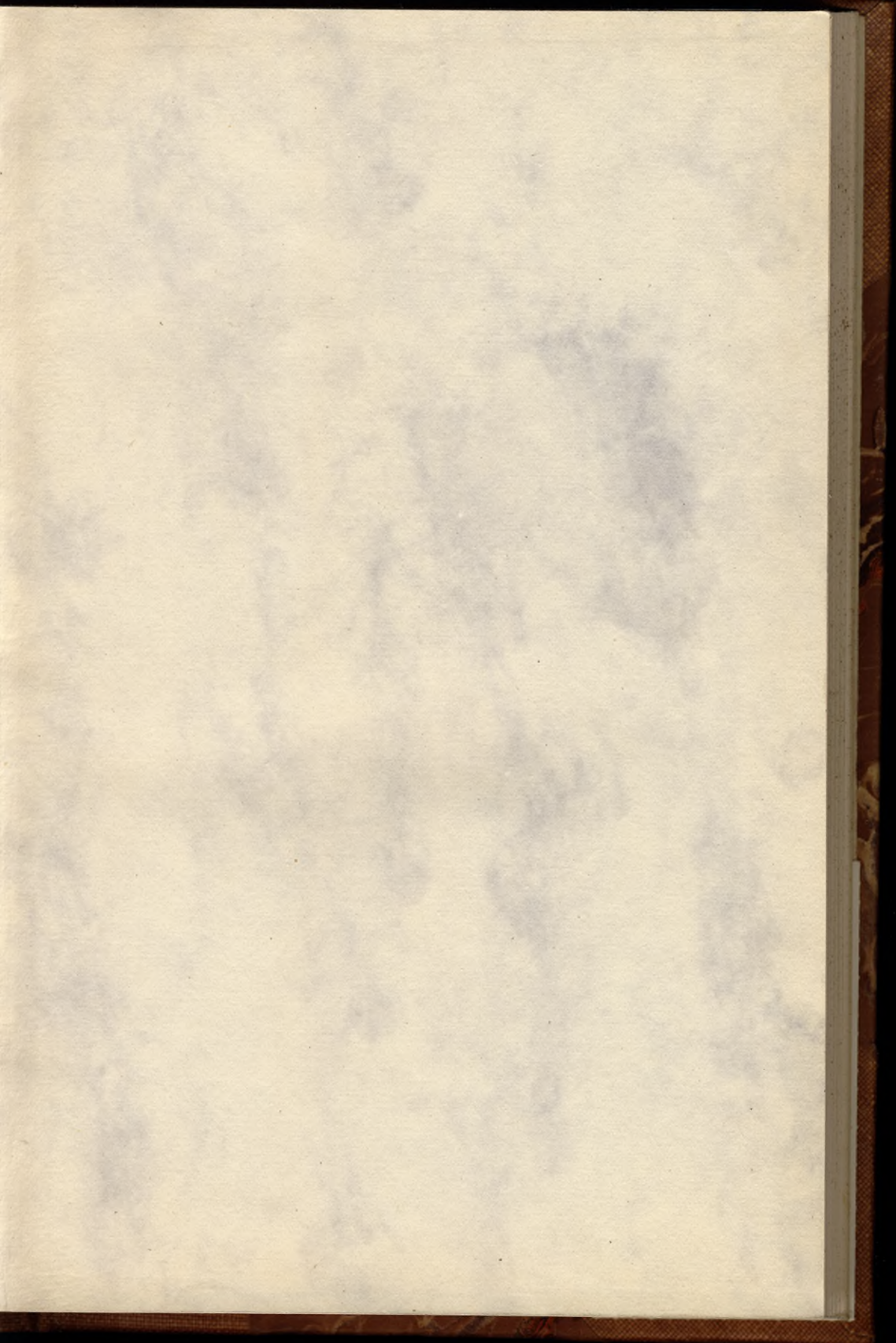
- Tegelbacken 118.
 Tegnérhlunden 118.
 Tegnérgatan 118.
 Tekniska högskolans hus 92.
 Tekniska Högskolan och dess Bibliotek 132.
 Tekniska museet 140.
 Tekniska Skolan 109.
 Telegrafverket 39.
 Tessinska palatset 55.
 Thielska galleriet 150.
 Thule, livförsäkringsbolag 109.
 Tidningarnas Telegrambyrå 101.
 Timmermansgatan 188.
 Timmermansordens hus 94.
 Tingshagen 265.
 Tingssskogen 265.
 Tingsstenarna 264.
 "Tingsstället Barkarby" 267.
 "Tjusningen", bronsgrupp 171.
 Tjärhovsgatan 188.
 Tobaksmonopolet 184.
 Tobaksmonopolets fabriker 184.
 Torkel Knutsonsgatan 188.
 "Tors fiske", fontän 171.
 Torsgatan 118.
 Tranebergsbadet 168.
 Tranebergsbron 168.
 Trivialskolan 38.
 Trolleholm i Skåne 252.
 Tryckeri A.-B. Thule 166.
 Tryckerigatan 84.
 Tullhuset 40.
 Tullmuseet 56.
 Tunnelgatan 118.
 Tureberg 227.
 Turebergs station 260.
 Tyska brinken 64.
 Tyska brunnen 64.
 Tyska kyrkan 64.
 Täby socken 285.
 Tören 10.
 Törnerska huset 29.
 Ugglevikskällan 141.
 Ulfsby 18.
 Ulriksdal 215.
 Ulriksdals kapplöpningsbana 217.
 Ulvsundasjön 220.
 Ulvsunda slott 194.
 Uppsala 16.
 Utrikesministerhotellet 89.
 Warendorfsgatan 118.
 Valdemars Udde 151.
 Valhallavägen 132.
 J. O. Wallins staty 222.
 Wallingatan 118.
 Wallinska Skolan 118.
 Vanadis, fregatt, Skeppsholmen 121.
 Vanadislunden 118.
 Vanadisvägen 118.
 Vanadisvägen. Folkskola 118.
 Van der Noothska huset 185.
 Vanförestalten 224.
 Vasabron 64.
 Vasagatan 118.
 Vasa Högre Flickskola 98.
 Vasa Realskola 99.
 Vasastaden 87.
 Vasateatern 119.
 Vattentornet 184.
 Vattugatan 119.
 Vegafärdsmonumentet 121.
 Versailles 213.
 f. d. Vetenskapsakademiens hus 92.
 Vetenskapsakademien vid Frescati 138.
 Veterinärhögskolan 138.
 Whitlockska Samskolan 122.
 Wicanders korkfabriker 172.
 Victor Peterssons Bokindustri A.-B. 98.
 Vindragarelagets härberge 28.
 Vin- & spritcentralens lagerhus 112.
 Winsta 253.
 Vintertullen 189.
 Vollmar Yxkullsgatan 188.
 Volta, Nya elektr. A.-B. 194.
 Von der Lindes hus 66.
 Wrangelska palatset 82.
 Vårdhemmet Högalid 188.
 Väg- och vattenbyggnadsstyrelsen 160.
 Vällingby 246.
 "Vänskapen", bronsgrupp 147.
 Väpnaregatan 128, 132.
 Vårdshuset "Svanen" 179.
 Värmdögatan 189.
 Värsta 240.
 Värtans folkskola 139.
 Västberga 198.
 Västerbron 169, 189.
 Västerledskyrkan 195.
 Västerlånggatan 28, 64.
 Västeråsbanan 226.

- Västra Qvarngränd 162.
 Västra Trädgårdsgatan 119.
- "Ynglingen med sköldpaddan".
 skulptur 118.
 Yttersta Tvärgränd 189.
- Zinkens damms idrottsplats 184.
 Zorns ateljé 188.
- Äbo 14.
 Ählén & Holms stora byggnads-
 komplex 184.
 Ählén & Åkerlunds boktryckeri och
 förlag 117.
 Ählinska Skolan 91.
 Äkeshovs herrgård 193, 195.
 Älstens folkskola (inom Bromma
 södra distrikt) 195.
 Älstens privatskola 195.
 Ärstabron 189.
 Ärsta folkskola 199.
 Ärsta gård 198.
 Ärsta holmar 199.
 Ärstalunden 189.
 Äsunden 20.
- Äsögatan 189.
 Äsöna 21, 184.
- Älvsborgsgatan 189.
 Älvsjö herrgård 199.
 Ängby folkskola (inom Bromma
 norra distrikt) 195.
 Äppelvikens Elementarskola 195.
 Äppelvikens folkskola (inom Brom-
 ma södra distrikt) 195.
- Örby folkskola 199.
 Örby slott 199.
 Öregrund 18.
 Örlogsvarvet 121.
 Ösby 219.
 Österlånggatan 25, 66.
 Östermalm 122.
 f. d. Östermalmsfängelset 132.
 Östermalmsgatan 132.
 Östermalms idrottsplats 132.
 Östermalms polisstation 129.
 Östermalms saluhall 137.
 Östermalmstorg 126, 133.
 Östhammar 18.
 Öst. Yttringe 284.
 Överståthållarehuset 55.
 Överståthållareämbetets hus 55.

Fig. 160. Stockholm med omgivningar. Den heldragna linjen markerar Stockholms stads område.

Ms. A. 9. 2. 80. Netto Rv. 2.40

6000179329

Göteborgs universitetsbibliotek

2.75
JOHN JOHNSON
BOKBINDARE
GÖTEBORG

